

Едгар По

ПРОВАНЦІА І МАЯТНИК

Всеволод
НЕСТАЙКО

радить
прочитати

Annotation

Ви вважали, що жанр детективу існував завжди? А ось і ні! Якби не Едгар Аллан По, людство б ніколи не знало ні детективу, ні фантастики. Але й це не все! Саме Едгар По був одним із найвідоміших американських письменників, хто заробляв собі на життя літературною творчістю. Що з цього вийшло, ми можемо легко пересвідчитися: уже двісті років містичні оповідання Едгара По захоплюють читачів і змушують їх завмирати, перегортаючи сторінки книжки.

- [Едгар ПО](#)
  - [Провалля і маятник](#)
    -
  - [Чорний кіт](#)
  - [Вільям Вільсон](#)
    -
  - [Факти у справі пана Вольдемара](#)
  - [Морелла](#)
  - [Береніка](#)
    -
  - [Золотий жук](#)
    -
  - [Маска Червоної Смерті](#)
  - [Поховані живцем](#)
  - [Убивства на вулиці Морг](#)
  -
  - [Викрадений лист](#)
    -
  - [Таємниця Марі Роже \[56\]](#)
    -
- [notes](#)
  - [1](#)
  - [2](#)
  - [3](#)
  - [4](#)
  - [5](#)
  - [6](#)
  - [7](#)
  - [8](#)

- [9](#)
- [10](#)
- [11](#)
- [12](#)
- [13](#)
- [14](#)
- [15](#)
- [16](#)
- [17](#)
- [18](#)
- [19](#)
- [20](#)
- [21](#)
- [22](#)
- [23](#)
- [24](#)
- [25](#)
- [26](#)
- [27](#)
- [28](#)
- [29](#)
- [30](#)
- [31](#)
- [32](#)
- [33](#)
- [34](#)
- [35](#)
- [36](#)
- [37](#)
- [38](#)
- [39](#)
- [40](#)
- [41](#)
- [42](#)
- [43](#)
- [44](#)
- [45](#)
- [46](#)
- [47](#)
- [48](#)

- [49](#)
  - [50](#)
  - [51](#)
  - [52](#)
  - [53](#)
  - [54](#)
  - [55](#)
  - [56](#)
  - [57](#)
  - [58](#)
  - [59](#)
  - [60](#)
  - [61](#)
  - [62](#)
  - [63](#)
  - [64](#)
  - [65](#)
  - [66](#)
  - [67](#)
  - [68](#)
  - [69](#)
  - [70](#)
  - [71](#)
  - [72](#)
  - [73](#)
  - [74](#)
  - [75](#)
  - [76](#)
  - [77](#)
  - [78](#)
  - [79](#)
  - [80](#)
  - [81](#)
-

Едгар ПО
ПРОВАЛЛЯ І МАЯТНИК
Оповідання

Провалля і маятник

*Impia tortorum longos hic turba furores
Sanguinis innocui, non satiata, aluit.
Sospite nunc patria, fracto nunc funeris antro,
Mors ubi dira fuit vita salusque patent.
Не відала спокою тут ватага жорстока,
Невинною кров'ю тамуючи власну ненависть,
Але Батьківщина врятована, знищена смерті обитель;
Де смерть пробувала нещадна — життя розцвітає.*

(Катрен, написаний для розміщення на воротах ринку, який мали збудувати замість Якобінського клубу в Парижі).

Я був хворий, смертельно хворий від довгих мук; коли мене зрештою

розв'язали і дозволили сісти, я відчув, що свідомість мене полишає. Вирок — страшний смертний вирок — останнє чітке слово, що пролунало у вухах. Потім голоси інквізиторів злились у суцільне й невиразне дудніння. Воно принесло моїй душі звістку про революцію — ймовірно, вона врзалась у пам'ять з тієї причини, що збіглася з галюцинацією гуркотіння млинових жорен. Це тривало недовго, і незабаром я вже нічого не чув. Якусь часину мене не полишала здатність бачити. І з якою моторошною детальністю! Губи суддів у чорних сутанах. Вони здавалися білими, білішими за папір, на якому я виводжу ці рядки, карикатурно тонкими, тонкість підкреслювала їхню суворість — незворотну рішучість, невблаганне презирство до людських страждань. Я бачив, як вони ворушилися, випускаючи у світ рішення, що ставали моєю долею. Бачив, як вони кривилися, вимовляючи смертоносні фрази. Бачив, яких образів надавали їм звуки мого імені, й тремтів, тому що злітала з них лише тиша. Охоплений гарячковим жахом, спостерігав я насилу помітне погойдування вугільно-чорної тканини, що завішувала стіни у приміщенні. Потім погляд прикипів до сімох високих свічок на столі. Спершу вони здалися мені посланцями милосердя, білими стрункими янголами, котрі прийшли, щоб мене порятувати, та раптом душу мою переповнила жахлива відраза. Я відчув, як затремтіло все тіло, ніби я торкнувся дроту гальванічної батареї. Янголи перетворилися на нечітких привидів із вогняними головами; я втямив, що від них марно чекати допомоги. Тоді в уяві вишуканою мелодійною нотою забриніла думка про солодкий спочинок, що чекає в могилі. З'явилася вона тихо, крадькома; минуло доволі часу, перш ніж я повністю оцінив її принадність. Та щойно дух мій гідним чином відчув її і виплекав, фігури суддів переді мною розчинилися, ніби під дією закляття; високі свічки стали неважливою дрібницею, вогонь їхній погас, на зміну йому прийшла суцільна темрява; всі відчуття проковтнув божевільний поспішний спуск — спуск душі в Аїд. Тиша, нерухомість і ніч стали моїм світом. Я знепритомнів, та не стверджуватиму, що свідомість повністю мене полишила. Не намагатимусь визначити чи бодай описати те, що зосталось від неї, але не весь розум поринув у порожнечу. Її немає навіть у найміцнішому сні. Немає в божевіллі. Немає в безпам'ятності. Немає у смерті. Навіть у могилі не все втрачено. В іншому разі для людини б не існувало безсмертя. Прокидаючись від найміцнішого сну, ми рвемо павутиння сновидіння, а наступної миті (настільки воно ефемерне) не пам'ятаємо, що нам снилося. В поверненні людини до тями після непритомності є дві стадії: перша — розумове чи духовне відчуття свого буття, друге — відчуття фізичне. Видається ймовірним, що якби, перебуваючи на другій стадії, ми могли пригадати враження від першої, то дізналися б, що вони чітко відбивають спогади про безодню, з якої ми щойно повернулися. Та що є та безодня? Принаймні як можемо ми відрізнити її тіні від тіней царства смерті?

А коли враження від того, що я назвав першою стадією, не пригадуються за допомогою зусилля волі, хіба набагато пізніше не приходять ці враження як незвані гості, а ми тоді дивуємося, звідки вони у нас? Хто ніколи не втрачав свідомості, той не відає, як це — бачити дивні палаци, до болю знайомі обличчя у відблисках тліючого багаття; не спостерігав, як пропливають у повітрі сумні видіння, доступні не кожному оку; не порине у роздуми, відчувши пахощі незнайомої квітки; його розум не спантеличить нота, що раніше не привертала уваги.

Поміж частих і зосереджених спроб пригадати, у намаганнях зібрати докупи свідчення схожого на небуття стану, в якому перебувала моя душа, траплялися миті, коли я вважав, що досягнув успіху; короткі, дуже короткі періоди, коли я викликав у пам'яті спогади, що, як підказував потім тверезий розум, могли корінитися тільки в стані позірною безпам'ятства. Невиразні тіні, що постали з моєї пам'яті, розповідають, як високі постаті підняли мене і мовчки понесли вниз, аж поки на думку про нескінченність спуску я не відчув огидного гнітючого запаморочення. Розповідають вони, як від власної неприродної нерухомості наповнилося жахом серце. Тоді прийшло раптове відчуття спокою, запанувало над усім довкола, ніби ті, що несли мене, у своєму спусковій перетнули межі безмежного і зупинилися перепочити, втомлені невимовно важкою подорожжю. Потім розум пригадає щось пласке і вогке. Опісля настає черга божевілля — божевілля пам'яті, що борсається серед забороненого.

Рух і звуки повернулися абсолютно несподівано — неспокійне стривожене биття і його відгомін у вухах. Далі пробіл, суцільна порожнеча. Потім знову звук, рух і доторк — поколювання у задерев'янілому тілі. Тоді просте усвідомлення, що я існую, без будь-яких думок, — цей стан тривав доволі довго. Потім раптом думки і ревні потуги зрозуміти моє становище. Пристрасне бажання знову знепритомніти. Стрімке повернення душі у тіло й успішна спроба поворухнутися. Я повністю пригадав суд, суддів, вугільно-чорну тканину, вирок, нудоту, втрату свідомості. І цілковите забуття того, що було далі; того, що наступний день і напружені спроби допомогли пригадати в загальних рисах.

Досі я лежав із заплющеними очима. Я відчував, що лежу на спині, незв'язаний. Простягнув руку — вона вдарились об щось тверде і вогке. Потім я так і тримав її, болісно намагаючись уявити, де я, що зі мною. Я палко бажав, але не насмілювався прикликати на допомогу зір. Мене жахала думка про перший погляд на речі довкола. Я не боявся побачити жахливе, радше кам'янів від гадки, що не буде чого бачити. Зрештою, з неконтрольованою відчайдушністю в серці, я хутко розплющив очі й побачив підтвердження найгірших очікувань. Я був у володіннях вічної ночі. Я силкувався дихати. Здавалося, насиченість темряви чавила й душила мене. Простір видавався

невимовно вузьким. Я досі лежав тихо й намагався скористатися розумом. Відновив у пам'яті інквізиторський судовий процес і спробував, використавши його як відправну точку, визначити нинішній стан. Вирок виголосили; якщо я не помиляюся, відтоді минуло багацько часу. Втім, навіть на мить не вважав я себе мертвим. Попри те, що пишуть у художній літературі, таке припущення несумісне з реальним існуванням. Та де я і що зі мною сталося? Наскільки мені відомо, засуджені на смерть помирають на вогнищі, й одне спалення відбулося вночі в день суду. Невже мене повернули до в'язниці, щоб я чекав на наступне жертвопринесення, що відбудеться не раніш як за багато місяців? Цього, як я миттю збагнув, бути не могло. Засуджених страчували одразу. Крім того, в'язниця, де я перебував раніше, як і всі камери у Толедо, мала кам'яну підлогу, а всередину проникало бодай якесь світло.

Раптом жахливий здогад змусив кров закипіти у жилах, на якийсь час я знову втратив здатність відчувати. Очунявши, я схопився на ноги, тіло моє конвульсивно здригалося. Широко розвів руки, тицьнув ними вгору і навсібіч довкола себе. Не зустрівши жодної перепони, я все ж таки боявся зробити крок, аби не наштовхнутися на стіни могили. Мене заливав піт, я стояв, а великі холодні краплини вкривали чоло. Нарешті страждання від невпевненості стало нестерпним, я обережно посунув уперед, а очі ледве не вилазили з орбіт в надії спіймати найслабкіший промінчик світла. Я зробив чимало кроків, та не виявив нічого, крім темряви і пустки. Я звів дух. Видавалося очевидним, що принаймні все не так погано, як могло бути.

Поки я обережно просувався вперед, крізь спогади мої почали пробиватися тисячі непевних чуток про жахи Толедо. Про темниці оповідали дивні речі — я завжди гадав, що то нісенітниці, — надто вже моторошні були ті розповіді, тож їх переказували пошепки. Мене залишили помирати з голоду в підземному царстві темряви, чи, може, на мене очікує гірша доля? У тому, що смерті не уникнути і буде вона жорстокіша, ніж зазвичай, я не сумнівався, бо добре знав своїх суддів.

Врешті простягнені руки зустріли тверду перепону. Це була стіна чи радше мурована кладка — дуже рівна, слизька й холодна. Я пішов уздовж неї, ступаючи обережно й недовірливо, під враженням давніх розповідей. Однак таке заняття не давало можливості об'єктивно оцінити розміри темниці, оскільки я, вочевидь, обійшов її довкола і повернувся на місце, з якого почав дослідження, навіть цього не зауваживши, такою ідеально однаковою була стіна. Я став шукати ніж, що лежав у кишені, коли мене вели в палату інквізиції; він зник, до того ж мене перевдягли у балахон з грубого саржу. Я планував увігнати лезо в шпарину, аби позначити відправну точку. Хоча така дрібниця не мала виняткового значення, та, враховуючи розбурханість моєї уяви, вона спершу здалася непереборною. Я відірвав шматок підкладки з балахона і приклав його

до стіни, розгладивши й притиснувши кути. Обходячи в'язницю навпомацки, я обов'язково наштовхнувся на ганчірку, коли закінчу коло. Так я принаймні гадав. Але не розраховував протяжності темниці та власної слабкості. Земля під ногами була вогка і слизька. Якусь хвилю я, похитуючись, плентав собі, потім перечепився і впав. Надмірна втома не дозволила підвестися, незабаром мене зморив сон.

Прокинувшись і простягнувши вперед руку, я виявив поруч буханець хліба і глечик води. Надто виснажений був я, щоб міркувати над тими знахідками, тож підкріпився ними та й годі. Незабаром я відновив обхід в'язниці; врешті не без значних зусиль я натрапив на шматок саржу. До моменту падіння я нарахував п'ятдесят два кроки; повернувшись до обходу, знайшов ганчірку на сорок восьмому. Разом виходило сто кроків, і якщо припустити, що в ярді два кроки, виходить, периметр темниці — п'ятдесят ярдів. Я намацав на стіні чимало кутів, тому не отримав чіткого уявлення про форму підземелля — складно було вважати це місце чимось іншим.

Дослідження мої не мали певної цілі й, безперечно, жодної надії, та невиразна цікавість підштовхувала продовжувати їх. Залишивши стіну у спокої, я твердо вирішив перетнути темницю впоперек. Спершу я рухався надзвичайно обережно, оскільки підлога, хоч і тверда, була вкрита багном. Втім, зрештою я посмілішав і без вагань ступав твердо, намагаючись пройти якомога рівніше. Я зробив десять чи дванадцять кроків, залишки розірваної підкладки з балахона заплуталися між ногами. Я наступив на неї і впав обличчям на підлогу.

У сум'ятті падіння я не відразу відмітив дивну обставину, котра заволоділа моєю увагою за кілька секунд по тому, коли я простягся долі. Річ у тім, що підборіддя моє лежало на підлозі темниці, але губи і верхня частина голови, які, я відчував, були нижче, не торкалися нічого твердого. В той сам час лоб, здається, купався у липких випарах — специфічний запах старої плісняви вдарив у ніс. Я виставив уперед руку і здригнувся, усвідомивши, що впав на самому краєчку круглого провалля, розмірів якого я наразі не міг визначити. Промацуючи скраю цеглу, я навмисно зачепив маленький фрагмент і дозволив йому впасти вниз. Довгі секунди я дослуховувався до перестуку, коли він падаючи бився об стіни провалля, тоді почулося глухе падіння у воду й гучне відлуння. Долинув звук, ніби вгорі похапцем відчинили двері й відразу їх зачинили. Слабкий проблиск світла зненацька прорізав пільму, згаснувши за мить.

Я чітко побачив сплановану для мене загибель і привітав себе з рятівним падінням. Один зайвий крок — і я б загинув для цього світу. Смерть, якої я щойно уникнув, нагадувала розповіді про інквізицію, котрі я вважав перебільшеними й неправдоподібними. Жертви її тиранії мали вибір — або прийняти смерть у звичайних фізичних муках, або, перш ніж загинути, зазнати

моральних знущань. На мене чекала доля останніх. Довгі страждання розхитали мої нерви, я тремтів од звуків власного голосу, ставши годящим об'єктом для тортур, які на мене очікували.

Тремтячи, я поплентався назад до стіни, бо вважав, що краще загинути там, ніж у колодязях, якими наразі моя уява наповнила темницю. В іншому розумовому стані я, можливо, набрався б сміливості відразу покінчити зі стражданнями, стрибнувши в одну з безодень, та тоді я був найбільшим боягузом. Не міг я викинути з пам'яті й те, що читав про такі провалля, — в них не давали померти швидко.

Душевне збудження не дозволяло мені заснути довгі години, та врешті я задрімав. Прокинувшись, я знову знайшов поруч буханець хліба та глечик води. Мене мучила пекуча спрага, тож я спорожнив глечик одним ковтком. Напевне, туди чогось додали, адже не встиг я допити, як відчув непереборне бажання заснути. Я спав як убитий. Хтозна, скільки я спав, та, розплющивши очі, побачив навколишні предмети. Неяскраве, але пекельне сяйво, природу якого я спершу не міг визначити, дало змогу побачити обшир і зовнішній вигляд темниці.

Я глибоко помилявся щодо її розміру. Повна протяжність стін не перевищувала двадцяти п'ятьох ярдів. На кілька хвилин цей факт завдав мені чимало марного клопоту, адже за жахливих обставин, у яких я перебував, хіба мали значення звичайні розміри темниці? Та в мені зародився безглуздий інтерес до дрібниць, і я постарався визначити причину помилки в розрахунках. Раптом мене як осяяло. За першої спроби дослідження я нарахував п'ятдесят два кроки до падіння, мабуть, я був за крок чи два від шматка саржу, майже повністю обійшовши підземелля. Потім я заснув, а прокинувшись, пішов у зворотний бік, таким чином подвоївши розміри темниці у своїх розрахунках. Плутанина в голові завадила помітити, що я почав обходити стіну по ліву руку, а закінчив по праву.

Помилявся я і стосовно форми підземелля. Виявивши чимало кутів, я дійшов висновку про неправильну форму — таким потужним був ефект цілковитої темряви на людину, що прокидається з летаргії чи сну! Кути ж належали кільком маленьким западинам, або нішам, що містилися на різній відстані одна від одної. В цілому в'язниця виявилася квадратною. Те, що я спочатку сприйняв за кам'яну кладку, тепер видавалося більш схожим на залізо чи інший метал — на величезні пластини, місця з'єднання яких утворювали ніші. Всю поверхню металевого каркаса вкривали мальовидла, жахливі й огидні картини, породжені хворобливою забобонною уявою монахів. Постаті демонів завмерли в погрозливих позах, скелети й моторошні створіння обсіли стіни, спотворюючи їх. Я зауважив, що обриси чудовиськ достатньо чіткі, а кольори здавалися бляклими й розмитими, ніби внаслідок постійної вологості. Тепер я

помітив, що підлога теж кам'яна. В її центрі зяло кругле провалля, від якого я випадково врятувався. Воно було єдине у підземеллі.

Все те я побачив нечітко і завдяки чималим зусиллям, оскільки моє становище кардинально змінилося, поки я спав. Я лежав на спині, простягнувшись у повний зріст на невисокій дерев'яній рамі, міцно прив'язаний до неї довгою попругою. Вона була безліч разів оповита навколо моїх ніг і тулуба, залишаючи вільною лише голову і ліву руку, щоб я ледве міг дотягнутися до їжі, яка лежала поруч на череп'яній таці. Глечика не було, а мене палила нестерпна спрага. Як виявилось, мучителі мали на меті ще й посилити її — на таці лежало гостро приправлене м'ясо.

Подивившись угору, я оглянув стелю в'язниці. Вона була сорок чи п'ятдесят футів заввишки. Незвичайне зображення на одній з її панелей прикувало мою увагу. То була Смерть, як її зазвичай зображають, але замість коси вона тримала предмет, що на перший погляд здався мені зображенням великого маятника, як на старовинних дзиґарях. Втім, щось у зображенні механізму змусило приглядітися до нього уважніше. Я пильно вдивлявся в нього (він був якраз наді мною), і мені примарилося, що я бачу, як він рухається. Наступної миті моє припущення підтвердилося. Амплітуда коливань була невелика, рухався він повільно. Кілька хвилин я розглядав маятник, трохи з жахом, а більше з подивом. Зрештою, стомившись, я спрямував зір на інші об'єкти на стінах.

Мою увагу привернув ледве чутний гамір. Поглянувши на підлогу, я побачив, що підземелля перебігають кілька величезних щурів. Вони вискочили з колодязя, котрий був праворуч у полі зору. Буквально на моїх очах вони вилазили звідти цілими зграями, поспіхом, з палаючими від голоду очима, приваблені запахом м'яса. Я відігнав їх, але це коштувало чималих зусиль.

Минуло півгодини, можливо, година (адже я міг лише дуже відносно вимірювати час), перш ніж я знову підвів очі догори. Побачене збентежило і вразило мене. Амплітуда коливань маятника збільшилася приблизно на ярд. Як наслідок, зросла і швидкість. Та головним чином мене занепокоїло те, що він відчутно опустився нижче. Наразі я помітив, — не варто говорити з яким жахом, — що його нижній виступ нагадував півмісяць із блискучої сталі, завдовжки приблизно фут від рогу до рогу; кінчики задерті догори, найнижча частина, вочевидь, гостра як лезо. Схожість посилювало те, що тверда і широка верхня частина поступово звужувалася до країв; вся конструкція на вигляд була масивною і важкою. Підвішена до солідного латунного стрижня, вона зі свистом розтинала повітря.

Не залишилося сумнівів щодо долі, підготовленої для мене диявольською винахідливістю монахів. Слуги інквізиції дізналися про мою обізнаність щодо провалля — провалля, жахи якого призначалися для людей, що настільки безсоромно, як я, відмовлялися визнавати існуючі закони, провалля, прототипу

пекла, яке чутки називали альфою інквізиторських покарань. Цілком випадково уникнув я падіння туди. Я знав, що несподіванка або пастка відігравали неабияку роль у гротескності мученицької загибелі в підземеллях. Якщо не судилося впасти у безодню, кидати мене силою не входило до демонічних планів інквізиції; отже (хоча й вибором це назвати важко) на грішника очікувала інша, милосердніша загибель. Милосердніша! Попри страждання, ця думка змусила мене гірко усміхнутися.

Як важко розповідати про нескінченні години жаху, впродовж яких я рахував швидкі помаху криці! Дюйм по дюйму опускалася вона нижче і нижче, хоча спуск був помітний лише через певні проміжки часу, що здавалися вічністю. Минули дні — цілком можливо, багато днів, — перш ніж вона пролетіла доволі близько, заморозивши мене колючим подихом. Запах її обпалив мої ніздрі. Я молився, щоб вона спускалася швидше. Я практично збожеволів і боровся з собою, щоб не кинутися назустріч рухові страхітливої кривої шаблі. Потім раптово стало спокійно на душі, і я лежав, усміхаючись блискучій смерті, мов дитя, що сміється, побачивши рідкісну іграшку.

Я знову знепритомнів. Ненадовго — отямившись, я не помітив, щоб маятник спустився нижче. Втім, можливо, я помиляюся, адже були демони, котрі, помітивши мою нерухомість, могли зупинити маятник собі на втіху. Тепер я почувся невимовно хворим і кволим, наче внаслідок довгого виснаження. Навіть серед мук людському тілу потрібна їжа. З болісним зусиллям я простягнув руку так далеко, як дозволяли пута, і схопив маленький шматочок, залишений пацюками. Коли клав його до рота, в мозку зблиснула напівсформована думка — чи радше надія. Та хіба існувала для мене надія? Це була, як я сказав, незакінчена думка, у людей виникає багато думок, яким не судилося сформуватися до кінця. Я відчув, що то була втіха, надія і що вона загинула, так і не народившись. Марно намагався я її розвинути. Довгі страждання майже повністю зруйнували розум. Я став дурнем, ідіотом.

Кут погойдування маятника ідеально збігався з довжиною мого тіла. Я побачив, що півмісяць був розташований так, аби рубонуть мене в ділянці серця. Він черконе тканину балахона, потім повернеться, повторить удар знову і знову. Попри неймовірно широку амплітуду (щось близько тридцятьох футів) і силу його коливання, за кілька хвилин він лише попсоє балахон. Ця думка змусила мене зупинитися.

Я не насмілювався піти у своїх розрахунках далі. Зосередився на ній з упертою зацікавленістю, ніби таким чином міг зупинити рух криці. Змусив себе сконцентруватися на звукові, з яким півмісяць розріже одяг, на особливому хвилюючому відчутті, що охоплює нас, коли роздирається тканина. Я думав про такі несерйозні речі, аж доки не почав клацати зубами.

Лезо йшло вниз. Я зазнавав шаленої втіхи, протиставляючи швидкість

вертикальних і горизонтальних коливань. Праворуч — ліворуч — далеко і широко — пронизливе скавчання проклятих душ — скрадливий поступ тигра (у моєму серці). Я то реготав, то завивав, залежно від того, яка думка ставала панівною.

Вниз, невблаганно вниз! Маятник гойдався за три дюйми від моїх грудей. Я боровся, щоб звільнити ліву руку. Вона була незв'язана лише від ліктя до долоні. Я міг із великим зусиллям дотягнутися до таці, але не далі. Якби я розірвав попрягу вище ліктя, то спробував би зупинити маятник. Хоча з таким самим успіхом можна зупиняти лавину!

Вниз, безупинно, невідворотно вниз! Я задихався. Я конвульсивно відхилявся від кожного помаху. Очі мої стежили за його круговими рухами вбік і вгору з палкістю найбезглуздішого відчаю, спазматично заплющувалися при вертикальних помахах. Хіба змалюєш це словами! Все тіло корчилося від думки, як гострою сяючою сокирою вдарить той механізм по моїх грудях. Надія змушувала нерви тремтіти і тіло здригатися. Це була надія — та надія, що перемагає страждання, та, що приходить до засуджених на смерть навіть у підземеллях інквізиції.

Я бачив, що за десять чи дванадцять коливань лезо торкнеться балахона. Глибокий і спокійний відчай охопив мій дух після цього відкриття. Я міркував — уперше за багато годин чи, може, й днів. До мене дійшло, що попряга, що оповивала мене, була доволі незвичайною. Мене зв'язали одним ременем. Перший перпендикулярний доторк гострого як бритва півмісяця до будь-якої частини розріже її і за допомогою лівої руки я зможу розв'язатися. Та у якій страхотливій близькості буде від мене криця! Яким жахливим — наслідок найменшого поруху! Ба більше, хіба можливо, щоб любителі тортур не передбачили і не підготувалися до такої можливості? Чи є вірогідність, що пута охоплюють груди в полі досяжності маятника? До смерті боячись, що моя слабка — і схоже, остання — надія буде марною, я звів голову, щоб поглянути на груди. Попряга міцно оповивала все тіло, та була поза досяжністю руйнівного півмісяця. Не встиг я опустити голову, як у ній промайнула незавершена ідея про те, як звільнитися, про яку я згадував раніше. Я побачив її цілком — малоймовірну, майже божевільну, нечітку, але завершену. З відчайдушною нервовою енергійністю заходивсь я втілювати її в життя. Багато годин поспіль підлога поруч із моїм ложем буквально кишма кишіла пацюками. Вони були голодні й нахабні, їхні червоні очі поїдали мене, ніби тільки й чекаючи миті, коли я перестану ворухитися. «До якої їжі, — подумав я, — звикли вони у колодязі?»

Попри всі намагання запобігти цьому, вони зжерли майже все м'ясо, лишили тільки шматочок. Я весь час махав рукою, та врешті те перестало їх відлякувати. Ненажерливі тварюки частенько заганяли гострі зуби в мої пальці.

Я старанно змастив пута, там, де міг дотягнутися до них, масними залишками їжі і, забравши руку з підлоги, завмер.

Спершу така зміна — припинення будь-якого руху — приголомшила і налякала голодних тварюк. Вони насторожено відбігли назад, чимало з них повернулися в колодязь. Та це тривало тільки мить. Я недаремно розраховував на їхню ненажерність. Побачивши, що я не рухаюся, два-три найхоробріші пацюки прийнялися до попруги. Схоже, це стало сигналом для загальної атаки. З колодязя примчали свіжі війська. Вони вилізли на мене й почали гасати туди-сюди. Постійні коливання маятника їх не турбували. Уникаючи його ударів, вони заходилися коло попруги. Вони топталися по горлу, холодні писки торкалися губ; я майже задихався від тієї юрми; огида, для якої немає в світі годящого слова, наповнила моє нутро і холодною липкою рідиною залила серце. Та я усвідомлював — ще одна хвилина — і мета буде досягнута. Я виразно відчував послаблення пут. Знав, що їх уже перегризли в кількох місцях, і лежав спокійно, сповнений нелюдської рішучості.

Не помилився я в розрахунках, немарно терпів. Нарешті я відчув, що звільнився. Пута тоненькими стрічками звисали донизу. Але удари маятника доходили до грудей, вони вже розітнули балахон, розпанахали полотно під ним. Два нові помаху — і настав момент звільнення. Я кивнув рукою, мої рятівники сполохано помчали геть. Виваженим рухом я повільно вислизнув із пут і відкотився від смертоносного леза. Принаймні на ту мить був я вільний.

Вільний! У лапах інквізиції! Не встиг я спуститися з жахливого дерев'яного ложа на кам'яну підлогу в'язниці, як рухи пекельного механізму припинилися, він поповз угору, покірний невидимій силі, і заховався у стелі. Урок глибоко вразив мене в самісіньке серце. Звичайно, за кожним моїм рухом спостерігали. Вільний! Я врятувався від одного виду загибелі, щоб пережити ще жахливіші тортури в інший спосіб. Із такою думкою я нервово забігав очима по залізних пластинах, з яких склалися стіни темниці. Щось незвичне — зміна, яку я спершу не міг чітко визначити, — однозначно відбулося з підземеллям. Довгі хвилини, тремтячи від непевності, я витратив на марні спроби розвіятись і вибудувати якусь теорію. Тоді я вперше зрозумів походження пекельного світла, що освітлювало камеру. Воно цідилося зі шпарини завширшки приблизно півдюйма, що тягнулася внизу вздовж усієї стіни. Я зрозумів — і не помилився, — що стіни не з'єднуються з підлогою.

Спробувавши зазирнути в ту шпарину, я звівся на ноги — аж таємниця зміни в темниці відразу блискавкою промайнула в голові. Раніше я зауважив, що, хоча контури фігур на стінах чіткі, та кольори здавалися розмитими і невизначеними. Тепер вони ставали дедалі насиченішими, примарні демонічні істоти на стінах набували вигляду, що вразив би навіть людину з міцнішими нервами, ніж мої. Очі тисяч демонів, оскаженілі й моторошні у своїй

яскравості, витріщалися на мене зусібіч, сяяли похмурим вогненным блиском, який я не мав сили вважати уявним.

Уявним! Коли я вдихав, ніздрі наповнювалися духом розпеченого заліза! Задушливий запах заповнив в'язницю! Щосекунди очі, що спостерігали за моїми муками, сяяли дедалі яскравіше! На мальованих кривавих сценах кров була дедалі насиченіша! Я задихався! З великими зусиллями хапав я ротом повітря. Не залишилось жодних сумнівів щодо задуму мучителів. О найбезжалісніші! О найбожевільніші з-поміж людей! Я задкував од розпеченого металу на середину камери. У світлі вогненної смерті, що наближалася до мене, думка про криничну свіжість була як бальзам для душі. Я став над колодязем і, щосили напруживши очі, поглянув униз. Яскраве світло від розпеченої стелі освітило найпотемніші глибини. На мить розум відмовився сприймати побачене, аж ось воно продерлося в мою душу. О жах! Ні, що завгодно, тільки не це! З нелюдським криком відскочив я від обриву й гірко заплакав, сховавши обличчя в долонях.

Жар посилювався. Я звів очі догори, тремтячи як у лихоманці. У камері знову відбулися певні зміни. Цього разу вони стосувалися її конфігурації. Як і раніше, я спершу марно намагався здогадатися чи зрозуміти, що відбувається. Та сумніватися довелося недовго. Мстиві душі інквізиторів розлютило моє дворазове спасіння, тому королі жаху вирішили діяти напевне. Раніше кімната була квадратною. Зараз я побачив, що два залізні кути стали гострими, а два тупими. Моторошна різниця з глухим гуркотом швидко збільшувалася. За мить кімната набула ромбовидної форми. Але трансформації не припинилися — я й не сподівався, що це кінець. Я міг би притиснутися до розжарених стін, вони стали б для мого тіла шатами вічного спокою. «Смерті! — прохав я. — Хоч якої смерті, аби не в проваллі!» Дурень! Хіба я не знав, що розпечене залізо — лише спосіб загнати мене до провалля? Хіба я витримаю температуру? Ромб ставав плескатим, причому так швидко, що в мене вже не було часу на роздуми. Його центр і, звісно, найбільша ширина припадали саме на роззявлену пащу провалля. Я хитнувся назад — а стіни, що наближалися, невідворотно підштовхували мене вперед. Ось для мого скарлюченого тіла вже не лишилося й дюйма вільного місця на твердій підлозі в'язниці. Я вже не боровся, невимовні душевні муки знайшли вихід в останньому відчайдушному зойку. Я відчув, що хитаюся над краєм, відвернув погляд...

Гамір багатьох людських голосів! Гучні звуки, наче заграли сотні труб! Різкі удари, наче тисячі блискавок! Жорстокі стіни відступають назад! Втрачаючи свідомість, падаю я в безодню, але хтось хапає мене за руку! То був генерал Лассаль. Французька армія захопила Толедо. Інквізиція опинилася в руках ворогів.

Чорний кіт

Збираючись розповісти вам цю химерну й водночас звичайну історію, я не очікую і не вимагаю віри. Воістину божевільним був би я, сподіваючись її, якщо мій власний розум відмовляється вірити пережитому. Втім, я не божевільний і, безперечно, не марю. Та завтра я помру, завтра звільниться моє серце від тяжкої ночі. Наразі я маю на меті відверто, коротко і без зайвих коментарів познайомити світ із низкою подій у моїй домівці. Йдучи одна за одною, вони нажахали, змордували і зруйнували мене. Та я не намагатимуся відшукати їм пояснення. Для мене вони стали втіленням жаху — багатьом вони видадуться радше химерними, ніж страшними. А далі, можливо, знайдеться розум, який дасть пояснення хворобливій фантазії — розум спокійніший, послідовніший і не такий збуджений, котрий побачить в обставинах, які я змальовую з побожним жахом, лише звичайну послідовність природних причин і наслідків.

Змалечку я відзначався сумирністю й людяністю. Моя добросердність настільки впадала в око, що навіть зробила мене об'єктом насмішок серед товаришів. Я страшенно любив тварин, і, на мою величезну втіху, батьки дозволяли тримати багато домашніх улюбленців. Я проводив із ними майже

весь час; найбільшою радістю було годувати їх і пестити. Ця риса характеру зростала разом зі мною, і коли я вже був дорослим чоловіком, я отримував від цього чи не найбільше задоволення в житті. Навряд чи потрібно пояснювати любителям відданих і шляхетних собак природу чи силу вдячності, котру отримуєш у відповідь на таке ставлення. Є щось у безкорисливій і самовідданій любові безсловесної істоти, що знаходить прямий шлях до серця людини, котрій часто випадала нагода перевірити фальшиву дружбу й позірну відданість інших людей.

Одружився я рано і з радістю зрозумів, що дружина розділяє мої схильності. Зауваживши мою пристрасть до домашніх улюбленців, вона не втрачала жодної можливості принести додому якесь миле створіння. У нас жили пташки, золоті рибки, красень-пес, кролики, маленька мавпочка і кіт.

Останній був неймовірно великою і красивою твариною, він був геть чорний і навдивовижу розумний. У зв'язку з цим моя дружина, котра в глибині душі не цуралася забобонів, не раз пригадувала поширену старовинну думку, що чорні коти — насправді відьмаки-перевертні. Не те щоб вона коли-небудь говорила серйозно, я сам пригадую цей момент лише тому, що наразі він випадково спав мені на думку.

Плутон — так звали kota — був моїм улюбленцем; я грався з ним найбільше, власноруч годував його, а він ходив за мною назирці по всьому дому. Доходило до того, що мені ледве вдавалося зупинити його, коли він хотів бігти слідом тоді, як я виходив із дому.

Таким чином тривала наша дружба кілька років, протягом яких мій темперамент і характер у цілому — через зеленого змія — зазнав (зізнаюсь червоніючи) докорінної зміни на гірше. З кожним новим днем я ставав дедалі похмурішим, дратівливішим, байдужішим до почуттів інших. Я дозволяв собі кидати нестримані слова на адресу дружини. Врешті-решт я навіть почав піднімати на неї руку. Звісно, домашні звірята не могли не відчувати змін у мені. Я не просто перестав помічати їх — навпаки, вони зазнали жорстокого поводження. Втім, у мене досі залишалося достатньо симпатії до Плутона, щоб уберегти його від лиха, котре я чинив без жодних докорів сумління, коли кролики, мавпа чи навіть пес випадково або через щиріу приязнь до господаря траплялися на моєму шляху. Та хвороба прогресувала — бо немає страшнішої немочі, ніж пияцтво! — і зрештою навіть Плутон, котрий старів і відповідно ставав вередливішим, — навіть Плутон почав відчувати наслідки мого кепського гумору.

Якось уночі, повернувшись додому добряче напідпитку після чергових походеньок містом, я забрав собі в голову, що кіт мене уникає. Я схопив його, і тоді, зляканий жорстокістю, він несильно вкусив мене за руку. Тої ж миті мною оволоділа демонічна лють. Я повністю втратив над собою контроль. Здавалося,

справжня душа вилетіла з мого тіла, я опинився в капкані диявольської злоби. Я вийняв із кишені жилетки складаний ніжик, відкрив його, міцно схопив бідну тварину за шию і повільно вирізавав одне око з очниці. Я червонію, горю і тремчу, описуючи це звірство.

Коли на ранок я прийшов до тьми — коли сон вивітрив із мене пари нічної п'янки, — я пережив відчуття наполовину жаху, наполовину каяття за вчинений злочин, та навіть у найгіршу мить було воно слабким і сумнівним і не торкнулося душі. Я знову поринув у надмірне вживання алкоголю і скоро втопив у вині будь-які спогади про свій вчинок.

Тим часом кіт поволі видужував. Правду кажучи, очна западина втраченого ока мала вигляд жахливий, та, схоже, вже не боліла. Він як і раніше вештався будинком, та, як неважко здогадатися, із надзвичайним переляком зникав при моєму наближенні. У моєму серці залишилося достатньо колишнього ества, щоб спершу я сумував, спостерігаючи очевидну нелюбов цього створіння, що колись мене обожнювало. Та незабаром це почуття поступилося місцем роздратуванню. А потім з'явився, наче знак повного і безповоротного падіння, дух *протиріччя*. Філософія не бере його до уваги. Та я більш ніж певен, що протиріччя є одним із первісних поривань людської душі, однією з невід'ємних рис і почуттів, що визначають характер людини. Хто сотні разів не вчиняв підлість чи дурість лише тому, що знав: цього не варто робити? Хіба ми не маємо вічної схильності, всупереч найкращим судженням, порушувати те, що називають законом, тільки тому, що розуміємо його законність? Як я казав, дух протиріччя довів мене до остаточного падіння. Непоясненне бажання душі дражнити себе, розпалити в собі жорстокість, робити зло заради зла підштовхувало мене продовжувати і зрештою довести до логічного завершення ушкодження, котрого я завдав сумирному звіряті. Одного ранку я затягнув петлю на його шиї і повісив на дереві. Повісив, а сльози струменіли з моїх очей, найгіркіші докори сумління краями серце — повісив його, бо знав, як він мене любив, бо відчував, що він не дав мені жодної причини для такого вчинку, повісив його, тому що усвідомлював: роблячи це, я вчиняю гріх, смертельний гріх, котрий заплямує мою безсмертну душу, заплямує достатньо — якщо таке можливо, — щоб опинилася вона поза досяжністю безкінечної милості наймилосерднішого і найжахливішого Бога.

Вночі того дня, коли було скоєно цей жорстокий вчинок, мене розбудили зойки. Портъери над моїм ліжком охопив вогонь. Будинок палав як свічка. Великим чудом моя дружина, слуга і я сам врятувалися від спалення живцем. Згоріло все. Все моє багатство перетворилося на попіл, відтоді я занепав духом.

Я вільний від прагнення встановити причинно-наслідкові зв'язки між звірством і нещастям. Я змальовую ланцюжок подій і не хочу залишати невисловленою навіть імовірну ланку. Наступного дня після пожежі я прийшов

на згарище. Всі стіни, за винятком однієї, впали. Винятком виявилася внутрішня стіна, не дуже товста, що раніше стояла всередині будинку, я зазвичай спав до неї обличчям. Попри вогонь, тиньк зберігся непогано — на мою думку, так вийшло тому, що її нещодавно поновлювали. Навколо стіни зібрався чималий натовп людей, здавалося, роззяви детально і з непідробною цікавістю оглядають певну частину стіни. Слова «дивно», «незвичайно» та інші подібні вигуки розбудили мою цікавість. Я підійшов і побачив на тлі білої поверхні наче висічену на барельєфі фігуру велетенського kota. Точність зображення була дивовижною. На шиї в нього був мотузок.

Складно описати моє здивування і жах, коли я вперше побачив примару, оскільки навряд чи я міг сприйняти це за щось інше. Та з часом на допомогу прийшов розум. Я пригадав, що повісив kota у саду поруч із будинком. Коли почалася пожежа, сад відразу наповнився людьми — хтось із них, напевно, зняв kota і жбурнув його крізь відчинене вікно просто в мою кімнату, очевидно, з метою мене розбудити. Падіння інших стін притиснуло жертву моєї жорстокості до ще свіжого тиньку, а тоді вапно разом із полум'ям і аміаком з тіла kota й створили зображення, яке я наразі спостерігав.

Хоча розум легко розклав усі факти дивовижного явища на полички як не совісті, то бодай логіки, проте це дуже вплинуло на мою уяву. Місяцями я не міг викинути з голови примару kota, до мене повернулися почуття, схожі на докори сумління. Це зайшло настільки далеко, що я шкодував про втрату тварини і під час гулянок, на яких я тепер став частим гостем, підшукував іншого kota, по можливості схожого на колишнього, щоб заповнити порожнечу.

Якось увечері, сидячи п'яний як чіп в огидному кублі розпусти, я звернув увагу на щось чорне, що сиділо на величезній діжці з джином чи ромом, яка була основною деталлю умеблювання кімнати. Кілька хвилин я дивився на діжку, але, на мій подив, предмет не вдалося роздивитися до пугтя. Коли я підійшов ближче, то виявилось, що то чорний кіт, ще й дуже великий, не менший за Плутона. Він дуже нагадував його, хіба що на Плутонові не було жодної білої шерстинки, а у нього велика біла розмита пляма вкривала майже всі груди. Коли я торкнувся kota, він одразу підскочив, гучно замурчав, потерся об мою руку; видно було, що увага йому дуже приємна. Це було створіння, котре я шукав. Не гаючи часу, я запропонував власникові забігайлівки гроші за kota, але чолов'яга не висунув на нього ніяких прав — він узагалі його вперше бачив.

Я продовжував гладити звірятко, а коли почав збиратися додому, воно виявило бажання супроводжувати мене. Я дозволив йому це; ми йшли поруч, я час від часу нахилився і гладив його. Коли ми прийшли в будинок, він одразу повівся як удома і став пестунчиком дружини.

Що ж до мене, то я незабаром відчув, як зростає моя неприязнь до kota. Його щира прихильність викликала огиду й роздратування. З плином часу ці

почуття розрослися до гiркоти й ненавистi. Я уникав кота, але своєрiдне вiдчуття сорому i спогад про колишнiй жорстокий вчинок не дозволяли знущатися з нього. Я не бив його й не збиткувався, та потроху почав дивитися на нього з невимовною огидою i мовчки втiкав вiд його ненависної присутностi, наче вiд чуми.

Без сумнiву, одним iз факторiв, що збiльшили мою ненависть до тварюки, стало те, що, привiвши його дому, вранцi я роздивився, що, як i Плутона, його позбавили одного ока. Одначе ця обставина змусила дружину ще дужче до нього прив'язатися. Вона, як я вже казав, вiдзначалася людяностю, що була ранiше i моєю визначною рисою та джерелом численних радостей.

А кiт любив мене дужче й дужче. Вiн ходив за мною з упертiстю, яку читачевi, гадаю, важко буде зрозумiти. Хоч де б я сидiв, вiн мостився пiд стiльцем чи стрибав на колiна i лащився, викликаючи в мене огиду. Коли я пiдводився, щоб пiти, вiн крутився довкола, ледве не збиваючи мене з нiг, або видряпувався менi на груди. Хоча я всiм серцем прагнув знищити його одним ударом, та стримувався — трохи зi спогаду про колишнiй злочин, а здебiльшого (хочу вiдразу зiзнатися) через невимовний жах, котрий викликала у мене тварюка.

Жах той не був страхом перед злом матерiальним, та менi важко по-iншому його визначити. Майже соромно визнавати — так, у камерi смертника менi майже соромно визнати, — що жах i панiка, якi в мене викликав кiт, посилювалися одним химерним i важким для розумiння збiгом. Дружина неодноразово звертала мою увагу на особливiсть згадуваної бiлої плями, єдиної помiтної вiдмiнностi мiж дивною твариною i Плутоном. Читач пригадає, що пляма, хоча й велика, була спочатку дуже розмитою, але поволi, майже непомiтно прибирала дедалi чiткiших обрисiв споруди, в яку вiдмовлявся вiрити мiй глузд. Через ту споруду я й ненавидiв кота, тим-то й хотiв його позбутися — адже то було зображення шибеницi, похмурої i жахливої машини жаху i злочину, агонiї i смертi!

Я став найжалюгiднiшим зi смертних. Та нерозумна тварина, створена для мене, для людини, прибрала подобу Вищої Сили, подобу самого Бога! Вдень тварюка не залишала мене нi на мить, а вночi я щогодини прокидався вiд невимовного жаху, щоб вiдчути гарячий подих його на моєму обличчi, його солiдну вагу на моїх грудях — то було втiлення кошмару, i я не мав сили його вiдiгнати!

Пiд тиском страждань слабкi залишки добра в менi танули як дим. Єдиними товаришами залишилися лихi думки — найтемнiшi, найлютiшi. Звична похмурiсть переросла у ненависть до всього свiту i всiх людей; вiд несподiваних, частих i неконтрольованих нападiв моєї лютi, яким я тепер слiпо пiдкорявся, найчастiше мовчки страждала моя покiрна дружина.

Якось ми разом спускалися у господарській справі в підвал старого будинку, в якому змушувала нас жити бідність. Кіт біг за мною крутими сходами, я перечепився через нього і ледве не впав униз головою. Я оскаженив. Піднявши сокиру, я від люті забув навіть дитячий страх, що досі зупиняв мою руку, і спрямував на те звірятко удар, що, безперечно, вбив би його, та дружина перехопила мою руку. Її втручання підігріло мою лють, я випручав свою руку і вдарив дружину сокирою по голові. Вона не встигла навіть застогнати і впала мертвою.

Вчинивши вбивство, я відразу з великою обережністю взявся до приховання тіла. Я знав, що не можу винести його з дому, бо це помітять сусіди. У голові закрутилося безліч планів. Спершу я гадав порізати тіло на маленькі шматочки, а потім спалити їх. Тоді вирішив викопати могилу в підлозі підвалу. Міркував над тим, чи варто закинути його в колодязь у дворі або, може, запакувати у коробку, наче товар, і замовити носія, щоб винести з будинку. Нарешті я дійшов до думки, що здавалася найкращою з усіх вище перелічених варіантів. Я твердо вирішив замурувати тіло в підвалі — як у середньовіччя замурували своїх жертв ценці.

Підвал добре пасував для таких цілей. Кладка стін була нерівна, нещодавно їх вкрили грубим тиньком, котрому постійна вологість не дала як слід затверднути. Ба більше, на одній зі стін була ніша, щось на кшталт фальшивого каміна, котру потім заклали цеглою і затинькували. Я не сумнівався, що легко зможу розібрати її, сховати всередину труп і так замурувати, що жодне око не помітить нічого підозрілого. Я не помилився у розрахунках. За допомогою лома я без особливих зусиль вибив цеглу, обережно прихилив тіло до внутрішньої стіни і наново виклав усю конструкцію у її первісному вигляді. Придбавши вапняний розчин, пісок і клоччя, якомога дбайливіше приготував розчин для тинькування і старанно вкрив ним нову цегляну кладку. Закінчивши справу, я відчув задоволення від ідеальної роботи. Із зовнішнього вигляду стіни неможливо було сказати, що вона зазнала перебудови. Сміття на підлозі я зібрав з максимальною ретельністю. Тоді обвів підвал переможним поглядом і сказав собі: «Принаймні праця не була марною».

Наступним кроком моїм було відшукати тварюку, що стала причиною великого нещастя, оскільки я нарешті твердо вирішив покласти край її земному існуванню. Якби в той час я отримав можливість зустріти kota, не було б жодних сумнівів щодо його долі, та, як виявилось, хитру тварину насторожила жорстокість попереднього спалаху гніву, тому вона уникала траплятися мені на очі в моєму теперішньому гуморі. Неможливо змалювати чи уявити глибоке відчуття полегші, що оселилося у моїх грудях після зникнення ненависного звіра! Вночі він не прийшов, тож я уперше спав здоровим і спокійним сном, спав спокійно навіть із тягарем убивства на серці!

Минув другий і третій день; мучитель не з'являвся. Мені аж дихати стало легше. Чудовисько злякалось і назавжди втекло з мого дому! Більше не доведеться терпіти його присутності! Щастя моє не знало меж! Провина через лихий учинок хвилювала мене дуже мало. Мені ставили певні запитання, та я з готовністю на них відповідав. Проводилися навіть пошуки — звісно, безрезультатні. Я розглядав майбутнє щасливе існування як річ певну і незаперечну.

На четвертий день після вбивства до мене раптом завітали пани з поліції і знову взялися до ретельного огляду моєї нерухомості. Одначе, впевнений у недоступності місця приховання тіла, я не відчував жодної стурбованості. Офіцери зажадали, щоб я їх супроводжував. Вони оглянули найменші кутки та закутки. Нарешті, втретє чи вчетверте, спустилися вони до підвалу. Жоден мій м'яз не затремтів. Серце билось спокійно, як у людини, що спить невинним сном. Я обійшов увесь підвал. Склав руки на грудях і спокійно походжав уперед-назад. Полісмени були повністю задоволені і збиралися йти. Радість у серці була занадто сильною, щоб стримувати її. Я згорав від бажання сказати бодай слово, щоб зміцнити перемогу і подвоїти впевненість поліції у моїй невинності.

— Панове, — сказав я нарешті, коли вони вже підіймалися сходами нагору, — мені приємно усвідомлювати, що я спростував ваші підозри. Бажаю вам доброго здоров'я і побільше ввічливості. Між іншим, панове, це — це дуже добре зведений будинок. — (У нестримному бажанні говорити невимушено я не усвідомлював, що мелю). — Можна сказати, відмінно зведений будинок. Стіни, повз які ви проходите, панове, дуже тверді й надійні.

І тут, через звичайнісіньку примху напускної бравади, я щосили постукав палкою, котру тримав у руці, по тій частині цегляної кладки, за котрою стояло тіло моєї законної дружини.

Хай захистить і збереже мене Господь від кігтів антихриста! Не встигла затихнути луна від ударів, як у відповідь пролунав голос із могили — зойк, що спершу був приглушений та уривчастий, наче ридання дитини, а потім перейшов у довгий, голосний і безперервний крик, у лемент, нелюдське квиління, переповнені таким жахом і тріумфом, що здавалося, самісіньке пекло заголосило!

Марно й казати про мій стан. Втрачаючи свідомість, я поплентався до протилежної стіни. На хвильку люди на сходах завмерли нерухомо від жаху і зачудування. Наступної миті дюжина міцних рук молотила по стіні. Стіна не витримала. Перед очима поліцейських постало понівечене, закривавлене тіло. Над головою його, широко роззявивши червону пащеку і блимаючи вогненным оком, сиділа проклята тварюка, що її хитрість змусила мене піти на вбивство, тварюка, що відправила мене на шибеницю. Я замурував чудовисько в могилі!

Вільям Вільсон

*Що скаже? Що скаже Совість невблаганна,
Примара на шляху моему?*

Чемберлен, «Фароніда».

Дозвольте мені поки що називатися Вільямом Вільсоном. Чистий аркуш паперу переді мною не обов'язково бруднити моїм справжнім іменем. Доста вже було воно предметом зневаги, жаху й ненависті людей. Хіба обурені вітри не донесли його небувалу ганебність до найвіддаленіших куточків планети? Вигнанець, найжалюгідніший поміж вигнанців! Хіба не помер він навіки для світу, для почестей, для квітів, для найкращих прагнень? І хмара — густа, похмура, безмежна — хіба не затулила навечно його надіям шлях до неба?

Як бажав би я не змальовувати зараз мої невимовно жалюгідні останні роки, сповнені непростених злочинів! Ті роки стали свідками раптового зростання моєї ницості, заради розповіді про витоки якої я і взявся за перо.

Зазвичай людина опускається на дно поступово. З мене доброчесність упала водномить, як падає плащ із пліч. Від порівняно пересічної злісності я велетенськими кроками перейшов до жахливих злочинів Елагабала. ^[1]Випадок — єдину подію, що стала причиною всього, — ось що я маю на думці, розповідаючи цю історію. Наближається загибель; тінь, яку вона кидає на людину, пом'якшила дух мій. Проходячи долиною тіней, я палко прагну людського співчуття, а то й жалості. Як зрадив би я, коли б люди повірили, що я до певної міри був жертвою обставин, що дужчі за людину. Я хотів би, щоб заради мене вони відшукали у змальованих подробицях оазу фатуму серед пустелі гріховності. Щоб погодилися, — а вони не можуть не погодитися, — що жодну живу душу не спокушали так жорстоко, хоч перед людьми поставали величезні спокуси. Чи не впливає звідси, що жоден так не страждав, як я? Хіба я жив не вві сні? І хіба зараз я не помираю жертвою моторошної, загадкової та найбожевільнішої з земних ілюзій?

Я — нащадок роду, який в усі часи був винятковим через багату уяву й гарячий темперамент його представників; ще у ранньому дитинстві довів я, що повністю успадкував сімейний характер. Я зростав, і він зростав зі мною, сильнішав, часто стаючи причиною серйозної занепокоєності друзів і справжньої шкоди для мене. Я був свавільним, прагнув утілити в життя найхімерніші забаганки, мною керували пристрасті. Батьки мої були уражені такими самими природними слабкостями, тож навряд чи могли перешкодити розвитку лихих схильностей. Їх слабкі й хибні спроби закінчилися повним їхнім провалом і моєю абсолютною перемогою.

Відтоді моє бажання стало законом для родини; у віці, коли здебільшого дітей іще за ручку водять, я належав сам собі і став повним господарем життя.

Мої найперші спогади про шкільні роки пов'язані з великим недоладним будинком у елизаветинському стилі, що височів посеред імлистого саду з великою кількістю кривих дерев — саду, оточеного старовинними кам'яницями. Правду кажучи, старе шановане місто було казкове і заспокоювало душу. Навіть зараз в уяві постає прохолода тінистих вулиць, я вдихаю пахощі сотень кущів, і знову мене хвилює і невимовно тішить глибокий густий бас церковного дзвону, що похмуро дудонів щогодини над незворушністю вічних сутінків під готичним шпилем.

Ніщо не в змозі зараз подарувати мені більше втіхи, ніж детальні спогади про школу і все, що з нею пов'язане. Глибоко загруз я у нещастях — занадто реальні вони, ті нещастя, — тому вибачте мені, що я шукаю відради, бодай незначної і тимчасової, у слабкості дріб'язкових подробиць. Ті пересічні, кумедні подробиці набувають у моїй уяві додаткової ваги, адже пов'язані з часом і місцем, де я вперше зіткнувся з неоднозначними застереженнями долі, що потім повністю зламала життя. Тож дайте мені пригадати.

Будинок, як я вже сказав, був старий і несиметричний. Двір був широкий, оточений зусібіч високими масивними цегляними стінами з верхівкою із битого скла. Схожі на в'язничну огорожу, позначали вони межу наших володінь. За них ми виходили тричі на тиждень — по обіді в суботу, коли всім нам у супроводі двох молодших учителів дозволялося прогулятися сусідніми полями, і двічі в неділю, коли ми рівною колоною марширували на вранішню й вечірню службу до єдиної містечкової церкви. Ректор був церковним пастором. Із глибоким зачудуванням і розгубленістю дивився я на нього з нашої віддаленої лави на хорах, коли він поважно й повільно підіймався на кафедру. Хіба цей шанований чоловік, зі стриманим і благочестивим обличчям, у сяючих величних церковних шатах, у дбайливо напудреній перуці, прямий і статечний, нещодавно з кислим обличчям упроваджував з лінійкою для биття в руках драконівські закони академії? О величезний парадокс, надто огидний, щоб знайти йому рішення!

Гострими шпичками најачилися громіздкі ворота, інкрустовані безліччю залізних засувів. Який побожний трепет викликали вони у нас! Ворота відчинялися лише на час трьох тимчасових вищезгаданих виходів і заходів учнів; у кожному порипуванні могутніх завіс так багато було для нас таємничості й приводів для похмурих зауважень чи для ще похмуріших роздумів!

Широкий двір був неправильної форми — мав багато просторих відгалужень. Три або чотири з них використовувалися як ігрові майданчики — рівні, вкриті гарним твердим гравієм. Я добре пам'ятаю, що там не було дерев, лавочок тощо. Звісно, вони були ззаду будинку. Спереду розташовувався маленький квітник, засаджений різноманітними кущами, та повз це священне місце ми проходили дуже рідко, за таких нагод, як перший приїзд до школи чи від'їзд звідти, або, можливо, коли по нас приїздили батьки або друзі й ми радісно прямували додому на Різдво чи літні свята.

Але дивовижний старовинний будинок здавався мені насправді зачарованим палацом! Не було кінця його коридорам і галереям! Ти не завжди міг сказати, на якому з двох поверхів опинився. З кожної кімнати до іншої вели три-чотири сходинки вгору чи вниз. Поперечні поділи були просто-таки неймовірні — зали і коридори так перепліталися одні з одними, що найчіткіші уявлення про масток не дуже відрізнялися від наших уявлень про безкінечність. За п'ять років проживання я не зумів достеменно визначити, в якому закутку розташовувався невеличкий дортуар, що належав мені та двадцятьом чи вісімнадцятьом іншим учням.

Класна кімната — дуже довга, вузька, з гнітюче низькою дубовою стелею і стрілчастими готичними вікнами — була найбільшою. У віддаленому кутку було окреме квадратне приміщення. Воно вселяло нам жах, оскільки це був робочий кабінет нашого ректора (превелебного доктора Бренсбі) — солідна конструкція з масивними дверима. Ми ладні були швидше загинути, ніж

відчинити її за відсутності «Домініка». В інших кутках містилися два схожі приміщення. Вони не викликали стільки поваги, та все одно вселяли певний трепет. Одне з них було володінням учителя класичних мов, друге займав учитель англійської та математики. Класну кімнату заповнювали лави й парти, вони перетинали її в різних напрямках, створюючи цілковиту асиметрію. Парти ті були старезні, вони аж почорніли від часу, скрізь вони були обписані ініціалами, іменами, химерними фігурами, тож геть утратили первісний вигляд давно минулих днів своєї юності. В одному кінці кімнати стояло величезне відро з водою, в протилежному містився велетенський годинник.

За масивними стінами поважної академії третя п'ятирічка мого життя минала зовсім не в нудзі чи у відразі. Щоб розвеселити жвавий дитячий розум або заволодіти його увагою, не потрібен зовнішній чинник; позірна похмура монотонність шкільного буття була більш насичена щирим пожвавленням, ніж швидкоплинна молодість розкошами чи зрілість злочинами. Все ж, гадаю, було у моєму тодішньому розумовому розвитку чимало незвичного, навіть ексцентричного. Як правило, у людей ранні спогади рідко справляють потужний вплив на зрілі роки. Це радше сіра тінь — слабкий, розмитий спогад — непевна колекція дріб'язкових радостей і фантазмагоричних болів. А в мене по-іншому. Мабуть, у дитинстві сила моїх почуттів не поступалася силі почуттів дорослого, бо досі живуть у пам'яті насичені та яскраві образи, довговічніші за написи на карфагенських монетах.

Хоча насправді, здавалося б, мало було вартого запам'ятовування! Мене будили вранці, ввечері відправляли спати; зубріння, декламації, періодичні подоби свят і прогулянки, ігровий майданчик з його сварками, веселощами, інтригами — всі вони за допомогою давно забутих чарів пробуджували буйність відчуттів, світ багатьох випадковостей, всесвіт найрізноманітніших емоцій, захоплення найпристрасніші й найнатхненніші.

Правду кажучи, завзяття й ентузіазм характеру швидко зробили мене визначною постаттю серед шкільних товаришів і з часом, поступово, внаслідок зрозумілих процесів, дали мені владу навіть над старшими учнями — за винятком одного. Цим винятком став школяр, котрий, зовсім не мій родич, носив, одначе, моє ім'я та прізвище. У цій обставині немає нічого дивного, оскільки, попри наявність у мене шляхетних прашурів, було воно одним із поширених прізвищ, котрі, здається, за давнім правом іще з сивої давнини належать і черні. У цій розповіді я назвався Вільямом Вільсоном, вигаданим ім'ям, не дуже далеким від справжнього. Тож із тих, кого на шкільному жаргоні ми називали «наша братія», тільки тезка наважувався змагатися зі мною в навчанні, у спорті й перепалках на майданчику, піддавати сумніву беззастережну віру в мої судження, не підкорятися моїй волі — одним словом, втручатися у моє деспотичне старшування у будь-якому питанні. Якщо існує на

світі найвищий і найбеззастережніший деспотизм, це деспотизм володаря помислів над менш енергійними товаришами серед хлопців-підлітків.

Вільсонове бунтарство не на жарт спантеличувало мене, тим більше, що, попри напускну браваду, з якою я поставив собі за правило реагувати на його випадки, в глибині душі я усвідомлював, що боюся його, й не міг не думати, що рівноправність, з якою він легко тримає себе, є доказом справжньої вищості, оскільки не бути побитим мені щоразу коштувало чималих зусиль. Втім, його вищість — навіть рівність мені — визнавав насправді лише я; наші товариші, ніби вражені загадковою сліпотою, схоже, навіть не підозрювали про такий стан речей. Справді, змагання, опір і особливо його зухвале й постійне перешкоджання втіленню в життя моїх планів не вважалися чимось вартим уваги. Здавалося, він повністю позбавлений честолюбства, яке рухало мною, і пристрасної енергії розуму, що давала мені можливість бути першим. Можна було запідозрити, що в суперництві ним керувало лише химерне бажання зруйнувати плани, здивувати чи знищити мене; хоча інколи я не міг не помічати зі змішаним почуттям подиву, приниження та враженого самолюбства, що до образ, фізичних і моральних, до вічно недоречних суперечностей він додавав непрохану люб'язність. Я завжди вважав таку виняткову поведінку ознакою безмежної зарозумілості, що набувала вигляду грубого покровительства й заступництва.

Швидше за все, остання риса Вільсонової поведінки в поєднанні з ідентичністю наших імен, а також звичайний збіг, який полягав у тому, що ми вступили до школи одного дня, спричинили плітки про нашу кровну спорідненість, причому ходили ті плітки серед старшокласників. Останні, як правило, рідко цікавляться справами молодших товаришів. Я повідомив раніше, чи принаймні мав би повідомити, що Вільсон жодним чином не був пов'язаний з нашою родиною. Втім, якби ми були братами, то були б двійнятами, оскільки, вже залишивши вотчину доктора Бренсбі, я випадково дізнався, що тезка народився 19 січня 1813 року — досить дивовижний збіг, адже в той день з'явився на світ і я.

Може видатися дивним, що, незважаючи на постійні тривоги, котрі спричиняло Вільсонове суперництво і його нестерпний дух протиріччя, я не міг його зненавидіти. Майже щодня відбувалися між нами чвари, в котрих, поступаючись мені перемогою, він до певної міри примудрявся змушувати мене відчувати, що заслуговує на неї. Моє почуття гордості і його справжня гідність не давали нам, як то кажуть, «щиро поговорити», хоча у характерах наших було чимало схожого. Ці риси пробуджували в мені почуття, яке, коли б не те наше суперництво, переросли б у дружбу. Важко визначити або просто описати мої справжні почуття до нього. Були вони подібні до різнобарвної та різнорідної суміші — трохи колючої ворожості, котра не була ще ненавистю, трохи пошани,

більше поваги, ще більше страху — і величезна, хоча й ніякова цікавість. Гадаю, моралістам не потрібно пояснювати, що ми з Вільсоном були практично нерозлучною парою.

Незвичайна природа наших стосунків спрямовувала мої нападки на нього (а було їх багато, відкритих і таємних) у русло добродушного піддражнювання або розіграшу (що завдає болю, маючи при цьому вигляд невинних веселощів), а не в серйозну й цілеспрямовану ворожість. Мої спроби покепкувати з нього не завжди досягали мети, навіть якщо я заздалегідь планував усі деталі, оскільки тезка мій хоч і любляв дошкульно жартувати з інших людей, та сам був геть недоступний для жартів і кпинів. Як по правді, мені вдалося відшукати тільки одне вразливе місце (пов'язане з певною особливістю, яка, очевидно, крилася у природній хворобі), котре будь-який суперник із більшою кількістю здорового глузду не став би зачіпати — мій антагоніст мав проблеми з голосовими зв'язками й міг розмовляти тільки гучним шепотом. Я не втрачав жодної доступної можливості познущатися з цього дефекту.

Вільсонова відплата була різноманітною за формою та змістом, але найбільше дошкуляла мені одна вигадка його гострого розуму. Не знаю, як його проникливий розум дійшов висновку, що така дрібниця мене турбуватиме, але, довідавшись про це, він узяв за звичку дошкуляти мені нею. Річ у тому, що я завжди відчував відразу до свого невишуканого прізвища і до занадто пересічного, майже плебейського імені. Ці слова були отрутою для моїх вух; коли в день мого прибуття до академії з'явився другий Вільям Вільсон, я розлютився, що хтось носить те саме ім'я, і відчув подвійну огиду через те, що воно належить незнайомцеві, котрий стане причиною подвійного його повторення, постійно буде поруч, тож його справи у звичайній круговерті шкільного життя неминуче змішуватимуться з моїми.

Почуття роздратованості, що заволоділо тоді мною, посилювалося з кожним випадком, котрий виявляв фізичну чи моральну подібність між мною і моїм суперником. Тоді залишався невідомим факт нашого одночасного народження, та я бачив, що ми були однакові на зріст, нагадували один одного зовні й навіть характерами. Душила мене злість через плітки про нашу спорідненість, що ходили у старших класах. Одним словом, ніщо не дошкуляло мені більше (хоча я щосили дбайливо приховував небайдужість до факту) за будь-який натяк на розумову, зовнішню чи класову подібність між нами. Втім, я не мав жодної підстави вважати, що ця схожість коли-небудь ставала предметом зауважень або коментарів чи бодай помічалася нашими товаришами — за винятком чуток про покровність. Напевне, він помітив усі її прояви і спостерігав за нею так само пильно, як і я; здатність же виявити в цій обставині вдячне поле для мого роздратування свідчить на користь його вже згаданої надзвичайної проникливості.

Натяки крилися у словах і вчинках — ідеальній імітації моїх; роль свою він грав пречудово. Вдягатись, як я, було нескладно, мою ходу і манеру поведінки скопіював він бездоганно, причому без особливих зусиль, навіть голос мій він присвоїв попри свій природний недолік. Голосно балакати він не міг, але тональність була тотожною, а шепіт нагадував точне відлуння мого.

Я не ризикну змальювувати, наскільки таке абсолютне відтворення (не можу назвати це кривлянням) мене пригнічувало. Я мав одну втіху — в тому, що копіювання, вочевидь, помічав тільки я, тож мені доводилося терпіти промовисті й уїдливі посмішки лише мого тезки. Задоволений з бажаного результату, він таємно хихотів із завданого моєму серцеві болючого удару, виявляючи при цьому повну байдужість до публічних аплодисментів, котрі легко могли б забезпечити успіх його хитромудрих зусиль. Те, що в школі не зрозуміли його намірів, не відчули їхнього втілення у життя й не взяли участі в його насмішках, стало загадкою, котру я намагався розгадати протягом багатьох неспокійних місяців. Можливо, поступовість перетворення зробила його менш помітним, а може, я завдячував відносним спокоєм самому імітаторові, котрий, не шукаючи легких шляхів (портретну схожість помітить і дурень), на мою досаду, повністю зосередився на відтворенні духу оригіналу.

Я вже згадував про огидний покровительський вигляд, котрий він напускав на себе, і часту нав'язливу протидію моїй волі. Втручання нерідко набувало прикрого характеру поради, не висловленої чітко і прямо, а потихеньку і з натяком. Я вислуховував їх з відразою. Але сьогодні дозвольте віддати йому належне, визнавши, що я не можу пригадати жодного випадку, коли пропозиції мого суперника базувалися б на звичних для юного віку і позірної недосвідченості помилках чи дурницях, що його внутрішні відчуття, якщо не таланти чи мудрість у цілому, були набагато глибшими за мої власні, й що тепер я був би кращою і відповідно щасливішою людиною, якби частіше дослухався до наданих багатозначним шепотом порад, які я тоді занадто щиросердо ненавидів і зневажав.

З часом під його осоружним наглядом я ставав дедалі нестриманішим до крайнощів і день у день дедалі відвертіше обурювався через те, що вважав нестерпною самовпевненістю. Я казав, що в перші роки після нашої зустрічі в школі почуття мої до тезки легко могли б перерости у дружбу; та в останні місяці проживання в академії, хоча звичні для нього раніше втручання до певної міри зменшилися, мої відчуття у майже аналогічній пропорції набули форми безперечної ненависті. Одного разу, гадаю, він побачив це, і відтоді уникав мене — або вдавав, що уникає.

Це сталося, якщо пам'ять не підводить мене, в розпалі запеклої сварки між нами, коли він утратив над собою контроль і говорив та поводився з доволі нехарактерною відвертістю. Я зауважив (чи уявив, що зауважив) у його вимові,

вигляді, зовнішності таке, що спершу мене здивувало, а потім глибоко зацікавило, розбудивши в глибині свідомості нечіткі спогади про раннє дитинство — неконтрольовані, заплутані й бентежні спогади з часів, коли я не мав пам'яті як такої. Навряд чи я зможу краще описати відчуття, що пригнітило мене тоді, ніж сказавши, що мені коштувало неймовірних зусиль відкинути думку, що я вже бачив того, хто стоїть наразі переді мною, колись дуже-дуже давно, у далекому минулому. Одначе ілюзія розтанула так само швидко, як і з'явилася; я пригадав її лише для того, щоб визначити день останньої розмови з тезкою.

Величезний старий будинок із незліченними переходами мав кілька з'єднаних між собою великих дортуарів, де спала більшість учнів. Було там, одначе (як обов'язково мало бути у такому недоладно спланованому будинку), і чимало маленьких куточків і комірок, котрі господарський талант доктора Бренсбі прилаштував під спальні, хоча вони могли прихистити хіба одного учня. В такій крихітній кімнаті мешкав і Вільсон.

Якось уночі наприкінці п'ятого року навчання після згаданої вище сварки, переконавшись, що всі сплять мертвим сном, я підвівся з ліжка і з ліхтарем у руці крадькома помандрував безліччю вузьких проходів до спальні ворога. Я давно планував з нього позбиткуватися, але цей розіграш досі ніяк не вдавалося втілити в життя. Наразі я чітко намірився реалізувати задум і твердо вирішив змусити тезку повністю відчувти силу тієї люті, яка оволоділа мною. Діставшись його кімнатки, я прокрався досередини, а ліхтар запнув покривалом і залишив у коридорі. Я зробив крок уперед і прислухався до спокійного подиху. Переконавшись, що тезка спить, я повернувся, взяв ліхтар і знову наблизився до ліжка. Навколо нього звисала щільна габа, котру для виконання свого плану я тихо і повільно відгорнув. Яскраве світло чітко впало на сплячого Вільсона, а мої очі в ту ж таки мить прикипіли до його обличчя. Я дивився; і раптом від несподіваного відчуття тіло моє заціпеніло і завмерло. Серце страшенно закалатало, коліна затремтіли, душа наповнилася безпредметним і водночас невимовним жахом. Задихаючись, я опустив ліхтар іще ближче до його обличчя. Хіба це не риси Вільяма Вільсона? Я бачив, що вони належали йому, та затрусивсь як у лихоманці від думки, що вони не його. Що в них так вразило мене? Я пильно дивився на тезку, а в голові крутилася безліч думок. Не таким він здавався — зовсім не таким — під час жвавих денних годин. Одне ім'я! Схоже тіло! Той самий день прибуття до академії! Настирливе й незрозуміле копіювання моєї ходи, голосу, звичок, поведінки! Невже це можливо, невже те, що я зараз бачу, лише результат постійної звички саркастично мене імітувати? Охоплений жахом, я погасив ліхтар, мовчки вийшов із кімнати і відразу покинув стіни академії, щоб ніколи туди не повернутися.

Після кількох змарнованих місяців, пробайдиківаних удома, я став

студентом Ітону. Короткий проміжок часу виявився достатнім, щоб ослабити спогади про події в академії доктора Бренсбі чи принаймні спричинити фізичну зміну у природі почуттів, з якими я їх пригадував. Від трагедії не лишилося нічого. Тепер я знаходив у собі силу, щоб сумніватися у побаченому. Ту історію пригадував я лише з подивом. Характер мого життя в Ітоні навряд чи міг зменшити скептицизм. Вихор шалених дурощів, у котрий я відразу необдуманно там поринув, перетворив події минулого на пусту піну, злизав усі сумні й серйозні враження, помилувавши тільки найлегковажніші спогади з колишнього життя.

Я не маю охоти детально описувати огидні походеньки та розпусту, що кидала виклик законам. Три роки дурості, які минули без жодного зиску, призвичаїли мене до різних пороків, до того ж я змужнів фізично. Якось після тижня негідних легковажних розваг я запросив до себе в гості на таємну пиятику невеличку компанію найрозбещеніших студентів. Ми зустрілися пізно вночі, оскільки наші оргії, як правило, затягувалися до ранку. Вино лялося рікою, не бракувало й інших, не таких невинних спокус; на сході вже починало сіріти, а наші божевільні розваги були в самому розпалі. Підігрітий до краю картами й вином, я саме наполягав на виголошенні якнайгіршого блюзнірського тосту, аж раптом помітив, як хтось різко відчинив двері. Звідти долинув стривожений голос слуги. Він сказав, що якийсь пан, котрий, очевидно, дуже поспішає, бажає поговорити зі мною у вітальні.

Страшенно збуджений від вина, я швидше зрадів, ніж здивувався неочікуваному візитові. Я відразу поплентався вниз, кілька східців — і я у передпокої будинку. У маленькій і низькій кімнатці ліхтаря не було; єдиним світлом було слабка передсвітанкова сірість, що просочувалася крізь напівкругле вікно. Тільки-но ступивши на поріг, я помітив молодика приблизно мого зросту, вдягнутого у білу кашемірову візитку, ^[2]пошиту згідно з останньою модою, — точнісінько така візитка була і в мене. Це я зміг роздивитися у нечіткому світлі, та риси обличчя залишилися для мене загадкою. Коли я ввійшов, він хутко рушив мені на зустріч широким кроком і, безцеремонно й нетерпляче схопивши мене за руку, прошепотів на вухо слова «Вільям Вільсон».

Я миттєво витверезився. У поведінці незнайомця, у нерівному тремтінні піднятого пальця, який він тримав між моїми очима та світлом, було таке, що невимовно мене здивувало, проте вразило мене інше: похмуре попередження, що забриніло у двох вимовлених пошепки словах, і характер, тон, звучання простої пари знайомих складів принесли з собою тисячі заплутаних спогадів про дні давно минулі й наче вдарили мою душу електричним розрядом. Поки я опанував себе, незнайомиць зник.

Хоча цей випадок і вразив мою розбурхану уяву, та швидкоплинність його не поступалася яскравості. Кілька тижнів я присвятив серйозному

дослідженню, наді мною висіла темна хмара хворобливих роздумів. Я не став прикидатися перед собою, що не впізнав, не визначив особу людини, котра так нахабно втрутилась у мої справи і збентежила невисловленою порадою. Але хто чи що був цей Вільсон? Звідки він з'явився? Чого прагнув? На жодне з цих питань не знайшов я відповіді; дізнався я тільки про те, що через раптовий нещасний випадок удома він залишив академію доктора Бренсбі у другій половині дня моєї звідти втечі. Та незабаром я викинув його з голови; мою увагу поглинули думки про можливий від'їзд до Оксфорда. Туди я і попрямував; непомірне марнославство батьків підштовхнуло їх забезпечити мене гардеробом і річним утриманням, котре дозволяло вільно купатися в такій дорогій серцю розкоші та змагатися в щедрості витрат із найбагатшими спадкоємцями у Великій Британії.

Захоплений такими можливостями для розгульного існування, мій природний темперамент вирвався назовні з подвійним запалом; я нехтував усіма законами порядності у божевільній круговерті дикого розгулу. Нерозсудливо було б застановлятися на його подробицях — досить сказати, що в марнотратстві я перевершив Ірода і вписав себе до переліку найрозпусніших студентів.

Дійшло до того, що я втратив залишки шляхетності й почав шукати знайомства з майстрами найбільш ницого з мистецтв — із шулерами, а потім став експертом у цій мерзенній науці й почав практикувати її як один із засобів примноження свого і так величезного статку за рахунок легковажних однокурсників. Мерзенність злочину свідчила про те, що головною, якщо не єдиною, причиною такої поведінки була безкарність моїх дій. Адже найрозпусніші мої приятелі радше засумнівалися б у тому, що бачать їхні очі, ніж запідозрили б веселого, відвертого і щедрого Вільяма Вільсона — найшляхетнішого і найпопулярнішого студента в Оксфорді. Його пустощі (як казали його нахлібники) — лише забави молодості й невтримної уяви, помилки — неперевершені витівки, а найгірші пороки — безтурботні й сміливі розваги...

Я два роки успішно тішився життям в Оксфорді, аж до університету прибув молодий вискочка — дворянин Глендинг, багатий мов Ірод, причому багатства ті дісталися йому на дурничку. Я одразу побачив, що він не відзначався розумом, і вирішив зробити його об'єктом для випробування своїх вмінь. Я часто затулював його до гри й зі звичайною майстерністю шулера дозволяв вигравати значні суми, щоб він дужче заплутався у моїх тенетах. Зрештою, коли моя схема підходила до фіналу, я зустрівся з ним (поклавши собі, що ця зустріч буде останньою і вирішальною) у домі нашого близького спільного друга містера Престона, котрий, віддам йому належне, ні на мить не підозрював про мій план. Щоб усе було природніше, я організував невелику вечірку для десятка

своїх приятелів і потурбувався, щоб згадка про карти з'явилася цілком випадково, та ще й злетіла з вуст потенційної жертви. Щоб не говорити багато на огидну тему, скажу, що я не забув про жоден зі своїх специфічних фокусів, таких звичних у схожих обставинах, що залишається тільки дивуватися, як знаходяться люди настільки наївні, щоб на них купитися.

Посиденьки затягнулися до пізньої ночі, аж урешті маневр із метою отримати Глендинінга як єдиного візаві завершився успіхом. Грали в мою улюблену екарте! Зацікавлені розмахом гри, приятелі покинули свої карти і стояли навколо нас як глядачі. Вискочка, якого я хитрістю змусив добре нализатися на початку вечора, наразі тасував, роздавав і грав із незрозумілою нервовістю, котру лише частково можна було приписати сп'янінню. Дуже швидко він заборгував великі суми, потім хильнув портвейну і зробив те, що я й передбачав, — запропонував подвоїти ставки. Вдавши страшенну нехіть, я відмовився, тож він почав гостро висловлюватися на мою адресу, і я погодився. Результат довів, що жертва була у моїх тенетах; менш ніж за півгодини борг зріс учетверо. За якийсь час з його обличчя зник рум'янець від вина, потім, на превеликий мій подив, я помітив, що згодом він зблід як смерть. Я здивувався, бо завбачливо довідався про те, що він страшенно багатий, — програв він чимало, та ті суми не могли так уплинути на його настрої. Мені подумалося, що його розвезло від випитого вина, тож я вже збирався наполягати на припиненні гри, аж фрази, що пролунали у мене за спиною, і відчайдушний зойк Глендинінга, дали мені зрозуміти, що він збанкрутів — за обставин, які, зробивши його об'єктом загального співчуття, захистили б навіть від диявольських підступів.

Важко сказати, що міг я вчинити далі. В кімнаті запала похмура гнітюча тиша, і я відчув, як на мене зневажливо й докірливо зиркають приятелі, що були не такі зіпсовані, як я. Не побоююсь сказати, що раптове й не очікуване вторгнення, яке мало місце потім, на коротку мить навіть зняло з грудей нестерпну вагу тривожного очікування. Широкі важкі стулчасті двері квартири зі стрімкою та поспішною рвучкістю розчахнулися навстіж, і вмить погасли усі свічки в кімнаті. До кімнати увійшов незнайомець, приблизно мого зросту, він був у довгому плащі, який огортав його від голови до п'ят. Перш ніж хтось устиг здивуватися з його появи, незнайомець заговорив.

— Панове, — сказав він тихим чітким шепотом, якого я ніколи не забуду, бо він страшенно мене схвилював, — я уклінно прошу пробачення за свою поведінку, оскільки, поводячись так, я тільки виконую свій обов'язок. Вам, понад усякий сумнів, не відома справжня сутність людини, що сьогодні вночі виграла велику суму в лорда Глендинінга. Тому запропоную вам швидкий і рішучий спосіб збагатитися цією необхідною інформацією. Якщо матимете час і бажання, огляньте, будь ласка, внутрішню підкладку манжета його лівого

рукава, а також кишені, де знайдете кілька маленьких пакуночків.

Коли він говорив, тиша була такою глибокою, що можна було б почути, як впаде на підлогу шпилька. Закінчивши, незнайомиць відразу зник так само хутко, як і з'явився в кімнаті. Чи можу я змалювати свої почуття? Чи повинен я сказати, який жах мене охопив? Часу на роздуми вже не було. Мене грубо схопили за руки і знову запалили світло. Провели обшук. У підкладці манжета знайшли всі фігурні карти для екарте, а в кишенях сюртука — декілька колод із міченими картами: вища масть була випукла з країв, а нижча — по боках. Жертва, котра, як правило, знімає карти вздовж, віддає шахраєві вищу масть, а шулер, знімаючи по ширині, не віддає жертві нічого, що могло б суттєво вплинути на перебіг гри.

Ніякий вибух обурення не вразив би мене дужче, ніж мовчазна зневага та самовладання, з якими сприйняли в кімнаті те, що сталося.

— Пане Вільсон, — сказав господар, нахилиючись, щоб прибрати з-під ніг надзвичайно розкішний плащ із рідкісного хутра, — пане Вільсон, гадаю, це ваше... — (Погода була холодна, тож, виходячи з дому, я накинув плащ, а коли дійшло до гри, жбурнув його на підлогу). — Напевне, буде зайвим шукати тут, — він бридливо зиркнув на складки плаща, — подальші докази вашого таланту. Ми побачили достатньо. Сподіваюся, ви розумієте, що вам доведеться покинути мій дім і взагалі виїхати з Оксфорда.

Почуваючись приниженим, я накинувся б на господаря з кулаками, та мою увагу прикувало дещо приголомшливе. Плащ, який я носив, був пошитий із рідкісного хутра — настільки рідкісного й настільки дорогого, що не варто й казати. Скросений він був за моєю власною примхою, оскільки я був до смішного вибагливим у марнотратстві, особливо у дріб'язкових питаннях. Коли містер Престон простягнув те, що підібрав з підлоги біля стулчастих дверей, то я з жахом збагнув, що мій плащ висить у мене на руці, а той, що його мені подають, є точною копією мого. Незнайомець, котрий викрив мене, був у плащі, а крім мене, ніхто з присутніх не був одягнений у плащ. Намагаючись не збожеволіти, я взяв того плаща, непомітно поклав його зверху на свій і рішуче вийшов із кімнати. Наступного ранку я поспіхом вирушив у подорож континентом, згоряючи від невимовних мук жаху і сорому.

Втеча не врятувала мене. Жорстока доля йшла за мною назирці й довела, що лише починає демонструвати свою похмуру владу. Не встиг я ступити на землю Парижа, як отримав нове свідчення того мерзенного інтересу, який спровокував до моєї особи цей Вільсон. Роки минали, але життя моє не ставало легшим. Негідник! Як невчасно, з якою потойбічною примарною наполегливістю став він у Римі поміж мною та моїми бажаннями! А у Відні, в Берліні, в Москві! Де, скажіть мені, не мав я гіркої причини проклинати його всім серцем? Від його незбагненої тиранії тікав я, наче від чуми, але все було

марно.

Знову і знову потайці запитував я себе: «Хто він? Звідки прийшов? Чого прагне?» — але не знаходив відповідей. Потім якнайдетальніше розглянув його метод. Навіть тут було мало на чому будувати припущення; хоча помітно було, що в кожному з численних випадків, коли перетиналися наші життєві стежинки, він з'являвся для того, щоб зіпсувати плани чи завадити діям, котрі, якби я виконав їх до кінця, могли б закінчитися ще більшим лихом. Правду кажучи, слабке виправдання для безсоромного втручання в чуже життя! Слабке відшкодування за природне право діяти на свій розсуд, котре так уперто, так образливо у мене відбирали!

Також я зауважив, що мучитель тривалий час (дбайливо і з надприродною вправністю вдягаючись, як і я) улаштовував так, що, виконуючи різноманітні плани перешкоджання моїй волі, не давав і на мить побачити його обличчя. Ким би не був Вільсон, він принаймні був королем гри чи безумства.

Невже він бодай на мить міг припустити, що у моєму пораднику в Ітоні, в руйнівникові моєї честі в Оксфорді, в тому, хто став на заваді моїм амбіціям у Римі, перешкодив помститися в Парижі, завадив пристрасному кохання в Неаполі, тому, хто викрив мою захланність у Єгипті, — що в тому антихристові й злomu генієві не впізнаю я Вільяма Вільсона шкільних днів, тезку, товариша й ненависного суперника, якого я боявся в академії доктора Бренсбі? Але дозвольте мені поспішити до останньої багатой на події сцени цієї драми.

На той час я цілком підкорився його владному пануванню. Побожний страх, що його викликав у мене сильний характер, прониклива мудрість, очевидна всюдисущість та всемогутність Вільсона вкупі з почуттям чистого жаху, який навіювали інші його певні риси та вчинки, досі переконували мене у власній надзвичайній слабкості та безпомічності й передбачали повну, хоч і болючу відсутність бажання не підкорятися деспотичній волі. Та останнім часом я геть поринув у пияцтво, а воно має тенденцію зводити з глузду; коли додати спадковий характер, то зрозуміло, що я дедалі дужче втрачав контроль над собою. Може, я уявив собі, що в міру зростання моєї твердості непохитність мучителя зазнала пропорційних утрат? Хай там як, а я починав відчувати натхнення від надії, що палала у серці, аж поклав собі потайці, що я більше не дозволю перетворювати себе на раба.

Це було в Римі, на Карнавалі 18** року, коли я відвідав маскарад у палаццо неаполітанського герцога Ді Броджіо. Я добряче набрався, і тяжке повітря переповнених людьми кімнат нестерпно мене дратувало. Складність, з якою доводилося проштовхуватися крізь лабіринт гостей, тільки під'юджувала мене, адже я шукав (дозвольте не казати, з якої негідної причини), юну, веселу й чарівну дружину старого і трохи слабкого на розум Ді Броджіо. З доволі нерозбірливою довірливістю вона відкрила мені раніше таємницю свого

маскарадного вбрання, тож, помітивши краєм ока її маску, я квапивсь опинитися в її товаристві. Цієї миті я відчув долоню на своєму плечі й почув біля вуха тихий мерзенний шепіт, якого я ніколи не забуду.

У нападі страхітливого гніву я обернувся до того, хто втрутився у мої плани, і схопив його за комір. Як я й очікував, він був одягнений у повністю тотожний із моїм костюм, а саме іспанський плащ із блакитного оксамиту, перехоплений на поясі темно-червоним поясом із рапірою на ньому. Маска з чорного шовку повністю загуляла обличчя.

— Негідник! — сказав я хрипким від люті голосом; здавалося, кожний вимовлений звук додавав дров у вогонь оскаженіння. — Негідник! Самозванець! Проклятий злодій! Ти не заженеш мене в могилу своїм переслідуванням! Іди за мною, або я заколю тебе просто тут! — і я потяг його з бальної зали у маленьку суміжну кімнатку. Він не опирався.

Зайшовши туди, я з усією люттю відштовхнув його від себе. Він похитуючись поплентався до стіни, поки я з прокляттями зачинив двері й наказав йому захищатися. На мить він завагався, потім, зітхнувши, мовчки витягнув рапіру.

Поєдинок виявився швидким. Я буквально оскаженів від дикого збудження і відчував приплив страшенної енергії. За кілька секунд я притиснув його до стіни і, загнавши таким чином у безвихідь, оскаженіло штрикав і штрикав його рапірою.

Раптом хтось спробував відчинити замкнені на клямку двері. Я поспішив завадити втручання і негайно повернувся до помираючого суперника. Чи є на світі слова, що здатні були б змалювати подив і жах, які охопили мене, коли я побачив те, що відкрилося моїм очам? Поки я ходив до дверей, у кімнаті сталися зміни: у кутку десь узялося величезне дзеркало, якого там і близько не було. Коли, нажаханий до краю, я зробив крок до нього, моє бліде і закривавлене відображення рушило мені назустріч.

Це просто ввижається, подумав я собі, та помилився. У дзеркалі був мій ворог. Плащ і маска валялися на підлозі. Всі риси його обличчя, всі деталі його вбрання цілковито збігалися з моїми рисами та моїм убранням!

Так, то був Вільсон. Він заговорив до мене, і голос його був такий гучний, що я подумав був, ніби сам балакаю до себе:

— Ти переміг, я програв. Та відтепер судилося бути тобі мертвим — мертвим для світу, для неба і для надії! Ти існував у мені — і в загибелі моїй помреш, бо знищив ти себе самого!

Факти у справі пана Вольдемара

Звісно, я не намагатимусь видавати за диво, що незвичайна справа пана Вольдемара стала предметом численних дискусій. Було б радше дивним, якби сталося навпаки, особливо беручи до уваги супутні обставини. Хоча всі учасники й хотіли зберегти історію в таємниці, та попри наші намагання вплинути на стан речей, спотворена й перебільшена версія подій збурунула суспільство і стала причиною хибних уявлень і, природно, великої недовіри.

Зараз я вважаю за необхідне викласти факти так, як розумію їх сам. Якщо говорити стисло, вони такі: упродовж трьох останніх років мою увагу неодноразово привертало питання гіпнотизму. Приблизно дев'ять місяців тому в мене виникла думка про те, що в різноманітних експериментах, котрі проводилися донині, мав місце важливий і незрозумілий недолік — досі жодну людину не гіпнотизували в момент смерті. Залишалось невідомим, по-перше, чи існує в пацієнта в такому стані чутливість до магнетичного впливу; по-друге, якщо існує, то послаблює чи посилює її згаданий стан, по-третє, до якої міри чи на який проміжок часу можна призупинити вторгнення смерті. Були й інші моменти, на які варто було б знайти відповіді, та саме три оті питання

викликали у мене найбільше зацікавлення; особливо останнє, з огляду на винятково важливий характер наслідків.

Міркуючи над тим, як перевірити ці особливості, я пригадав свого друга, пана Ернеста Вольдемара, широко відомого упорядника «Bibliotheca Forensica» [\[3\]](#); автора (під псевдонімом «Іссахар Маркс») польських перекладів «Валленштайна» та «Гаргантюа». Пан Вольдемар, котрий проживав з 1839 року переважно в Гарлемі, в Нью-Йорку, є (чи був) людиною особливо примітною завдяки худорлявості — ноги його дуже нагадували нижні кінцівки Джона Рендольфа, — а також відзначався геть сивими бакенбардами, які становили різкий контраст із темною чуприною, яку через те дуже часто вважали перукою. Темпераменту він був нервового, тож являв собою гарний об'єкт для гіпнотичного експерименту. Два чи три рази при нагоді я без особливих труднощів змусив його заснути, проте інші результати, яких я природно очікував, враховуючи його фізичну конституцію, мене розчарували. Жодної миті його воля не перебувала під моїм контролем безсумнівно і повністю; стосовно *clairvoyance* **, я теж не міг домогтися від нього ніякої надійної інформації. Тоді я приписував свою поразку поганому стану його здоров'я.

За кілька місяців до нашого знайомства лікарі підтвердили у нього сухоти. Пан Вольдемар мав звичку спокійно говорити про неминучу смерть як про річ, не варту ні замовчування, ні жалю.

Коли згадані думки вперше з'явилися в моїй голові, було цілком природно, що я подумав про пана Вольдемара. Я добре знав урівноважену життєву філософію цієї людини, щоб очікувати з її боку якихось вагань; крім того, у нього в Америці не було родичів, котрі могли б завадити справі. Я відкрито пояснив йому суть експерименту, й він щиро ним зацікавився. Це трохи мене здивувало: хоч він завжди погоджувався виступати піддослідним у моїх експериментах, та ніколи не виказував зацікавлення тим, чим я займався. Характер його хвороби допускав точне вирахування дати смерті; ми домовилися, що він погукає мене за добу до своєї смерті.

Через сім місяців я отримав від пана Вольдемара наведену нижче записку:

Мій дорогий П***!

Ви можете приїздити зараз. Д*** і Ф*** погодилися, що я не проживу довше завтрашньої півночі; мені здається, вони назвали дуже вірогідний час.

Вольдемар.

Я отримав записку за півгодини після її написання, ще за п'ятнадцять хвилин я був у кімнаті помираючого. Я не бачив його десять днів, і мене глибоко вразили зміни, що трапилися за такий короткий проміжок часу. Обличчя набуло

свинцевого відтінку, очі були страшенно тьмяні, виснаження настільки сильне, що виличні кістки ледве не розривали шкіру. Виділення мокротиння було надмірним. Пульс — ледве відчутним. Проте Вольдемара дивовижним чином не полишила здатність мислити і певні залишки фізичної сили. Він чітко говорив, сам приймав ліки, що тамували біль. Коли я зайшов до кімнати, він олівцем писав замітку у нотатнику, сидячи на ліжку, обкладений подушками. У кімнаті були лікарі Д*** і Ф***.

Потиснувши Вольдемарові руку, я відвів джентльменів убік і отримав від них детальний звіт про стан пацієнта. Ліва легеня вісімнадцять місяців була в напівзакостенілому або кальційованому стані й не підтримувала життєдіяльності. Права у верхній частині теж частково закостеніла, а нижня її половина була суцільною гнійною масою рухливих туберкул. Там було кілька отворів, в одному місці відбулося навіть зрощення з ребром. Процеси у правій легені почалися порівняно нещодавно. Закостеніння прогресувало з незвичайною швидкістю, минулого місяця не було жодних ознак його наявності, зрощення помітили тільки три дні тому. Незалежно від сухот у пацієнта підозрювали аневризму аорти, та на той момент симптоми закостеніння унеможлилювали точний діагноз. Обидва лікарі вважали, що пацієнт помре наступного дня (в неділю). Тоді була субота, сьома година вечора.

Після розмови зі мною лікарі Д*** і Ф*** попрощалися з недужим. Вони не збиралися повертатися, та на моє прохання погодилися ще раз навідати пацієнта о десятій годині наступного вечора.

Коли вони пішли, я поговорив із паном Вольдемаром про його швидку смерть і про запропонований мною експеримент. Він знову підтвердив бажання взяти у ньому участь і навіть спонукав, щоб я зараз-таки його й починав. У кімнаті було двоє доглядачів, чоловік і жінка, та я не вважав за доцільне починати важливий експеримент за відсутності надійніших свідків — адже могло статися щось особливе, а воно потребувало б підтвердження. Тому я відклав процедуру до восьмої години недільного вечора, коли прибуття мого знайомого студента-медика, пана Теодора Л-ла, звільнило мене від останньої перепони. Спочатку я планував дочекатися лікарів, та змушений був почати, поперше, підкоряючись наполегливому прохання пана Вольдемара, а по-друге, через власне переконання, що не варто втрачати й хвилини, оскільки він, як бачилося, швидко згасав.

Пан Л-л люб'язно пристав на мою пропозиції занотовувати все, що відбувається; його детальні записи я зараз і переказую.

Було п'ять хвилин на дев'яту, коли, взявши руку пацієнта, я попросив його сказати якомога розбірливіше пану Л-л, що він (пан Вольдемар) з власної волі погоджується на те, щоб я загіпнотизував його в цьому стані.

Він відповів тихо, але все-таки чуто:

— Так. Я цього хочу. Боюся, що ваш гіпноз... — він затнувся і відразу додав, — що задовго його відкладали.

Поки він говорив, я почав робити паси, які, як я знав із досвіду, були найефективнішими для підкорення його волі. Перший легенький удар долонею по чолу справив свій вплив, та хоч як я старався, але далі не досяг відчутного результату. Годині о десятій згідно з домовленістю прийшли лікарі Ф*** і Д***. Я стисло пояснив їм свої наміри, й оскільки вони не висловили заперечень, сказавши, що у пацієнта вже почалася передсмертна агонія, я без зайвих вагань продовжив експеримент, замінивши, одначе, горизонтальні паси на вертикальні й пильно дивлячись просто у праве око піддослідного.

На той час його пульс був ледве відчутний, дихання уривчасте, з інтервалом приблизно у півхвилини.

Півгодини проминуло без жодних змін. По закінченні цього періоду з грудей помираючого вихопилося природне, але дуже глибоке зітхання, а уривчасте дихання припинилося зовсім — власне кажучи, припинилася його уривчастість, лишився суцільний інтервал. Кінцівки пацієнта стали крижаними.

За п'ять хвилин до одинадцятої я помітив безперечні ознаки того, що піддослідний перебуває в стані гіпнозу. Складний вираз очей замінився виразом неспокійного внутрішнього бачення, який ми можемо помітити хіба що у сновид. Парою швидких горизонтальних пасів я зробив так, що повіки хворого затреміти, як у людини, яку тягне на сон; ще кілька рухів — і вони заплющилися. Одначе я не задовольнявся цим і енергійно продовжував маніпуляції, супроводжуючи їх максимальною концентрацією волі, аж повністю змусив застигнути кінцівки гіпнотизованого, розташувавши їх у зручному положенні. Ноги вільно простяглися, руки також. Голова була трохи піднята.

Коли я закінчив ці маніпуляції, настала північ, і я попросив присутніх джентльменів засвідчити стан пана Вольдемара. Після кількох спроб вони визнали, що він у стані гіпнотичного трансу. Обидва лікарі не на жарт зацікавилися тим явищем. Лікар Д*** твердо вирішив залишитися з пацієнтом на ніч, тоді як Ф*** відкланявся з обіцянкою повернутися на світанку. Пан Л-л і сиділки залишилися.

Приблизно до третьої години ночі ми не тривожили Вольдемара. Підійшовши до нього, я побачив, що його стан геть не змінився, — чоловік лежав у тій самій позі, пульс не промацувався, дихання було непомітне (хіба що коли піднести до вуст дзеркальце), очі природно заплющені, кінцівки тверді й холодні як мрамур. І все ж таки загалом він справляв враження живої людини.

Підійшовши до пана Вольдемара, я зробив легку спробу змусити його праву руку повторювати рухи моєї долоні, якою я повільно водив навколо його тіла. Такі експерименти з цим пацієнтом ніколи не вдавалися, і я не сподівався на успіх, та, на превеликий мій подив, його рука кволо, зате з готовністю рухалася

у всіх указаних напрямках. Я твердо вирішив ризикнути і побалакати з ним.

— Пане Вольдемаре, — запитав я, — ви спите?

Він не відповів, та я зауважив тремтіння губ. Це спонукало мене повторити запитання. Коли я запитав утретє, все тіло затремтіло, повіки піднялися, відкривши білу частину очного яблука, губи мляво ворухнулися і насилу чутно прошепотіли:

— Так! Я зараз сплю! Дозвольте мені померти так! Я помацав його кінцівки, вони як і раніше були твердими.

Права рука покійно улягала вказівкам моєї долоні. Я знову запитав сновиду:

— Пане Вольдемаре, ви відчуваєте біль у грудях? Цього разу відповідь почувалася відразу, та була навіть тихішою, ніж раніше:

— Немає болю. Я помираю.

Я не вважав за необхідне далі його турбувати, нічого не було зроблено чи сказано до прибуття лікаря Ф***, котрий повернувся перед самим світанком і був невимовно здивований, побачивши, що пацієнт досі живий. Прوماцавши пульс і приклавши до губ дзеркало, він зажадав, щоб я знову поговорив зі сновидою. Я так і вчинив.

— Пане Вольдемаре, — запитав я, — ви ще спите?

Як і раніше, минуло кілька хвилин, перш ніж ми почули відповідь; здавалося, протягом цього часу помираючий збирається на силі, щоб відповісти. Коли я вчетверте повторив запитання, він відповів слабким, майже нечутним голосом:

— Так, я й досі сплю; я помираю.

Обидва лікарі хотіли залишити страждальця пана Вольдемара у теперішньому спокійному стані й не турбувати, аж поки смерть не забере його — це, згідно з загальною думкою, мало відбутися за кілька хвилин. Одначе я вирішив знову заговорити до нього і просто повторив попереднє запитання.

Поки я говорив, на обличчі сновиди з'явилися помітні зміни. Очі самі по собі повільно розплющилися, зіниці поповзли вгору і зовсім зникли, шкіра набула смертельної блідості, нагадуючи тепер більше не пергамент, а білий папір; круглі сухотні плями, котрі досі чітко проглядалися на обох щоках, за мить зникли. Мені особисто раптовість їхнього зникнення нагадала про те, як швидко гасне свічка від наглого подиху вітру. Одночасно верхня губа сіпнулася вгору, оголюючи зуби, які до того повністю затуляла, нижня щелепа впала вниз, рот із почорнілим набряклим язиком широко роззявився. Хоча, гадаю, жодного з присутніх у кімнаті не можна було назвати незвичним до жахів смертного ложа, але вигляд пана Вольдемара був настільки страшний, що всі сахнулися від ліжка.

Я відчуваю, що зараз дістався тієї частини розповіді, на якій

приголомшений читач перестане мені вірити. Втім, продовжуватиму.

У панові Вольдемарі не залишилося ніяких ознак життя; ми віддали його у руки сиділок. Аж раптом язик його засіпався, і за хвилину з нерухомих щелеп почувся голос — і було би божевіллям з мого боку бодай спробувати його описати. Існують два чи три прикметники, які можна було б уважати частково годящими для такої мети; я міг би, наприклад, сказати, що звук був різкий, уривчастий і глухий, та в цілому його жахливість передати неможливо, тому що ніколи подібний звук не різав людського слуху. Були, втім, дві особливості, що, як гадав я тоді (та й досі вважаю) здатні достеменно донести думку про його надприродне походження. По-перше, здавалося, що голос досягає наших вух, моїх принаймні, здалеку або з глибокої печери під землею. По-друге, він справив на мене враження (я щиро боюся, що не зможу висловитися зрозуміло), чогось липкого і драглистого.

Я казав про «звук» і «голос». Я мав на увазі, що звуки сформували чіткі й на диво розбірливі склади і слова. Пан Вольдемар заговорив у відповідь на поставлене мною раніше запитання: я цікавився у нього, чи й досі він спить. Тепер він відказав:

— Так, ні, я спав і сплю, а тепер... тепер я мертвий.

Ніхто з присутніх не зробив спроби заперечувати чи намагатися приховати невимовний, моторошний жах, що його неважко уявити собі, згадавши, у який спосіб були вимовлені ці кілька слів. Пан Л-л (студент) знепритомнів. Доглядачі вискочили з кімнати і повернути їх було неможливо. Не вдаватиму, що зможу врозумливо передати читачеві свої відчуття. Приблизно годину ми займалися тим, що мовчки намагалися привести до тями пана Л-ла. Коли він опритомнів, ми знову перейшли до огляду пана Вольдемара.

Він залишився точно таким, як я описав раніше, за одним винятком — дзеркальце більше не свідчило про дихання. При порізі рука не кривавилася. Маю додати, що вона більше не скорялася моїй волі. Я даремно намагався змусити її рухатися за моїми вказівками. Єдиною справжньою ознакою, що пан Вольдемар досі перебуває під гіпнозом, було сіпання язика, коли я звертався до пана Вольдемара із запитанням. Здавалося, він намагається відповісти, але не має для цього достатньо сили волі. До запитань, поставлених ким завгодно, крім мене, він, схоже, залишався повністю нечутливий, хоча я намагався кожного з присутніх залучити до контакту з ним. Гадаю, я розповів усе, що потрібно для розуміння стану мерця-сновиди на даному етапі. Ми викликали інших доглядачів, і о десятій годині я залишив будинок разом із двома лікарями і паном Л-лем.

По обіді ми повернулися, щоб оглянути пацієнта. Його стан залишався без змін. Ми трохи поспілкувалися з приводу доцільності та можливості розбудити його і майже одноставно погодилися, що не зробимо цим нічого хорошого. Було

очевидним, що смерть (чи те, що, як правило, називають смертю) зупинилася внаслідок гіпнотичного процесу. Нам здавалося безсумнівним, що розбудивши пана Вольдемара, ми просто забезпечимо миттєву чи принаймні швидку смерть.

Відтоді й до кінця минулого тижня — а це приблизно сім місяців — ми щодня заходили до будинку пана Вольдемара. Весь цей час мрець-сновида залишався в описаному мною стані. Біля нього постійно були доглядачі.

Нарешті минулої п'ятниці ми остаточно вирішили провести експеримент — розбудити чи спробувати розбудити пана Вольдемара; напевно, саме невдалий результат наших спроб став у певних колах причиною пліток і пересудів, котрі я не можу змусити себе не вважати хибною суспільною думкою.

Щоб вивести пана Вольдемара з гіпнотичного трансу, я скористався звичайними пасами. Якусь часину вони не давали результату. Першою ознакою пробудження стало опускання зіниць, яке супроводжувалося рясним виділенням з-під повік жовтуватої сукровиці з гострим і страшенно прикрим запахом.

Мені запропонували спробувати покерувати рукою пацієнта, як раніше. Я спробував — нічого не вийшло. Тоді лікар Ф**** виявив ненав'язливе бажання, щоб я поставив запитання. Я так і зробив:

— Пане Вольдемаре, ви можете пояснити нам свої теперішні відчуття і бажання?

Тої ж миті на щоки хворого повернулися сухотні плями, язик затремтів (чи радше різко завертівся у роті, хоча щелепи й губи не поворухнулись ні на йоту), аж пролунав той жахливий голос:

— Заради Бога, швидше... швидше приспіть мене! О ні, швидше розбудіть мене... кажу вам, я помер!

Я дуже розхвилювався і якусь мить не міг вирішити, як діяти. Спершу я спробував приспати пацієнта, мені це не вдалося через повну ослабленість волі, тому я повернувся до попередніх маніпуляцій і щосили намагався розбудити його. Незабаром я побачив, що зусилля не будуть марними — принаймні я уявив собі, що успіх мій буде беззаперечним і певен був, що всі в кімнаті приготувалися побачити, як пацієнт прокинеться.

Однак до того, що сталося потім, жодна людина на світі не могла бути готовою.

Поки я швидко робив гіпнотичні паси, під вигуки «мертвий, мертвий!», що зривалися з язика, але не з губ страждальця, все його тіло раптом умить зморщилося, розпалося і згнило просто на очах. На ліжку лежав перед нами бридкий, наполовину зотлілий кістяк.

Морелла

Я ставився до своєї подруги Морелли з почуттям глибокої, але незвичайної прихильності. Багато років тому випадково перетнулися наші шляхи, і з першої зустрічі запалала моя душа невідомим досі вогнем, та не полум'ям Ероса було те почуття — гірке й болюче було для духу поступове усвідомлення, що неможливо визначити незвичайну природу цього вогню чи керувати його невловною силою. Але ми зустрілися; доля поєднала нас перед вітарем; я ніколи не говорив про пристрасть і не думав про кохання. Морелла уникала товариства і, проводячи час зі мною наодинці, зробила мене щасливим.

Морелла відзначалася глибокою освіченістю. Таланти її були непересічні, сила розуму потужна. Я мав безліч нагод в цьому переконатися; ставши незабаром її «учнем», я дізнався, що, мабуть, завдяки отриманій у Пресбурзі [\[4\]](#)освіті вона вирішила познайомити мене з великою кількістю містичних творів, котрі зазвичай вважаються грубою рудою, з якої виплавилася рання німецька література. Вони, з не відомої мені причини, були її улюбленим читанням і предметом постійного вивчення, а з плином часу привабили й мене, що я приписую простому, але дієвому впливу звички та прикладу.

У всьому цьому, якщо я не помиляюся, мій розум знаходив мало відради. Мої переконання, якщо я правильно їх пам'ятаю, не були пов'язані з ідеалізмом і не мали містичного відтінку. Переконаний у цьому, я беззастережно перейшов під оруду дружини і ввійшов з непохитним серцем у лабіринт її навчання. Саме тоді, міркуючи над забороненими сторінками, я відчув, як розгоряється в мені заборонений дух — ось Морелла кладе свою холодну руку на мою і викликає з попелу мертвої філософії тихі неповторні слова, їхнє дивне значення випалює собі місце у моєму мозкові.

Свята Діво, очі ти зверни
На молитву грішниці несмілу.
З трону Божого додолу позирни
На любов просту і жертву щирю.
Вранці, вдень, у сутінках похмурих
Вислухай душі моєї гімн.
У добрі чи злі, в спокої чи бурі
Припадаю до твоїх, Свята, колін.
Коли ясні пролітали дні,
І безхмарне веселилось небо,

Мою душу, віддану тобі, Твоя милість привела до тебе. Коли ж доля моя у пільмі, Сум повив сьогодні і учора, Хай засяє майбуття мені, Будь мені надія ти й опора!

Немає потреби викладати точну суть досліджень, котрі, народжуючись зі згаданих томів, на тривалий час стали єдиною темою розмов поміж мною та Мореллою. Хто вивчав те, що називають «теологічною мораллю», легко здогадаються, про що йдеться, а не знайомі з нею зрозуміють мало. Нестримний пантеїзм Фіхте, ^[5]видозмінена палінгенезія ^[6]Піфагора, доктрина тотожності, дітище Шеллінга, ^[7]були здебільшого питаннями для дискусій, що викликали захоплення у наділеної багатого уявою Морелли. Тотожність, що називається особистою, на мою думку, чітко визначає Джон Локк, ^[8]кажучи, що вона полягає у раціональній розумності створіння. Оскільки під особистістю ми розуміємо думаючу сутність, наділену розумом, і оскільки здатність думати завжди передбачає наявність свідомості, вона робить нас тими, ким ми є, таким чином вирізняючи нас серед інших думаючих істот і даючи нам нашу неповторну особистість. Але *principium individuationis*, індивідуалізація, поняття про те, втрачається чи не втрачається особистість назавжди при фізичній смерті, часом ставало для мене предметом непідробної зацікавленості, не стільки через складні та бентежні супутні обставини, як

через особливе і глибоке зацікавлення, яке викликало воно у Морелли.

Та прийшла нарешті мить, коли таємничість дружини стала мене вбивати, як темні чари. Не міг я витримувати дотику її блідих пальців, чути її тихий мелодійний голос, бачити блиск сумних очей. Вона знала це, але не докоряла мені; вона, схоже, розуміла слабкість мою чи дурість і, всміхаючись, називала її долею. Здавалось інколи, що не була для неї таємницею не відома мені причина мого поступового відчуження, та Морелла не давала жодного натяку чи пояснення його природи. Але була вона жінкою — і згасала щодня. З часом темно-червоні цяточки назавжди поселилися на її щоках, а на блідому чолі виступили жири. Одної миті душа моя розчинялася в співчутті, а наступної я зустрічав погляд її виразних очей, душа наповнювалася болем — і світ починав обертатися переді мною, наче у людини, що поглянула вниз, у жахливу безодню.

Чи варто казати, що я щиро бажав, аби врешті настав той день, коли Морелла покине цей світ? Так воно й було; та змучений дух міцно тримався в тілі. Мої розладнані нерви ставали сильнішими за докази розуму, я казався від того, що смерть так довго зволікає; у серці поселився лютий демон, що проклинав дні, години й гіркі миті, котрі, здавалось, дедалі довшали в міру того, як наближалось життя дружини до кінця, як ото довшають тіні, коли має згаснути день.

Одного осіннього вечора, коли вітри завмерли на небесах, Морелла покликала мене до свого ліжка. Землю оповила пелена туману, тепла пара здіймалася над водами, а серед багатих кольорів жовтневого листя у лісі спустилася з небес веселка.

— Ось день, не схожий на інші, — сказала дружина, коли я підійшов. — Чудовий день для життя або для смерті. Гарний день для синів землі й життя, а ще кращий для доньок неба і смерті!

Я поцілував її в чоло, й вона сказала:

— Я помираю, але буду жити!

— Морелло!

— Кажу тобі знову, я помираю. Та живе у мені свідчення тої прихильності — яка вона була коротка! — котру ти колись почував до мене, Морелли! Коли відлетить мій дух, дитя житиме — твоє дитя і моє, дитя Морелли! Але дні твої стануть днями печалі, бо печаль найдовша з почуттів, як той кипарис поміж дерев. Закінчилися години твого щастя, радість не дається двічі у житті, як не квітнуть двічі на рік пестумські троянди! Не будеш ти більше гратися з часом, але не помічатимеш мирту і виноградної лози, ходитимеш у савані по землі, як ходять мусульмани у Мецці!

— Морелло, — закричав я, — звідки ти це знаєш?

Та вона заховала обличчя в подушку; тіло її здригнулося, й вона померла, й не чув я ніколи більше її голосу.

Але дитина, котру, помираючи, народила вона, таки вижила. Зростала та дитина тілом і розумом, невимовно нагадуючи жінку, що залишила цей світ. Любив я її так палко, як нікого раніше не любив.

Та незабаром затьмарилось небо чистої любові, й пітьма, і жах, і горе зібралися на ньому чорними хмарами. Я казав, що дитина зростала тілом і розумом. Зростання тіла було дивне, але страшно, страшними були тривожні думки, що снувалися у моїй голові, коли я спостерігав за її розумовим розвитком. Хіба могло бути інакше, коли я щодня відкривав у дитині силу і здібності дорослої жінки? Коли з дитячих вуст злітали слова досвіду? Коли я щогодини помічав, як мудрість і пристрасті зрілості сяють у її великих і розумних очах? Коли стало це зрозумілим для мене, коли я не міг більше приховувати це від своєї душі, чи варто дивуватися з моторошних і хвилюючих підозр, які зміями заповзали в душу, чи варто дивуватися з того, що думки повернулися до божевільних розповідей і неймовірних теорій покійної Морелли? Я вихопив із суєтності світу створіння, котре доля присудила мені обожнювати, і в суворому усамітненні свого дому пильно спостерігав із болісним неспокоєм за всім, що стосувалося моєї любові.

Минали роки, я день у день пильно вдивлявся у доччине святе, спокійне і виразне обличчя, міркував над її дозріваючим тілом, і кожного нового дня я відкривав дедалі більшу схожість дитини до матері. Щогодини ставали ті риси повнішими, і виразнішими, і більш всеосяжними й моторошними. Адже усмішка її була усмішкою матері, котрої я не міг терпіти; я тремтів через їхню ідеальну схожість; очі її були наче очі Морелли, в котрі я не міг дивитися, але вони часто зазирали в глибини душі моєї пронизливим поглядом Морелли. В обрисах високого чола, у кучерях шовкового волосся, у блідих пальцях, що ховали себе у тому волоссі, у печальній мелодійності голосу, а найбільше у словах і виразах небіжчиці, які чув я від живої і коханої дитини, крилися мої сумніви і тяжкі непевні здогади, що межували із жахом.

Так минуло десять років її життя, досі донька моя ходила по землі безіменною. «Дитя моє», «любове моя» — ось звичні звертання, підказані батьківською прив'язаністю; суворе самітництво захищало її від інших знайомств. Ім'я Морелли померло разом із дружиною. Я ніколи не розповідав доньці про матір — не міг про неї говорити. Аж нарешті у моїй збудженій голові з'явилися думки по обряд хрещення. Стоячи біля купелі, я завагався щодо імені. Скільки мудрих і прекрасних, старовинних і сучасних імен спало мені на думку! Що ж підштовхнуло мене потурбувати пам'ять покійниці? Який демон змусив мене видихнути звук, що лише на згадку про нього тривожно здригалося моє серце? Який диявол озвався з темних глибин мого «я», коли в нічній тиші я прошепотів святому чоловікові те слово — Морелла? Хто зсудомив риси моєї дитини, надав їм кольору смерті, коли, здригнувшись, вона звела застиглий

погляд угору і, падаючы горізнач на чорний мармур родинного склепу, відповіла: «Я тут!»

Почув я ті чіткі спокійні слова, і неначе розтоплене оливо залляло мій мозок. Можуть минути роки, але спогади ніколи не минуть. Не лічив я днів, не бачив нічого навколо себе, і впали зірки долі моєї з неба, і стала вона темним падолом для мене, і люди пролітали повз мене, мов тіні, і бачив я серед них одну лиш — Мореллу! Вітри небес доносили тільки один звук до вух моїх, і вічно шепотіло неспокійне море — Морелла! Але вона померла; власними руками я поніс її до могили і довго та гірко сміявся, не знайшовши у склепі, куди поклав другу Мореллу, жодного сліду першої.

Береніка

*Dicebant mihi sodales, si sepulchrum amicae visitarem,
curas meas aliquantulum forelevatas.*

Ebn Zaiat [\[9\]](#)

Стражданням нема ліку. Багатолика печаль цього світу. Веселкою оперізує вона широкий небокрай, відтінки її не поступаються кольорам веселки — такі ж далекі вони й так само непомітно переходять один в одного. Веселкою оперізує вона широкий небокрай! Як вийшло, що я вивів потворне із прекрасного? Із символу миру витворив образ печалі? Але як у моралі зло є наслідком добра, так і печаль народжується з радості. Або спогади про колишнє блаженство стають стражданням дня сьогоднішнього, або причини мук теперішніх криються у нестримних radoцax, що могли мати місце в минулому.

Під час хрещення названо мене Егеєм, родину свою називати я не стану. Але немає на наших землях таких віковічних веж, як похмурі шпилі мого

родинного маєтку. Рід наш називали родиною містиків, візіонерів; ^[10]чимало разючих деталей у характері родинного маєтку, у фресках головної вітальні, у гобеленах, що прикрашали спальні, у різьблених колонах, а особливо в галереї античних картин, в оформленні бібліотеки і в специфічному доборі книг — усе воно підтверджувало ту думку.

Спогади мої з раннього дитинства пов'язані з бібліотекою та томами, що її наповнювали, — це, втім, перша й остання про них згадка. Там померла моя мати. Там я народився. Нерозумним було б стверджувати, що я не жив до того, що душа моя не існувала раніше. Ви не погоджуєтесь зі мною, та дарма: я певен цього й не бажаю нікого переконувати. Маю, однак, спогади про ефірні субстанції, про піднесені й виразні очі, про мелодійні й водночас печальні звуки, спогади, яким повік не стертися з пам'яті, а пам'ять мов тінь — нечітка, зрадлива, неясна, непостійна, і неможливо її позбутися, поки світить сонце мого розуму.

В тому покої я народився. Народився, прокинувшись після темної ночі, що лише здавалася небуттям, і опинився відразу в раю чудес, у палаці уяви, у володіннях чернечої думки та вченості. Нема нічого дивного в тому, що я спостерігав світ довкола себе поглядом здивованим і пристрасним, що марнував дитячі роки на книги, а юний вік віддавав на поталу мріям; але дивно те, що коли роки розтанули вдалині, а полудень зрілості застав мене у батьківському маєтку, неймовірна байдужість заволоділа всіма пориваннями моєї душі; дивно, що така разюча зміна сталася у моїх повсякденних думках. Реальність видавалася мені майже видінням, а примарні ідеї ілюзорного світу не лише стали фактами щоденного існування, а самі й зробилися моїм існуванням.

Береніка була моєю двоюрідною сестрою, ми виростили разом у нашому родинному маєтку. Та росли ми по-різному — я був кволий і похмурий, а вона — жвава й наповнена енергією; вона гуляла надворі, а я гриз науку в чотирьох стінах. Я жив у внутрішньому світі, душею і тілом прив'язаний до найболючіших роздумів, а вона безтурботно йшла життєвим шляхом, не замислюючись про тіні, що очікували її на тім шляху, про мовчазний політ годин із крилами чорних воронів. «Береніко!» — кличу я її на ім'я, і тисячі неспокійних спогадів підіймаються з сірих руїн пам'яті на звук її імені. Образ її як живий постає переді мною, наче й досі тривають далекі дні її безтурботного дитинства. О краса, пречудова, хоча й не реальна! О німфа в чагарях Арнема! ^[11]О наяда біля джерел! А потім лише таємниця і жах, а потім те, що неможливо розповісти словами. Фатальне нездужання охопило її тіло як самум, ^[12]змінилися її розум, звички, характер, непомітно і страшно змінилася навіть її особистість. Руйнівник прийшов і зник, а жертва — де вона? Я не знав її, не знав цю нову Береніку.

Серед низки хвороб, що прийшли за першим нездужанням, котре

спричинило страхотливі зміни у фізичному і духовному стані кузини, найважчою була особлива форма епілепсії, бо напади її нерідко закінчувалися трансом, який дуже важко відрізнити від справжнього переходу у потойбіччя. Потім Береніка поверталася до тями, причому раптово. В той час моя власна хвороба швидко прогресувала, аж набула маніакального характеру незвичної, незрозумілої мономанії, ставала дедалі дужчою і врешті цілком заволоділа мною. Мономанія ця полягала в патологічній збудливості тих частин мозку, що відповідають за властивість, котру в науці метафізичній називають «увагою». Либонь, мене не зрозуміють, та, боюся, немає інших слів, аби адекватно донести до звичайного пересічного читача поняття про інтенсивність нервового зацікавлення, що буквально охопило всі мої розумові сили, не даючи їм звернути увагу на щось інше, навіть коли йшлося про роздуми над звичайними речами.

Я надовго поринав у невтомні роздуми, коли увагу мою привертала якась помітка або деталь в оформленні книги; більшу половину літнього дня не відривав я очей від неповторної у своїй незвичності тіні, що падала на гобелен чи підлогу; забував про плин часу на цілу ніч, спостерігаючи за рівномірним світлом від ліхтаря чи за приском у каміні; на цілісіньку днину поринав у мрії, відчувши пахощі якоїсь квітки; монотонно повторював звичайне слово, аж його звучання від того повторення втрачало осмислене значення; відмовлявся од відчуття руху чи фізичного буття, довго і вперто зберігаючи нерухомість, — ось вам приклади найдрібніших і найневинніших дивацтв, які були викликані розумовим станом, що не підлягав аналізу й поясненню.

Втім, не зрозумійте мене неправильно. Надмірну і хворобливу увагу до незначущих предметів не слід вважати спільною для всього людства схильністю до роздумів, особливо характерною для людей з багатою уявою. Був це навіть не крайній ступінь чи перебільшення такої схильності, а цілком особливий стан. Так, наприклад, мрійник чи людина екзальтована, зацікавившись пересічним об'єктом, поступово віддаляється від нього, поринаючи у море висновків і припущень, аж по закінченні польотів фантазії — часто розкішних — виявляється, що сам стимул або першопричина роздумів геть забулися. В моєму разі об'єкт-першопричина був незмінно неважливим, хоча й отримував у моєму хворобливому баченні перекручену й уявну важливість. Дуже мало висновків було зроблено, та й ті вперто крутилися навколо самого предмету. Ніколи не були ці роздуми приємними; і по закінченні мрійливої задуми перша і доти непомітна причина виявлялася неприродною, перебільшеною цікавістю, панівною рисою моєї хвороби. Одне слово, вся сила розуму йшла на те, щоб зосередитися на певному предметі, а не на роздуми над ним, як це буває із мрійниками.

Книги, котрі я тоді читав, якщо й не посилювали душевного розладу, то

принаймні відігравали помітну роль у розвитку образності й нелогічності, що були характерними ознаками того розладу. Серед інших я добре пам'ятаю трактат благородного італійця Целія Секунда Куріона «Про велич блаженного царства Божого», велику роботу Блаженного Августина «Про місто Боже» та «Про плоть Христову» Тертуліана, парадоксальне речення з якого «І помер син Божий — це достеменно, бо безглуздо. Похований, він воскрес — це вірно, бо неможливо» забрало у мене чимало тижнів важкого і марного вивчення.

Отож виходить, що душа моя, котру виводили з рівноваги речі неважливі й пересічні, подібна була до морської скелі, про яку повідав нам Птолемей Гефестіон, ^[13]скелі, що не боялася людського натиску, могутнього шаленства вод і вітрів і тремтіла лише від доторку квітки на ймення асфодель. ^[14]Неуважному спостерігачеві може видатися безсумнівним, що зміни, спричинені фатальною хворобою в духовному світі Береніки, відкрили для мене багато можливостей поринути в напружені й ненормальні роздуми, чію природу, як бачите, важко описати. Але справа була не в цьому. Коли хвороба трохи відступала, нещастя Береніки завдавало мені болю, і, беручи близько до серця невідворотний крах її прекрасного і ніжного життя, я, звісно, часто і гірко міркував про ті сили, що так раптово її полишили. Але ці думки за таких обставин були б у кожного. Мій розлад виявився у зацікавленні менш важливими та більш приголомшливими змінами у зовнішності Береніки, у неймовірній і моторошній втраті її фізичної ідентичності.

Коли її незрівнянна краса сяjala найяскравіше, я, мабуть, не кохав її. У дивній незвичності мого існування почуття ніколи не народжувалися у серці, а пристрасті завжди гніздилися у розумі. У сірості раннього ранку, в тінистому гаю, в нічній тиші бібліотеки стояла вона перед моїми очима, і я бачив її — не живу, реальну Береніку, а героїню сновидіння, неземне створіння із плоті та крові, бачив далеке від дійсності уявлення про неї — не об'єкт захвату, а об'єкт аналізу; не предмет любові, а тему для глибоких і водночас безладних роздумів. Тепер я тремтів у її присутності, бліднув, коли наближалася вона до мене. Невтішно сумуючи через її нещасний і спустошений стан, я пригадав, що вона давно закохана в мене, і запропонував їй руку і серце.

Наближався день нашого весілля; якое по обіді, теплої й тихої осінньої днини, коли Алкіона ^[15]висиджує своїх пташенят, я сидів (як мені здавалося, самотою) у внутрішній кімнаті бібліотеки. Аж звів очі й побачив, що Береніка стоїть поруч.

Моя розбурхана уява, просякнута туманом повітря навколо, нечіткі сутінки в кімнаті чи сіра тканина, що зграбно охоплювала постать Береніки, — що надало їй таких мінливих і нечітких обрисів? Не знаю. З її вуст не злетіло жодного слова, а я не міг вимовити й звуку. Мене вкрив холодний піт, нестерпна тривога заволоділа мною, безмежна цікавість охопила душу. Відкинувшись у

кріслі, я нерухомо завмер на хвилю, навіть подих затамував, лиш очі мої не відривалися від її постаті. Що ж, годі було відшукати бодай слабкого натяку на колишню Береніку, так змарніла вона від хвороби. Аж ось мій гарячковий погляд упав на її лице.

Високе, дуже бліде і неймовірно спокійне чоло, колись затулене косами, що спадали на скроні безліччю яскраво-жовтих кучерів. В очах не було навіть проблеску життя, тож я перевів погляд на її тонкі вуста. Вони розтулилися, на них забриніла особлива посмішка — і зуби нової, іншої Береніки повільно постали перед моїми очима. Боже милостивий, краще б я ніколи не бачив їх або вмер, побачивши!

* * *

Потривожений звуком, з яким зачинилися двері, я звів очі й побачив, що кухня вийшла з кімнати. Але, на превеликий жаль, не полишив мій хворий стурбований мозок білий і жахливий привид її зубів. Жодної цяточки на їхній поверхні — жодної тьмяної цятки на емалі, жодної нерівності на краях. Часу її усмішки вистачило, щоб навіки закарбувати їх у моїй пам'яті. Я бачив їх зараз навіть краще, ніж тоді, коли дивився на них. Зуби — зуби! — вони були тут, і там, і скрізь; я бачив їх, відчував їх — довгі, рівні, білі, як тої першої миті, коли вони оголилися переді мною. Моя мономанія охопила мене, і марно я намагався боротися з її дивним і нездоланим впливом. Серед безлічі речей світу цього я не здатен був думати ні про що, крім її зубів. Я бажав їх зі страшною силою. Єдина думка поглинула всі інші питання, всі інші інтереси. Вони, лише вони стояли перед очима моїми і в їхній неповторній особливості стали квінтесенцією мого духовного буття. Я споглядав їх при різному освітленні. Обертав їх під різними ракурсами. Вивчав їхні характеристики. Не міг відірватися від їхніх особливостей. Без кінця думав над їхньою будовою. Міркував над змінами у їхній сутності. Я здригався, наділяючи їх в уяві чутливою владою і здатністю відчувати, вмінням без допомоги губ виражати потаємні емоції. Про мадемуазель Салле ^[16] говорили: «Que tous ses pas etaient des sentiments ^[17]», а щодо Береніки я щиро вірив, що «que toutes ses dents etaient des idees ^[18]». «Змісту!» О божевільна ідея, що знищила мене! «Змісту!» О, тому я так пристрасно бажав заволодіти ними! Я відчував, що лише так зможу повернути собі душевний спокій і здатність тверезо мислити.

Скінчився вечір — і прийшла темрява, і лишилася, і пішла — і засірів новий день — і збиралися довкола тумани ночі наступної — а я непорушно сидів у порожній кімнаті, а примара зубів стояла переді мною, зі страхітливою виразністю пливла серед світла і тіней покою. Нарешті почув я крізь сон зойк

зляканий і печальний; потім, за якусь мить, схвильовані голоси у супроводі болісних ридань. Я підвівся з крісла і, відчинивши двері бібліотеки, побачив у передпокої заплакану служницю, котра сказала мені, що Береніка нас покинула! Удосвіта померла вона від нападу епілепсії, і зараз, коли наближається ніч, могила готова зустріти свою господиню; завершилися всі приготування до похорону.

* * *

Я знову самотньо сидів у бібліотеці. Здавалося, я щойно прокинувся після заплутаного і тривожного сну. Я знав, що була полуніч, і добре усвідомлював, що відразу після заходу сонця Береніка спочила в землі. Але й гадки не мав я про страшний відрізок часу, що розділяв ці події. Та невиразні спогади були наповнені жахом. Це була страхітлива сторінка у книзі мого буття, написана тьмяними, огидними і нечіткими споминами. Я палко бажав їх розшифрувати, та марно, а тим часом у вухах подеколи лунав пронизливий жіночий зойк, наче дух неспокійного мерця. Я щось учинив — але що? Я запитав себе вголос — і відлуння пошепки відповіло мені: «Що я зробив?»

На столі коло мене горів ліхтар, біля нього лежала маленька скринька. Нічого особливого не було в ній, я багато разів бачив її раніше — то була скринька сімейного лікаря, — але як вона опинилася тут, на столі, і чому її вигляд змушує мене тремтіти? Не було відповідей на запитання, і зрештою погляд мій упав на розгорнуту сторінку книги, на одне виділене речення. Слова були водночас прості й незвичні, слова поета Ібн Заята: «Dicebant mihi sodales, si sepulchrum amicae visitarem, curas meas aliquantulum forelevatas». Чому ж коли я уважно прочитав їх, волосся на голові стало дибки, а кров захолола у жилах?

У двері бібліотеки легенько постукали; навшпиньках зайшов слуга, він був блідий, наче щойно встав із могили. Вигляд він мав страшенно зляканий, заговорив дуже тихо, тремтячим хрипким голосом. Що сказав він? — я чув обірвані на середині речення. Він говорив про дикий лемент, що потурбував нічну тишу, про пошуки в напрямку, звідки він почувся, — голос слуги набув збудженої чіткості, коли він розповів про сплюндровану могилу, про замотане спотворене тіло, яке ще дихало, тремтіло, яке було живе!

Він показав на мій одяг, брудний, зі слідами засохлої крові. Я нічого не сказав, і він обережно взяв мене за руку — на ній залишилися відбитки нігтів. Він звернув мою увагу на річ, що стояла біля стіни. Якусь мить я дивився на неї — то був заступ. З диким криком кинувся я до столу і схопив скриньку, що лежала на ньому. Я не міг її відчинити, і тоді вона вислизнула з рук, упала додолю і розбилася. З неї випали стоматологічні інструменти, а з ними —

тридцять два маленькі білі предмети, що здавалися виточеними зі слонової кістки. Вони розкотилися по всій підлозі.

Золотий жук

*Гляди! Гляди! Танцює як причинний! Його, мабуть,
тарантул укусив.*

«Усі неправі» [\[19\]](#)

Чимало років тому я мав доволі близьке знайомство з таким собі містером Вільямом Леграндом. Походив він зі старовинного роду гугенотів і колись мав чималі статки, проте через цілий ланцюжок прикростей опинився в злиднях. Щоб уникнути приниження, до якого привели його лихоліття, він поїхав із Нового Орлеана — батьківщини своїх пращурів, й оселився поблизу Чарльстона — на острові Саллівана в Південній Кароліні.

Острів цей особливий. Три милі завдовжки, і майже всуціль піщаний. Завширшки острів не перевищує чверть милі. Від материка його відділяє крихітна протока — мулка, поросла густим очеретом, у якому гніздяться водоплавні птахи. Цілком зрозуміло, що рослинності тут небагато, і та

низькоросла. Високих дерев тут не побачиш. І тільки на заході острова, де стоїть Форт Молтрі, а навколо — кілька жалюгідних дощаних будиночків, де влітку замешкують біженці від чарльстонської пилюки та спеки, можна побачити колючу карликову пальму; решта острова, крім західних його околиць і смужки піщаного узбережжя, вкрита густими заростями лепехи, що її так вихвалюють англійські садівники. Кущі тут виростають заввишки п'ятнадцять футів й утворюють непрохідні хащі, сповнюючи повітря чудових пахоців.

Ось у таких хащах, у віддаленій східній частині острова, Легранд і збудував собі хижу, в якій і мешкав, коли я цілком випадково з ним зазнайомився. Незабаром наше знайомство переросло у дружбу, адже в цьому відлюднику було чимало такого, що викликало цікавість і повагу. Мені він здався людиною напрочуд освіченою, кмітливою, хай і не позбавленою мізантропії та схильною до різких перепадів настрою — від піднесення до меланхолії. Мав він чимало книжок, проте нечасто до них звертався. Найбільше його розважали полювання й риболовля, а ще він любляв прогулюватися берегом або заростями лепехи, вишукуючи черепашок і рідкісних комах — його колекції останніх позаздрив би сам Сваммердам. ^[20] Прогулювався Легранд зазвичай у товаристві старого негра на ім'я Юпітер; волю негр отримав іще до того, як родина збідніла, проте ні погрозами, ні обіцянками не можна було його примусити поступитися, як він вважав, своїм правом повсюди супроводжувати «міста Вілл». Можливо, саме Леграндові родичі, які вважали юнака психічно невірноваженим, несамохіть підштовхнули Юпітера до такої наполегливості: аби юнак у своїх мандрах не лишився без нагляду й захисту.

Зима в тих широтах, де розташований острів Саллівана, нечасто буває суворою, а восени навіть вогонь розпалювати не доводиться. Проте в середині жовтня 18** року випав один напрочуд холодний день. Сонце котилося на захід, а я продирався крізь вічнозелені зарості до хижі мого приятеля, до якого не навідувався вже кілька тижнів, адже мешкав на той час у Чарльстоні, на дев'ять миль від острова, а тодішнім засобам сполучення було далеко до сьогоднішніх. Зупинившись під дверима хижі, як зазвичай, я постукав, але не отримав відповіді, тому поліз у потаємне місце по ключ, відімкнув замок і увійшов. У коминку палав вогонь. Такого я не очікував, але тим приємнішою виявилася несподіванка. Скинувши пальто, я присів у крісло поруч із тріскотливим полум'ям і терпляче чекав на повернення господарів.

З'явилися вони, коли вже споночіло, і зраділи моему приходу. Усміхаючись од вуха до вуха, Юпітер кинувся готувати на вечерю водяних курочок. Леграндом опанував один із його нападів — а як іще це назвати? — піднесення. Він натрапив на досі не описаного молюска і сподівався започаткувати новий клас, але й це не все: не без допомоги Юпітера йому вдалося вистежити і піймати жука-скарабея, якого він теж ніколи ще не зустрічав, тож хотів щодо

нього завтра зі мною порадитися.

— А чому не сьогодні? — запитав я, потираючи руки над вогнем і подумки посилаючи до біса все скарабейське плем'я.

— Якби ж я тільки знав, що ви сьогодні завітаєте! — вигукнув Легранд. — Але ж ми давно не спілкувались, і як я міг передбачити, що ви завітаєте саме сьогодні! Дорогою додому я наскочив на лейтенанта Г. з форту і втнув неприпустиму дурницю: позичив скарабея йому, тож роздивитися його ви зможете тільки зранку. Переночуйте в мене, а по жука я пошлю Юпітера зранку, щойно зажевріє світанок. Це таке диво!

— Що? Світанок?

— Та який світанок! Жук! Він золотий — аж світиться, завбільшки з горіх, а на спинці має чорні плямки: дві круглі вгорі, а третю — довгастеньку — нижче. А кутикули...

— Не бути там ніякі кути, міста Вілл, весь час я вам торочити! — втрутився в цьому місці Юпітер. — Жук бути гладенький, і золотий, середина й зовні, крім хіба крильця. Я такий важкий жук у житті в руки не тримати.

— Мабуть, так і є, Юпітере, — погодився Легранд надто вже щиро, — але чи вартий він того, щоб курочки підгоріли?... А колір, — повернувся він до мене, — і справді є вагомим доказом на підтвердження Юпітерової теорії. Певен, такого яскравого металевого блиску жоден жук не має... але впевнитися в цьому ви зможете тільки завтра. А поки що я змалюю вам його форму...

З цими словами він присів за маленький столик, на якому знайшлися чорнило й перо, але не було паперу. Легранд пошукав у шухлядці, але паперу й там не виявилось.

— Байдуже, — мовив він по паузі, — ось у мене є...

З кишені жилета він дістав якийсь обривок, схожий на дуже брудний папірець на нотатки, і зробив грубу замальовку. Поки він малював, я сидів біля вогню, бо й досі не зігрівся. Закінчивши, Легранд не підводячись передав папірець мені. Та в цю мить із-за дверей почулося гучне гарчання, а тоді шкрябання кігтів. Юпітер відчинив, і Леграндів здоровезний ньюфаундленд, увірвавшись у кімнату, заскочив мені на плечі й заходився лащитися, адже я завжди приділяв йому чимало уваги. Коли ж його радість трохи вщухла, я нарешті поглянув на папірець — і, щиро кажучи, здивувався.

— Що ж, — мовив я, добре роздивившись малюнок. — Скарабей і справді дивний, мушу визнати; ніколи ще такого не бачив... Та це, мені здається, понад усе нагадує череп із кістками — Адамову голову!

— Адамову голову, — відлунням повторив Легранд. — Так, на папері схожість і справді є. Дві верхні плямки нагадують очні ями, так? А довгаста внизу — рот. Та й форми жук овальної...

— Так і є, — мовив я, — але ж, Легранде, ви не художник. Дочекаємося,

коли можна буде поглянути на жука вживу, й тоді вже я робитиму висновки про його будову.

— Ну, не знаю, — відгукнувся Легранд дещо ображено, — маюю я непогано, принаймні мав би, адже в мене були гарні вчителі, і я зовсім не бовдур.

— Друже, ви, певно, жартуєте, — сказав я. — Череп у вас вийшов дуже схожий, я б навіть сказав, неперевершений, хай і не бездоганний із точки зору фізіології... Тож ваш скарабей, без сумніву, найдивніший скарабей у світі, якщо схожий на череп. До речі, такі жуки завжди породжують забобони. Скажімо. Ви дасте йому назву *Scarabaeus caput hominis* або що... таких назв у природознавстві чимало. А де ж його вусики?

— Вусики! — вигукнув Легранд, якого наша розмова не на жарт розпалила. — Та ось же вони! Я змалював їх дуже точно — гадаю, цього досить, щоб скласти про них думку.

— Що ж, — мовив я, — мабуть... просто я їх не бачу...

І я, нічого більше не кажучи, повернув йому папірець, щоб не виводити його з рівноваги; проте наступні події вельми здивували мене: я не розумів, чому в нього так зіпсувався настрій, адже на малюнку справді не було видно ніяких вусиків, та й загалом жук таки нагадував череп із кістками.

Легранд роздратовано вихопив у мене малюнок і збирався вже його зім'яти та жбурнути в полум'я, але, кинувши на нього оком, раптом передумав. Вмить його обличчя розчервонілося — і тут-таки зблідло. Кілька хвилин він непорушно роздивлявся малюнок. За деякий час Легранд підвівся, підхопив зі столу свічку й, перетнувши кімнату, усівся в найдальшому куті на моряцькій скрині. Там він знову заходився схвильовано вивчати малюнок, повертаючи і так і сяк. Він так нічого й не сказав, і така його поведінка приголомшила мене, проте я вважав за краще мовчати, щоб своїм зауваженням іще більше не зіпсувати господарю настроїв. Нарешті він дістав із кишені пальта портмоне, сховав туди папірець, а портмоне замкнув у шухлядці письмового столу. Хвилювання минулося, але й від колишнього завзяття не лишилося сліду. Однак зараз Легранд був радше не сердитий, а замислений. І що далі, то більше він впадав у задуму, з якої його не могли вивести жодні мої розмови. Спершу я хотів залишитися в нього на ніч, та оскільки господар був у такому дивному гуморі, вирішив за краще повернутися додому. Він не затримував мене, та на порозі потиснув мені руку гарячіше, ніж зазвичай.

З того випадку минув майже місяць (за цей час із Леграндом я не бачився), аж тут до мене в Чарльстон завітав Юпітер. У житті я не бачив доброго старого негра таким нещасним, тож перелякався, що з моїм приятелем лихо.

— Юпітере, — вигукнув я, — що сталося? Як поживає твій господар?

— Правду казати, не дуже добре поживати міста Вілл.

- Не дуже добре! Як прикро це чути! На що він скаржиться?
- Та ні, він нічого не скаржиться, але він факт хворий.
- Хворий, Юпітере? Чому ж ти раніше мені не сказав? Він у ліжку?
- Та ні, яке там у ліжку! Бігати як учаділий! Я дуже хвилюватися за міста

Вілл.

— Юпітере, не розумію, про що ти. Ось ти кажеш, що твій господар хворий. Він не казав тобі, що в нього болить?

— Та ні, пане, я за таке й не питати, щоб йому не драгувати, а міста Вілл не казати, що йому таке... Але чого ж тоді він увесь час ходити туди-сюди, голова схилити, плечі задерти, блідий як полотно? І ще той шифер...

— Що-що? Який шифер?

— Такий шифер, ну, такі знаки... Я такі дивні знаки зроду не бачити. Казати вам, аж страшно. Весь час я не спускати з нього ока. Сьогодні він тікати — ще сонце не зійти, і весь день не бути дома. Я вирізати гарний дрючок набити його, коли він повернутися, але я, дурень, не можу його набити — такий він нещасний.

— Що-що? А, так! Гадаю, і справді не варто тобі так суворо чинити з бідолашним юнаком. Не бий його, Юпітере, він такого не витримає. Може, ти здогадуєшся про причини його хвороби... тобто переміни в поведінці? Може, щось сталося після того, як ми востаннє бачилися?

— Ні, пане, не після, а до. Той самий день, як ви були у нас.

— Як це? Про що це ти?

— Як про що, пане! Про комах! Він там!

— Що-що?

— Комах! Я не сумніватися, що той комах укусити міста Вілл у голову!

— І що ж привело тебе, Юпітере, до таких міркувань?

— У нього і кігті, і рот, ага. Я зроду не бачити такий лихий комах: він бити й кусати все, що поряд. Міста Вілл його ловити, та одразу відпускати, кажу вам, — може, тоді його й кусати той комах! Як мені не подобатися той великий рот, е ні, я його і пальцем не торкатися, я його на папір, який валятися на підлозі. Загорнути його в папір і запхати папір йому в рот, отак я його ловити.

— І ти гадаєш, що твого містера справді вкусив жук, і він того укусу він захворів?

— Я не гадати нічого, я знати! Чого б йому думати весь час про золото, якби його не кусати той золотий комах? Я чути про таких золотих комах, аякже.

— А звідки ти знаєш, що він весь час думає про золото?

— Звідки я знати? Ха, так він сам казати це у снах, і я це знати.

— Що ж, Юпітере, може, ти й правий, але чому я можу завдячувати за твій несподіваний візит?

— Чого-чого, пане?

- Ти приніс мені повідомлення від містера Легранда?
— Ні, пане, я принести писульку... — і Юпітер простягнув мені записку.

Любий друже!

Чому ви так давно не навідуєтеся? Сподіваюся, ви не утнули дурниці й не образилися на мене за мою нетактовність? Та ні, це просто неможливо.

Відтоді як ми бачилися востаннє, я страшенно схвильований. Мені треба дещо вам розповісти, однак я гадки не маю, як це зробити й чи варто робити це взагалі.

Останні кілька днів я почувався не зовсім добре, та й бідолашний старий Юпітер не дає мені спокою, і хоча наміри його благі, в мене вже уривається терпець. Ви не повірите — днями він запасся величезним дубцем і збирався добряче мене покарати за те, що я вислизнув без його відома й цілісінькій день провів самотою серед пагорбів на материку. Гадаю, тільки нездоровий вигляд урятував мене від прочуханки.

З нашої останньої зустрічі моя колекція не поповнилася.

Якщо це можливо, будь ласка, приходьте до мене разом із Юпітером. Обов'язково приходьте. Мені конче треба побачитися з вами сьогодні ввечері в одній невідкладній справі. Запевняю вас, ця справа надзвичайної важливості.

Щиро ваш Вільям Легранд

Щось у тоні записки розхвилювало мене. Це було зовсім не схоже на Легранда. Які думки зараз його опосіли? Яка нова фантазія полонила його бурхливу уяву? Що це за «справа надзвичайної важливості»? Те, що розповів Юпітер, не вселяло оптимізму. Я злякався, чи не довела мого друга зрештою до божевілля ціла низка неприємностей, які з ним сталися. Отож, не вагаючись ні хвилини, я приготувався скласти компанію старому негру.

Коли ми дісталися причалу, я зауважив на дні човна, на який ми мали сісти, три новісінькі лопати й косу.

— Що це означає, Юпітере? — поцікавивсь я.

— Косити, пане, і копати.

— Я це зрозумів, але що косити і що копати?

— Міста Вілл казати, щоб я купити це в місті, і я платити за них чортова купа грошей!

— Але, в ім'я всіх земних таємниць, що збирається містер Вілл робити з

косою і з лопатами?

— Це я не знати, і чорт мене забирай, якщо він сам це знати. Але це все той клятий комах.

Збагнувши, що від Юпітера я більше нічого не дізнаюся, адже всі його думки посідав «комах», я застрибнув у човен і підняв вітрило. Сильний вітер дув у потрібному напрямку, тож ми швидко дісталися невеличкої бухти на північ од Форту Молтрі, а здолавши ще дві милі, опинилися біля хатини Легранда. Коли ми там з'явилися, була десь третя година по обіді. Легранд нетерпляче очікував на нас. Нервово стиснувши мені руку, він тільки посилив мої підозри щодо свого душевного стану. З обличчя він був блідий як привид, а його глибоко посажені очі горіли неприродним вогнем. Розпитавши його про здоров'я, я, не певний, як це краще сформулювати, поцікавився, чи забрав він у лейтенанта Г. свого скарабея.

— Так, так, — відповів Легранд, спалахнувши, — наступного ж ранку. Ні на що свого скарабея не проміняю! Ви знаєте, а Юпітер мав щодо нього рацію...

— Про що ви? — запитав я, й у мене стислося серце.

— Коли сказав, що жук зі щирого золота! — цілком серйозно відгукнувся мій друг, вразивши мене до глибини душі. — З цього жука буде мені великий зиск, — провадив він із переможною посмішкою, — я поверну всі колишні статки моєї родини. Тож чи дивно, що я так ним дорожу? Оскільки сама доля послала його мені, я маю ним правильно скористатися — і тоді отримаю золото, ключем до якого він і є. Юпітере, принеси мені скарабея!

— Що? Комах! Я не чіпати той комах, ви брати його самі.

Зачувши такі слова, Легранд суворо й поважно підвівся і зі скляної клітки приніс мені жука. Скарабей був чарівний, до того ж не описаний природознавцями, тож із погляду науки являв собою неабияку цінність. На спинці в нього було три плямки — дві круглі й одна довгаста. Крильця були неймовірно тверді та блискучі, мов поліроване золото. Та й на вагу комах неможливо було не звернути увагу, отож, беручи все це до уваги, я вже не дивувався, чому Юпітер вважав його золотим; проте чому Юпітерове переконання поділяє Легранд, я збагнути не міг.

— Я запросив вас, — заговорив мій друг велемовно, коли я закінчив роздивлятися жука, — я запросив вас, щоб отримати від вас пораду й допомогу в питанні, що пов'язує жука і долю...

— Любий Легранде, — вигукнув я, уриваючи його, — вам, певно, недобре, і нам слід вжити застережних заходів. Ви лягайте в ліжку, а я поживу у вас кілька днів, поки все не владнається. У вас лихоманка, і...

— Помацайте мій пульс, — простягнув мені руку Легранд.

Я помацав і, щиро кажучи, не виявив ознак лихоманки.

— Нехай у вас і немає лихоманки, та ви хворі. Дозвольте мені прописати вам такі ліки: по-перше, лягайте в ліжко, а по-друге...

— Ви помиляєтеся, — заперечив Легранд, — почуваясь я добре — наскільки це можливо, коли я такий схвильований. І якщо ви справді зичите мені добра, ви допоможете мені упоратися з хвилюванням.

— І як це?

— Легко. Ми з Юпітером вирушаємо на пагорби, на материк, і під час цієї вилазки нам потрібен помічник, якому можна довіряти. А ви — єдиний, кому ми можемо довіритися. Пощастить нам чи ні, а хвилювання моє теперішнє після цієї вилазки точно вляжеться.

— Я радо прислужуся вам, — відповів я, — та невже ви хочете сказати, що цей пекельний жук якимось чином пов'язаний із вашою вилазкою?

— Безперечно.

— Тоді, Легранде, я на таку абсурдну авантюру не пристаю.

— Мені прикро, дуже прикро, бо в такому разі нам доведеться вирушати самим.

— Самим! Та ви збожеволіли! Але стривайте! Чи довго триватиме ваша вилазка?

— Всю ніч, напевно. Вирушимо просто зараз, і тоді до світанку в будь-якому разі повернемося.

— А ви дасте мені слово честі, що, виконавши свою примху й покінчивши з жуком (Боже правий!), ви повернетесь додому й суворо дотримуватиметеся моїх приписів, так ніби я ваш лікар?

— Так, обіцяю, а зараз ходімо, не варто гаяти ні хвилини.

З важким серцем рушив я за приятелем. Вийшли ми близько четвертої — Легранд, Юпітер, пес і я на додачу. Юпітер прихопив із собою косу й лопати, причому на поліг, що нестиме все сам — більше побоюючись, здається, давати такі знаряддя в руки свого господаря, аніж намагаючись йому догодити. На його обличчі застиг упертий вираз, і за всю дорогу він не вимовив ні слова, хіба вилаявся раз: «Цей клятий комах». Я, зі свого боку, ніс пару незасвічених ліхтарів, а Леграндові вистачило й скарабея: він його припнув на мотузку й дорогою то ховав його, то витягав, мов фокусник. Це ще раз засвідчувало, що з душевним здоров'ям мого друга не все гаразд, і мені на очі навернулися сльози. Та поки що я вирішив не опиратися його забаганкам — принаймні поки не матиму змоги вжити щодо нього серйозніших заходів. Дорогою я намагався побільше розвідати про мету його подорожі, але мені це так і не вдалося. Переконавши мене приєднатися до нього, мій приятель, схоже, не хотів розмінюватися на дрібниці й витрачати час на балачки, тож на все у нього була заготована одна відповідь: «Побачимо».

Перешийок, який з'єднавав острів із великою землею, ми перетнули на

ялику, а тоді попрямували поміж пагорбів на північний захід серед широких лук, диких і пустельних, куди не ступала нога людини. Легранд рішучо вів перед, тільки де-не-де зупиняючись на мить, щоб перевірити якісь позначки — схоже, його власні віхи, встановлені попереднього разу.

Отак ми просувалися години дві щонайменше, і коли сонце почало хилитися на захід, ми заглибилися в таку страшну глушину, де я ще не бував. Було це плоскогір'я біля підніжжя крутого, практично недосяжного пагорба, до самісінької верхівки густо порослого лісом, поміж якого місцями нависали величезні скелі, які так і загрожували обрушитися, а не зривалися в долину, либонь, тільки тому, що їх підпирали дерева, які росли внизу. Глибокі урвища, які перерізали місцевість, надавали їй ще суворішого вигляду.

Природне плато, на яке ми видерлися, густо поросло ожиною, крізь зарості якої, як ми уже впевнилися, без допомоги коси нам пробитися не вдасться. Керуючись вказівками свого господаря, Юпітер прорубав для нас стежину аж до височезного тюльпанового дерева, яке разом із кількома дубами (їх було вісім чи десять) росло на цьому рівенькому плато; дерево це в порівнянні з іншими було просто неймовірне — я такого ще в житті не бачив: ідеальної форми, з чудовим листям, з широко розкинутим гіллям, воно мало просто величний вигляд. Коли ми наблизилися до дерева, Легранд, обернувшись до Юпітера, спитав, чи зможе той видертися по стовбуру. Здається, немолодого слугу це питання заскочило зненацька, тож відповів він не одразу. Та нарешті від підійшов до величезного стовбура й повільно його обійшов навколо, уважно роздивляючись зусібіч. Закінчивши ці пильні оглядини, він мовив:

— Так, міста Вілл, Юпітер лазити всі дерева, які тільки бачити.

— То лізь чимшвидше, бо скоро стемніє, і ми не зможемо роздивитися навколо.

— Яка висота лізти, міста Вілл?

— Ти спершу видряпайся по стовбуру до першої гілки, а потім я тебе скерую, в який бік треба роздивитися... Стривай! Візьми з собою жука.

— Комах, міста Вілл? Золотий комах? — вигукнув негр, перелякано відступаючи. — Чому комах треба брати нагору, на дерево? Нізащо!

— Юпітере, якщо ти, такий дужий великий негр, боїшся торкнутися рукою маленького невинного жучка, то можеш взяти його за мотузку... Та якщо ти й так не згодишся його взяти, то у мене не лишиться іншого виходу, як розтроцяти тобі голову оцією лопатою!

— Що таке, міста Вілл? — вигукнув Юпітер, без сумніву, присоромлений і готовий скоритися. — Тіко б ви сварити старий негр! А я жартувати! Мені боятися комах? Я плювати на комах!

З цими словами він обережно взяв мотузку за самий кінчик і, тримаючи жука якнайдалі від себе (наскільки це було можливо за таких обставин),

приготувався лізти на дерево.

У молодого тюльпанового дерева, *Liriodendron tulipiferum*, одного з найвеличніших представників лісової флори Америки, стовбур доволі гладенький, причому перші гілки починаються дуже високо від землі; та коли дерево досягає зрілості, кора тріскається, стає нерівною, і на стовбурі прокльовується чимало коротких гілочок. Отож у нашому випадку складнощі з тим, як видряпатися на дерево, були радше надумані, ніж справжні. Якнайміцніше обхопивши величезний циліндр руками й ногами, долонями чіпляючись за одні виступи, а босими ногами впираючись в інші, Юпітер, двічі мало не гримнувшись додолу, за деякий час дістався першої товстої гілки і, схоже, вирішив, що його завдання практично виконане. І хоча наш акробат зараз опинився щонайменше на двадцять метрів над землею, ризик уже був позаду.

— Куди тепер, міста Вілл? — запитав Юпітер.

— Бачиш найтовщу гілку? Лізь нагору з цього боку, — скомандував Легранд.

Негр без роздумів так і вчинив — і, здається, без особливих труднощів. Він дряпався вище й вище, аж поки його приземкувата постать геть зникла поміж густого гілля. Голос його згори звучав далеким відлунням.

— Ще вище, міста Вілл? — гукнув він.

— А де ти вже? — запитав Легранд.

— Дуже, дуже високо, — відгукнувся негр, — бачу небо на верх дерева.

— На небо не задивляйся, а слухайся мене. Поглянь униз уздовж стовбура й порахуй гілки з твого боку. Скільки гілок ти вже проминув?

— Один, два, три, чотири, п'ять... Я минути п'ять гілки, міста Вілл, на цей бік.

— То лізь іще на одну гілку вище.

За кілька хвилин знову почувся голос, який сповістив, що Юпітер на сьомій гілці.

— А тепер, Юпітере, — гукнув неймовірно збуджений Легранд, — лізь по цій гілці вбік, скільки зможеш. Якщо дорогою побачиш щось дивне, скажеш.

Коли раніше я міг тільки припускати, що мій бідолашний друг несповна розуму, то тепер мої підозри остаточно підтвердилися. У мене не було іншого вибору: довелося визнати, що він збожеволів, і я розхвилювався, як же мені доправити його додому. Поки я міркував, як це найкраще облаштувати, згори долинув голос Юпітера:

— Ця гілка страшно лізти дуже далеко, бо це мертва гілка майже всюди.

— Юпітере, повтори: ти кажеш, що це мертва гілка? — крикнув Легранд, і я зауважив, що голос у нього тремтить.

— Так, міста, мертва як камінь, давно загнутися, відлетіли з цього отут світу.

— І що мені, в ім'я всього святого, тепер діяти? — вигукнув Легранд страшенно розчаровано.

— Діяти? — не витримав я, радий, що у мене з'явилася можливість втулити бодай слово. — Повертатися додому й лягати в ліжку! Ходімо, мій любий друже. Вже пізно, та й ви, як пам'ятаєте, дали мені обіцянку.

— Юпітере, — натомість загукав Легранд, навіть не звернувши на мене уваги, — ти мене чуєш?

— Так, міста Вілл, чую ясно як дзвін.

— Ну то добре помацай гілку, чи вона не надто струхла.

— Струхла, міста Вілл, я точно казати, — за кілька секунд відгукнувся негр, — та не так дуже струхла, як пень. Можу сам трошки ще лізти на ця гілка, ваша правда.

— Сам? Що це ти маєш на увазі?

— Як що? Комах. Це дуже важкий комах. Я його кинути на землю, і гілка не зламатися від ваги один негр.

— Ах ти клятий мерзотнику! — grimнув Легранд, полегшено зітхнувши. — Ти скільки збираєшся мені голову морочити цими дурницями? Якщо кинеш жука, я тобі шию скручу. Юпітере, чуєш мене?

— Так, міста Вілл, не треба галасувати на бідний негр такими слова.

— Тоді слухай мене! Якщо просунешся по гілці, скільки зможеш, і не впустиш жука, то я тобі, коли злізеш на землю, дам срібний долар.

— Я лізти, міста Вілл, уже лізти, — миттєво відгукнувся негр, — майже самий кінець.

— Самий кінець?! — мало не заверещав Легранд. — Хочеш сказати, що ти доліз майже до самого кінця гілки?

— Скоро бути кінець, міста... О-о-о! Боже правий! Що це тут на дереві?

— Ну, — загукав Легранд, неймовірно задоволений, — що це там?

— Ой нічо, тільки череп. Хтось лишити вгорі на дереві ціла голова, і ворони клювати геть усе м'ясо.

— Череп, кажеш? Дуже добре. А як він прикріплений до гілки? На чому він тримається?

— Ой ні, міста Вілл, треба дивитися. Я точно вам казати, все це дуже дивно: у череп встромити великий цвях, і він тримати череп отут на дерево.

— Так, Юпітере, а тепер роби точно так, як я тобі звелю, чуєш мене?

— Так, міста Вілл.

— Слухай уважно. Тобі потрібне ліве око черепа.

— Що? Ха! Нема тут геть ніяке око!

— Чорти б узяти твою тупість! Знаєш, де в тебе права рука, а де ліва?

— Так, я це знати, я це добре знати. Права рука в мене, щоб рубати дерево.

— Дурню! Ти ж лівак! А ліве око в тебе з того самого боку, що й ліва рука.

А тепер знайди на черепі ліве око... тобто дірку, де було ліве око. Знайшов?

Запала тривала мовчанка. Нарешті негр озвався знову:

— А ліве око на череп там само, де й ліва рука на череп? Бо на цей череп нема ніяка рука, не лишитися геть нічого. Але я знайти ліве око — ось ліве око! І що мені з ним робити?

— Треба прошелити жука на мотузці в ліве око й опустити якомога нижче, тільки будь дуже обережний і не відпусти свій кінець мотузки!

— Я все зробити, міста Вілл! Справа раз плюнути — пхати комах у дірку. А ви знизу дивитися.

Під час цього обміну репліками Юпітер так і ховався між листям, і видно його зовсім не було, а от жук на мотузці, якого Юпітер зі скрипом таки погодився опустити вниз, раптом з'явився серед віття, зблиснувши, як кулька щирого золота, осяяна останніми променями призахідного сонця, адже підвищення, на якому ми зараз перебували, ще досі було трохи освітлене. Скарабей висів так, що йому зовсім не заважали гілки, і якби Юпітер відпустив мотузку, жук упав би нам просто під ноги. Тут Легранд підхопив косу та за її допомогою розчистив під жуком коло завбільшки три-чотири кроки. А після цього звелів Юпітерові відпустити мотузку та злазити з дерева.

Застромивши в землю кілочок рівнесенько в тому місці, де упав жук, мій друг витягнув із кишені рулетку. Прикріпивши кінець рулетки до стовбура точнісінько навпроти кілка, він розкрутив рулетку, начебто відміряючи віддаль до кілка, але не зупинився, а продовжив її розкручувати вздовж прямої, утвореної двома точками: деревом і жуком. Таким чином від відміряв п'ятдесят футів, причому Юпітер викошував перед ним чагарники, щоб розчистити дорогу. В потрібному місці Легранд застромив іще один кілочок, а навколо нього окреслив грубе коло приблизно два кроки в діаметрі. А тоді, взявши лопату й подавши по лопаті Юпітеру й мені, Легранд попрохав нас чимшвидше братися до роботи й починати копати.

Щиро кажучи, я і за інших обставин не надто би зрадів такій розвазі, і зараз би радо відмовився, адже насувалася ніч і я почувався виснаженим за цілий день, та ще й після такої прогулянки. Але я не міг вигадати приводу, щоб відмовитися, та й побоювався: якщо я відмовлюся, мій друг може втратити самовладання. Якби мені на допомогу прийшов Юпітер, я без вагань скористався б можливістю силоміць допровадити мого божевільного друга додому, але я надто добре вже вивчив характер старого негра, щоб сподіватися, що він, хай які будуть обставини, стане на мій бік, якщо я почну до чогось силувати його господаря. А я вже не сумнівався, що останній захворів на забобонність, так часто притаманну південцям, і повірив у скарби, закопані в землі, а підтвердження своїм вигадкам отримав, знайшовши скарабея... а може, до цього спричинилась і вперта віра Юпітера в те, що «комах» — зі щирого

золота. Розум, схильний до божевілля, радо хапається за такі ідеї, особливо якщо вони збігаються з його власними фантазіями, — мені пригадалася промова, яку виголосив мій друг, коли вирішив, що жука йому послала сама доля і що з жука він матиме великий зиск. Через усе це я страшенно засмутився та збентежився, та за деякий час вирішив скористатися з моменту і з доброї волі приєднатися до копачів, щоб таким чином довести фантазеру необґрунтованість його примх, адже дуже скоро він у цьому впевниться наочно.

Запаливши ліхтарі, ми ревно взялися до роботи, хоча цей запал краще було би спрямувати на якусь розумнішу справу; уявивши нас, осяяних ліхтарями, зі знаряддями в руках, я не міг не думати, якою колоритною наша компанія мала б видатися випадковому спостерігачеві, якби той заскочив нас за нашим дивним і підозрілим заняттям.

Дві години ми безперестанку копали, майже не обмінюючись словами; перешкоджав нам тільки наш брехливий собака, якого напрочуд зацікавила наша робота. За деякий час він розгавкався так злобно, що ми перелякалися — він скличе сюди всіх запізнілих роззяв у околиці, — точніше, цим страшенно переймався Легранд, бо я був радий будь-якому приводу, аби тільки забрати нашого фантазера додому. Та за деякий час Юпітер, не витримавши, змусив собаку замовкнути: вилізши із ями з упертим і рішучим виглядом, він підтяжкою зав'язав собаці писок, а тоді, похмуро гмикнувши, повернувся до роботи.

Коли ж добігли кінця дві години, ми викопали яму завглибшки по шию, але жодного сліду скарбу так і не побачили. Урвавши роботу, ми довший час стояли мовчки, і я вже почав сподіватися, що зараз цей фарс закінчиться. Однак Легранд, хоч і страшенно збентежений, витер піт із чола та знову взявся до роботи. Отож ми розчистили яму по всьому периметру, навіть трошки розширивши її, і заглибилися ще по коліно. Проте скарбу так і не знайшли. Шукач скарбів, якому я щиро співчував, нарешті виліз із ями; на обличчі його читалося гірке розчарування. Він повільно й неохоче натягнув пальто, яке скинув перед початком роботи. Я весь цей час мовчав. На сигнал господаря Юпітер почав збирати знаряддя. Після цього він розв'язав писок собаці, й ми в повній тиші рушили додому.

Та не встигли ми здолати кількадесят кроків у цьому напрямку, як Легранд, голосно вилаявшись, обернувся до Юпітера й ухопив його за комір. Заскочений зненацька негр, роззявивши рота й вибалушивши очі, впустив на землю лопати і впав навколішки.

— Ах ти мерзотнику! — процідив Легранд крізь зціплені зуби. — Ти, пекельний чорний виродку! Ану кажи мені, чуєш! Швидко відповідай мені, і без отих твоїх вигадок! Де в тебе ліве око?

— Ой Божечку, міста Вілл! Хіба не це точно моє ліве око? — заричав

нажаханий Юпітер, притиснувши долоню до свого *правого* органу зору і тримаючись за нього з такою упертістю, мовби щомиті очікував, що господар йому це око виколупає.

— Так я і думав! Так я і знав! Ура! — заволав Легранд, відпускаючи негра й, на величезний подив свого слуги, пускаючись у танок; а негр, підвівшись із колін, безмовно переводив погляд зі свого господаря на мене й назад.

— Ходімо! Ми повертаємося, — оголосив Легранд, — справу ще не закінчено.

І він на чолі нашого загону попрямував до тюльпанового дерева. Коли ми підійшли до дерева, він заговорив:

— Юпітере, ходи сюди! Скажи мені, яким чином череп був прибитий до гілки: обличчям угору чи вниз, до гілки?

— Обличчя вгору, міста Вілл, щоб ворони клювати очі, щоб воронам бути зручно.

— Гаразд, тоді скажи мені, крізь це чи це око ти прошелів жука? — і з цими словами Легранд по черзі торкнувся одного й другого Юпітерового ока.

— Оце око, міста Вілл, ліве око, як ви мені казати, — і негр тицьнув у своє праве око.

— Що ж, цього має бути досить. Спробуємо ще раз.

І з цими словами мій друг, чие божевілля, як я вже бачив, не позбавлене гамлетівської розсудливості, забрав кілочок, який позначав місце, де впав жук, і переставив його на довжину пальця на захід від початкової позиції. Скориставшись стовбуром дерева й кілком, щоб провести пряму лінію, він відміряв рулеткою п'ятдесят футів, і виявилось, що потрібна точка віддалена від того місця, де ми копали, на кілька кроків.

Тут він обвів коло (цього разу трохи більше) довкруг позначеної точки, і ми, підхопивши лопати, знову взялися до роботи. Я страшенно втомився, але, сам не розуміючи, чому моє ставлення до ситуації водночас дивним чином змінилося, працював уже зовсім не з такою неохотою. В мені прокинулася неспокійна цікавість... ба більше, я відчував збудження. Мабуть, при всій екстравагантності Леграндової поведінки, було ще щось — якийсь натяк на продуманість, на розміркованість, і це справило на мене враження. Я з охотою копав, раз у раз ловлячи себе на тому, що й сам придивляюся, не без очікування, чи не покажеться скарб, яким так одержимий мій сердешний приятель. Приблизно за півтори години, коли мене цілком захопили такі химерні думки, нашу роботу знов урвав шалений гавкіт собаки. Та якщо в першому разі неспокій пояснювався, мабуть, норовливістю пса, який хоче погратися, зараз він гавкав якимось гірко й серйозно. А коли Юпітер удруге зробив спробу зав'язати йому писок, він, люто випручавшись, стрибнув у яму й почав шалено гребти пухку землю пазурами. За кілька секунд він докопався до кісток — як

виявилося, це були два людські скелети, на яких іще лишилися металеві гудзики та побиті часом залишки сукна. Ще кілька штихів лопати — і ми знайшли лезо великого іспанського ножа, а ще заглибившись, відкопали на світ Божий кілька срібних і золотих монет.

Від такої знахідки Юпітер нестримно зрадів, проте на обличчі його господаря читалося величезне розчарування. Проте він закликав нас продовжити роботу; ми мовчки заходилися копати, аж раптом я, зачепившись черевиком за велике залізне кільце, яке стирчало з пухкої землі, спіткнувся і впав.

Отепер ми копали зі щирим ентузіазмом, і я за все життя не пригадую, щоб перебував у такому збудженому стані, як у ці десять хвилин. За цей час нам удалося практично вивільнити довгасту дерев'яну скриню, яка, судячи з того, як добре вона збереглася та якою твердою виявилася, без сумніву, була перед тим добре законсервована — наприклад, сулемою. Завдовжки скриня була три з половиною фути, ^[21]завширшки — три фути, ^[22]а заввишки — два з половиною фути. ^[23]До того ж вона була оббита кованим залізом, і складалося враження, що скриня закута в ґрати. Ближче до верху скрині з обох боків ми побачили по три залізні кільця (загалом шість), і таким чином її мали б змогу підняти й нести шестеро людей. І хоча ми втрьох намагалися витягнути скриню з ями, нам заледве вдалося зрушити її з місця. Стало зрозуміло, що з такою вагою ми самі не впораємося. На щастя, віко скрині кріпилося тільки на двох болтах, тож ми, тремтячи від науги й засапавшись, за деякий час таки спромоглися їх вибити. І за мить перед нашими очима заблищав скарб невимовної цінності. Світло ліхтарів, яке падало в яму, відбивалося від цілої гори золота й коштовностей, і вона сяjala та зблискувала так, що ми мало не осліпли.

Навіть не намагатимусь описати почуття, з якими я дивився на скарб. Переважало, звісно, зачудування. Збудження цілком виснажило Легранда, і він, схоже, не міг здобутися на слово. Юпітерове обличчя кілька хвилин було блідим як смерть — якщо так можна сказати про обличчя негра. Здавалося, він закам'янів, мов громом ударений. А тоді він упав навколішки на дно ями й, зануривши голі руки по самі лікті в золото, так і застиг, мов купаючись у ванні розкоші. За деякий час він, зітхнувши, вигукнув, мов сам до себе:

— І все це дякувати золотий комах! Маленький золотий комах! Бідненький золотий комах, я клясти останніми словами! Як тобі не соромно, негр, кажи мені!

Час був повернути господаря та його слугу до дійсності, адже нам потрібно було якось дістати скарб. Була вже пізня година, і нам слід було докласти чималих зусиль, щоб перенести все в будинок до світанку. Ми не зразу вирішили, як ліпше вчинити, і довгий час міркували та сперечалися, бо думки у нас у всіх плуталися. Нарешті ми вирішили витягнути дві третини скарбу зі

скрині, щоб мати змогу — не без зусиль — підняти її з ями. Те, що ми витягнули зі скрині, ми сховали в чагарниках і лишили собаку стерегти, причому Юпітер звелів йому за жодних обставин не сходити з місця й не розтуляти писок, аж поки ми не повернемося. Ми з Леграндом поквапилися додому, тягнучи скриню, і близько першої ночі безпечно дісталися хатини, хай і страшенно змучені. Після такої виснажливої праці людина заледве здатна одразу ж братися до нового завдання, тож до другої години ми відпочили та повечеряли, а тоді знову поквапилися до місця розкопок, прихопивши з собою три мішки, які, на щастя, знайшлися вдома. Близько четвертої ранку ми знову були на місці, розділили залишки скарбу приблизно порівну на трьох і, так і не закопавши яму, вирушили назад до хатини; і коли ми вдруге звільнилися від свого золотого тягаря, перші промені світанку вже осяяли верхівки дерев на сході.

Виснажені ми були до краю, проте величезне збудження не давало нам розслабитися. Після трьох чи чотирьох годин неспокійного сну ми, не змовляючись, одночасно позіскакували з ліжок, щоб нарешті добре роздивитися скарб.

Скриня була повна по вінця, тож ми витратили цілісінький день, та й ще й чималу частину ночі, щоб розібрати її вміст. Жодного ладу тут дотримано не було — все просто абияк звалили на загальну купу. Та коли ми послідовно її розібрали, виявилось, що ми стали володарями статку навіть більшого, ніж нам здалося на перший погляд. Монетами тут було понад чотири з половиною сотні тисяч доларів — оцінку ми проводили як могли, користуючись курсами валют на той час, коли ця валюта ходила. Срібла в скрині не було зовсім. Весь скарб складався з найрізноманітнішого старовинного золота — французьких, іспанських і німецьких монет, поміж яких було й кілька англійських гіней, а ще трапилося трохи таких, з якими ми досі не стикалися взагалі. Знайшли ми і кілька величезних монет, настільки потертих, що не змогли визначити їхньої приналежності. Американських грошей у скарбі не було.

Оцінювати коштовності виявилось набагато важче. Були тут діаманти, причому кілька великих і дуже чистих, — загалом сто десять штук, серед яких маленьких не трапилося зовсім; вісімнадцять неймовірно сяйних рубінів, триста десять прегарних смарагдів, двадцять один сапфір, а також один опал. Усі ці камінці були виколупані з коштовних виробів і просто зсипані у скриню. Корпуси ж коштовностей, що їх ми теж знайшли поміж золота, схоже, навмисно розплющили молотками, щоб їх неможливо було впізнати. Крім цього, було в скрині чимало просто золотих прикрас: близько двох сотень масивних каблучок і сережок, тридцять чудових ланцюжків, якщо я правильно пригадую, вісімдесят три великі й важкі розп'яття, п'ять золотих кадил величезної вартості, дивовижна золота чаша для пуншу, оздоблена тонким орнаментом із виноградного листя та вакхальними фігурками, три держакі мечів із

вишуканою чеканкою, а ще величезна кількість дрібніших коштовностей, що їх усі я навіть пригадати не можу. Загалом вага всіх коштовностей перевищувала триста п'ятдесят фунтів, ^[24] і це я ще не враховую сто дев'яносто сім чудових золотих годинників, як мінімум три з яких, а може, і більше, коштували щонайменше п'ятсот доларів. Більшість із них були дуже старі, і хоча втратили свою цінність як власне часоміри, адже постраждали від корозії, проте були пишно оздоблені коштовним камінням, тож вартували чимало. Тої ночі ми загалом оцінили весь уміст скрині в півтора мільйони доларів, а коли згодом продали більшу частину коштовностей і дорогоцінного каміння (лишивши собі зовсім мало), виявилось, що ми недооцінили вартість скарбу.

Коли нарешті ми закінчили роздивлятися свою знахідку, а наше збудження трохи вляглося, Легранд, бачачи, що я вмираю від цікавості дізнатися розгадку цієї надзвичайної таємниці, вирішив у найменших подробицях розповісти мені про обставини справи.

— Пам'ятаєте, — почав він, — ніч, коли я показав вам ескіз скарабея, який я зробив власноруч? Гадаю, ви також пригадуєте, що мене страшенно роздратували ваші натяки, буцім скарабей нагадує Адамову голову. Коли ви вперше це заявили, я вирішив, що ви пожартували, та згодом у мене перед очима повсякчас поставали плямки на спинці комахи, і я змушений був погодитися, що ваше зауваження таки мало під собою ґрунт. Хай там як, але те, що ви кпили з моїх здібностей до малювання, неприємно шкрябнуло мене, адже всі визнають у мене дар художника, тож коли ви повернули мені пергамент з ескізом, я готовий був його зім'яти й зі злості викинути у вогонь.

— Ви маєте на увазі — обривок паперу? — перепитав я.

— Аж ніяк. Зовні він справді був схожий на папір, і спершу я його і прийняв за звичайний аркушик, та коли почав на ньому малювати, виявилось, що колись цей шматочок був відірваний він тонкого пергаменту. Як пам'ятаєте, був він страшенно брудний. Коли я саме збирався його зіжмакати, погляд мій упав на ескіз, який я вам показував, і можете уявити мій подив, коли я замість жука, якого змалював, і справді угледів череп і кості. Якусь мить у мене від зачудування все в голові переплуталося. Те, що я побачив, аж ніяк не було моїм малюнком жука, хоча загалом певна схожість і простежувалася. Отож я взяв свічку й, присівши в найдальшому кінці кімнати, вирішив докладніше роздивитися пергамент. Перевернувши його, я побачив ескіз, який зробив власноруч. Найбільше мене вразила загальна подібність двох малюнків і той неймовірний збіг, що я, гадки про це не маючи, змалював скарабея на звороті пергаменту, де вже був зображений череп, причому череп цей не просто зовні був схожий на жука, а й за розміром відповідав моєму ескізу.

Як я кажу, в той момент дивовижний збіг збив мене з пантелику, що, в принципі, не дивно для такого збігу. Подумки я намагався простежити зв'язок

— послідовність причини й наслідку, — а оскільки це мені не вдавалося, мозок мій наче заморозився. Та коли я нарешті вийшов зі ступору, на мене поступово зійшло осяяння, і нова певність вразила мене більше, ніж збіг. Мені пригадалося, — я в цьому не сумнівався, — що, коли я робив ескіз скарабея, на пергаменті точно не було ніякого малюнку. Я дедалі більше в цьому впевнювався, позаяк пригадував, що перевертав пергамент спершу на один бік, а тоді на другий, шукаючи, де чистіше. Якби там був череп, я б не міг його не зауважити. Цієї загадки я пояснити не міг ніяк, проте навіть тоді десь у найдальшому, у найтемнішому куточку моєї свідомості слабенько світилася крихітна цятка — розгадка, яка вчора вночі постала перед нами в усій своїй красі. Отож я швидко підвівся і, надійно сховавши пергамент, вирішив поки що відкласти свої міркування до того часу, коли я не залишуся сам.

Коли ви пішли додому, а Юпітер міцно заснув, я взявся докладніше вивчати всі обставини справи. По-перше, я пригадав, як саме потрапив до мене обривок пергаменту. Скарабея ми знайшли на узбережжі великої землі, приблизно за милю на схід від острова, зовсім неподалік лінії розливу. Коли я хотів його взяти, він мене боляче вкусив, і я змушений був його випустити. Юпітер, як завжди обережний, перш ніж схопити жука, роззирнувся навкруги в пошуках якогось листочка абощо — не хотів брати скарабея голими руками. І саме тоді нам на очі потрапив обривок пергаменту, який я спершу прийняв за звичайний папірець. Був він у піску, назовні стирчав тільки кінчик. А неподалік я зауважив залишки корпусу невеликого баркаса. Схоже, розбитий баркас пролежав тут чимало, бо в каркасі вже ледве вгадувався човен, яким він колись був.

Отож, Юпітер узяв пергамент, загорнув у нього жука й віддав мені. А невдовзі потому ми вирішили вертатися додому й дорогою зустріли лейтенанта Г. Коли я показав жука йому, він упросив мене взяти комаху ненадовго у форт. Я погодився, і лейтенант кинув жука собі в кишеню жилетки, але вже без пергаменту, в якому той перед тим був загорнутий, — поки лейтенант роздивлявся комаху, я тримав пергамент на долоні. Мабуть, лейтенант побоювався, що я передумаю, тож вирішив забрати жука, поки є можливість, — ви же знаєте, як він запалюється на все, пов'язане з природознавством. А я в цей час, мабуть, сам не усвідомлюючи цього, запхав пергамент собі в кишеню.

Пам'ятаєте, коли я підійшов до столу, щоб намалювати жука, виявилось, що паперу на звичному місці немає. Я зазирнув у шухляду, але там паперу теж не знайшлося. Тоді я заліз у кишеню в пошуках якогось старого листа, а замість цього намацав пергамент. Я в таких подробицях розповідаю, яким чином у мене опинився пергамент, бо ці обставини справили на мене неабияке враження.

Без сумніву, ви назвете мене фантазером, проте я відчував, що встановив певний зв'язок. Я з'єднав дві ланки великого ланцюга. Ось вам човен, який лежить на узбережжі, а ось вам шматок пергаменту — не паперу! — із

зображенням черепа, закопаний у пісок неподалік човна. «А де ж зв'язок?» — запитаєте ви. А я вам відповім: череп і кості — це відомий символ піратів. При всіх своїх нападах пірати завжди піднімають прапор із черепом і кістками.

Повторюся: обривок, який ми знайшли, був не папір, а пергамент. Пергамент тривкий, він практично не псується. Навряд чи на пергаменті хтось робитиме просто щоденні нотатки — хоча б тому, що і писати, і малювати на папері значно зручніше. Такі міркування привели мене до переконання, що череп щось означає, що це все не просто так. Крім того, я звернув увагу й на форму пергаменту. Хоча один кінчик був обірваний, угадувалося, що пергамент довгастий. Такий аркуш, без сумніву, обрали для важливіших нотаток — записати щось для пам'яті й надійно зберегти.

— Але ж, — втрутився я, — ви самі казали, що черепа на пергаменті, коли ви робили малюнок, не було! То як же ви могли встановити зв'язок між човном і черепом, адже останній, як ви самі визнали, якимось чином з'явився на пергаменті (одному Богові відомо, як само!) зразу потому, як ви зробили на ньому ескіз скарабея?

— Ось у цьому і полягає головна таємниця, хоча, як виявилось, цю загадку не так і важко розгадати. Я впевнено просувався вперед і жодного іншого результату й не очікував. Ось як я, наприклад, міркував: коли я робив ескіз скарабея, на пергаменті ніякого черепа не було. Та щойно я закінчив малюнок, я віддав пергамент вам і весь час, аж поки ви не повернули аркуш мені, пильно за вами спостерігав. Отож це не ви намалювали череп, а більше з нами нікого не було. Таким чином, з'явився череп не з-під людської руки. Але ж якось з'явився!

Дійшовши до цього місця в своїх міркуваннях, я раптом пригадав — дуже ясно пригадав — усі найменші подробиці, пов'язані з тим днем. Погода була прохолодна, а вдома (о нечастий щасливий випадок!) палали дрова у коминку. Я, розпашілий після прогулянки, сів за стіл. А от ви підсунули крісло просто до комина. В ту мить, коли я вам у руку вклав пергамент, у хатину забіг мій ньюфаундленд Вулф і застрибнув вам на плечі. Лівою рукою ви попестили собаку, водночас утримуючи його на віддалі, а пергамент, який ви тримали в правій руці, в цей час опинився між вашими колінами, дуже близько від вогню. Мені якоїсь миті навіть здалося, що він от-от спалахне, і я хотів застерегти вас, та не встиг і слова мовити, як ви вже піднесли його до очей і заходилися роздивлятися. Коли я пригадав усі ці деталі, я вже ні хвилини не сумнівався: саме тепло спричинилося до того, що на пергаменті проявився малюнок черепа. Ви чудово знаєте, що існують хімічні суміші, й існували з незапам'ятних часів, які використовуються для того, щоб робити на папері або на пергаменті записи, які стають видимими тільки після того, як піднести аркуш до вогню. Іноді для цього вживається кобальтова синь, змішана з царською горілкою ^[25] й розведена водою один до чотирьох; у результаті утворюється зеленкувата суміш. Окис

кобальту, розведений в азотній кислоті, дає червоний відтінок. За деякий час — коли довше, коли швидше — колір зникає, щойно охолодився матеріал, на якому писали, але проявляється знову, якщо матеріал нагріти.

Отепер я почав прискіпливо вивчати череп. Його зовнішній контур, ближчий до краю пергаменту, був значно чіткіший, ніж усе решта. Було очевидно, що аркуш нагрівся нерівномірно. Отож я миттю запалив свічку і почав і так і сяк підносити пергамент просто до вогню. Спершу нічого не відбувалося, хіба що трішки чіткішими стали контури черепа, та оскільки я наполегливо продовжував свій експеримент, у куточку аркуша, по діагоналі від того місця, де була накреслена голова, проявився якийсь силует, що спершу нагадав мені козу. Та добре поміркувавши, я збагнув, що на малюнку радше не коза, а кіт.

— Ха! — вигукнув я. — Звісно, я не маю права з вас тут насміхатися: півтора мільйони доларів — занадто серйозний аргумент, щоб облишити кпини, — але як ви збиралися знайти третю ланку вашого ланцюга, як ви збиралися встановити зв'язок між піратами й козою... пірати, самі розумієте, з козами не мають нічого спільного: до сільського господарства вони не мають жодного стосунку.

— Але ж я вам тільки-но сказав, що то була не коза, а кіт.

— Кіт? Тоді тим більше навряд чи можна встановити зв'язок.

— Навряд чи — ще не значить неможливо, — зауважив Легранд. — Мабуть, ви чули про такого собі *капітана Кідда*. І я подумав, що цей малюнок слід розглядати або як каламбур, або як ієрогліф-підпис. Я кажу підпис, бо саме в такому місці стояв цей малюнок на пергаменті. З іншого боку, череп, розташований у кутку по діагоналі від підпису, нагадував чи то тавро, чи то печатку. Але я був страшенно розчарований тим, що між печаткою і підписом так нічого й не проявилось: де ж текст, який вписався б у мій контекст?

— То ви, значить, очікували між печаткою і підписом прочитати листа.

— Щось таке. Щиро кажучи, мене не полишало переконання, що це послання — ключ до неймовірного багатства. Навіть не знаю чому. Зрештою, це радше була мрія, ніж переконання, — але, розумієте, оті дурниці, які Юпітер верз про те, що жук — зі щирого золота, справили на мене неабияке враження. А тоді ще й ціла низка обставин і збігів... усе це було так неймовірно! Зауважте, що за цілий рік це все сталося в один день, а ще й день був холодний, тож довелося розпалити вогонь, а якби вогонь не горів, та якби на вас не стрибнув пес (причому саме в ту мить, у яку він це зробив), я б ніколи так і не дізнався, що на пергаменті намальований череп і, таким чином, ніколи б не став володарем скарбу.

— Продовжуйте, мене з'їдає нетерплячка.

— Що ж. Ви, безперечно, чули чимало легенд, чимало чуток і пліток про

скарби, закопані на узбережжі Атлантики Кіддом і його поплічниками. А раптом ці чутки таки мають під собою ґрунт? А оскільки чутки ходили довго й наполегливо, я подумав, що це означати могло одне: скарб і досі лежить у землі. Якби Кідд закопав своє багатство тільки на час, а тоді знову викопав, навряд чи до сьогодні ходили б одні й ті самі плітки. Зауважте: в усіх плітках ідеться про шукачів скарбів, але мови про те, що скарб таки розшукали, немає. Якби пірат знов забрав своє добро, плітки б уже давно втихомирилися. Мені здається, що якийсь прикрий випадок — наприклад, втрата нотаток, де було записане його точне місце розташування, — завадили йому забрати скарб, і про це стало відомо його послідовникам, які в іншому разі, можливо, ніколи б і не дізналися, що скарб узагалі було закопано; послідовники взялися до пошуків — марних пошуків, бо ж вони не мали підказки, — але їхні спроби спровокували перші плітки, а згодом плітки почали розростатися й стали відомі всім. До вас ніколи не доходили чутки про скарб, знайдений на узбережжі?

— Ніколи.

— А от про те, що Кіддові набутки величезні, відомо було всім. Отож я поклався на те, що скарб і досі в землі; навряд чи ви бодай трохи здивуєтеся, дізнавшись, що я мав сподівання, можна сказати, мав певність, що пергамент, знайдений за таких дивних обставин, це і є запис про місцезнаходження скарбу.

— Але як ви вчинили далі?

— Я знову підніс пергамент до вогню, нагрів іще сильніше, але так нічого й не сталося. І тоді я подумав, що в усьому винен шар бруду; отож я дуже обережно теплою водою промив пергамент, а після цього поклав його в жерстяну каструльку черепом донизу, а каструльку поставив у пічку просто в розпечене вугілля. За кілька хвилин каструлька страшенно розжарилася, тож я витягнув аркуш — і, на свою величезну радість, виявив, що він у кількох місцях помережаний якимись символами, виписаними рядочками. Тоді я вдруге поклав аркуш у жерстяну каструльку й протримав там аж цілу хвилину. Коли я його вийняв, ось що я побачив.

З цими словами Легранд, знову нагрівши пергамент, передав його мені для ознайомлення. На ньому ледве-ледве можна було прочитати символи, нанесені червоним розчином між черепом і котом:

5 3 + +! 3 0 5)) 6 *; 4 8 2 6) 4 +) 4 +).; 8 0 6 *; 4 8! 8] 6 0)) 8 5; 1 + 8
*: + (:; + * 8! 8 3 (8 8) 5 *!; 4 6 (:; 8 8 * 9 6 *?; 8) * + (:; 4 8 5); 5 *! 2: * + (:;
4 9 5 6 * 2 (5 * — 4) 8] 8 *; 4 0 6 9 2 8 5);) 6! 8) 4 + +; 1 (+ 9; 4 8 0 8 1; 8:
8 + 1; 4 8! 8 5; 4) 4 8 5! 5 2 8 8 0 6 * 8 1 (+ 9; 4 8; (8 8; 4 (+? 3 4; 4 8) 4 +;
1 6 1;: 1 8 8; +?;

— Але ж, — вигукнув я, за деякий час повертаючи йому аркуш, — я в такому ж глухому куті, як і перед тим. Навіть якби мені за розкриття цієї

загадки пообіцяли всі скарби Голконди, ^[26]я певен, що і тоді б не зміг їх заробити.

— І все ж, — мовив Легранд, — насправді розгадка не така вже й складна, як можна було би подумати, кинувши на ці символи перший побіжний погляд. А символи ці, як будь-хто зразу здогадається, це шифр, тобто в них закодований певний смисл; проте, наскільки я чув про Кідда, навряд чи він здатний створити занадто складну криптограму. Отож я одразу вирішив, що цей шифр не може бути дуже складним, але повинен видатися заплутаним неосвіченим матросам: нехай думають, що без ключа розгадати його неможливо.

— Але ви таки його розгадали?

— І досить легко. Я розгадував загадки, у тисячі разів складніші за цю. І обставини, і певна внутрішня схильність призвели до того, що я завжди цікавився такими загадками, і хочу вам сказати ось що: дуже сумнівно, що людська винахідливість здатна створити загадку, яку не можна буде розшифрувати завдяки тій-таки людській винахідливості, якщо правильно нею скористатися. Взагалі, щойно я відновив на пергамені літери, я уже навіть не замислювався про те, чи важко буде їх прочитати.

В нашому випадку, як і в усіх випадках таємного письма, перше питання стосується мовишифру, адже принципи розв'язання шифрів, особливо не надто складних, базуються на принципах мови, котрою складаються, і саме мовою і відрізняються. Загалом при розгадуванні шифрів не лишається нічого, як експериментувати (керуючись принципами вірогідності), підставляючи всі можливі мови, відомі дешифрувальнику, аж доки не знайдена буде потрібна. Проте що стосується нашого шифру, тут це питання легко вирішив підпис. Оскільки в підписі був явний натяк на капітана Кідда, в мене й сумнівів не виникало, що шифр складений англійською. Хоча, якби не це, я б радше розглядав як можливі мови іспанську та французьку, позаяк імовірність того, що таємницю хотіли зберегти пірати Іспанських морів, ^[27]набагато вища. Однак я припустив, що записка складена все-таки англійською.

Як ви бачите, між словами в записці зовсім немає пробілів. Якби поділ на слова був, задача б набагато спростилася. В таких випадках слід починати з порівняння й аналізу найкоротших слів, а коли б попалися слова, які складаються з однієї літери (наприклад, англійський артикль «а» тощо), то припущення б отримало підтвердження. Та оскільки, повторюся, поділу на слова не було, я в першу чергу вирішив виділити найчастіше вживані символи, а також найрідше вживані. Все добре порухавши, я склав таку таблицьку: Символ «8» зустрічається 33 рази;

; — 26;

4 — 19;

+i) — 16;
* — 13;
5 — 12;
6 — 11;
!i1–8;
0 — 6;
9i2–5;
:i3–4;
? — 3;
] — 2;
– i. — 1.

В англійській мові найбільше вживаною є літера «е». Далі в порядку зменшення частотності алфавіт розподіляється таким чином: *aoidh n rs t uy c f g l m w b k p q x z*. «Е» настільки переважає, що практично в кожному реченні, хай якої довжини воно буде, «е» зустрічатиметься найчастіше.

Отже, у нас в руках уже на самому початку роботи є фундамент, на якому ми можемо базувати свої розрахунки, а не просто гадати. Як користуватися цією таблицею, цілком очевидно, проте в нашому випадку ми зможемо скористатися нею тільки частково. Оскільки в тексті шифру найчастіше зустрічається символ «8», вважатимемо, що він відповідає літері «е» англійського алфавіту. На підтвердження цього ми бачимо, що дуже часто в тексті «8» зустрічається двічі поспіль, а в англійській мові «е» подвоюється і справді нерідко — наприклад, у словах *meet, fleet, speed, seen, been, agree* тощо. В записці таке подвоєння трапляється щонайменше п'ять разів, хоча шифровка зовсім невеличка.

Отож ми вирішили, що «8» — це літера «е». Тепер переходимо до слів. Якщо говорити про слова, то в англійській мові найчастіше вживаним словом є артикль «the», тому нам потрібно шукати, чи не повторюються якісь три символи в однаковому порядку, причому «8» має стояти в кінці. Якщо таке повторення трапиться, то можна з великою вірогідністю припустити, що це і є артикль «the». Уважно вивчивши шифр, я відзначив аж сім випадків, коли повторювалися три символи в однаковому порядку: "; 4 8". Отож можна вважати, що символ";" — це літера "t", символ "4" — це літера "h", а символ "8", як ми вже визначили і тепер тільки підтверджуємо, це літера "e".

Вирахувавши одне-єдине слово, ми отримали можливість зробити ще один надзвичайно важливий крок: тепер ми здатні будемо визначити початок і закінчення багатьох слів. Візьмімо, для прикладу, передостанній випадок, коли вживається комбінація"; 4 8" — майже наприкінці шифру. Ми знаємо, що символ";", який іде слідом за цією комбінацією, це початок наступного слова, причому з наступних шести літер ми вже можемо підставити п'ять. Отож, зараз я їх запишу, вставляючи літери, які ми вже визначили, й лишаячи прочерк там,

де буква нам іще не відома:

t — e e t h.

Як бачите, останні дві літери "th" ми можемо зразу відкинути, адже вони точно не належать до слова, яке починається з "t": перевіривши методом підстановки весь алфавіт, можна впевнитися, що неможливо, заповнивши порожнечу, створити слово, до якого б належало це "th". Отож його можна відкинути, і тоді наше слово зменшується до

t — e e,

і якщо ми не здогадалися одразу, можемо знову методом підстановки перебрати весь алфавіт і з'ясувати, що це слово "tree", тобто "дерево", і нічого іншого тут просто бути не може. Так у нас з'являється ще одна літера — "r", якій відповідає символ "(".

Зразу за цими словами ми за допомогою комбінації "; 4 8" можемо виділити ще одне слово. Ось що ми маємо:

the tree;4(4+?34 the,

а якщо підставити всі відомі нам літери, виходить таке:

the tree thr+?3h the.

Якщо замість невідомих літер підставити прочерки, то ми отримуємо такі чотири слова:

the tree thr — h the,

і тоді нам стає цілком очевидно, що третім словом може бути тільки "through", тобто "крізь". А вже це відкриття дозволяє нам визначити три нові літери: "o", "u" та "g", представлені символами "+", "?" та "3".

Якщо уважно переглянути шифр, підставивши відомі вже літери, то досить близько до початку не можна не зауважити таку комбінацію:

8 3 (8 8, або "egree",

а це, без сумніву, слово "degree" (тобто "градус") без першої літери, що дає нам нову букву — "d", представлену символом"!".

Через чотири літери після слова "degree" ми натикаємося на таку комбінацію:

; 4 6 (; 8 8.

Як і раніше, підставивши відомі літери та замінивши невідому на прочерк, ми отримуємо таке слово:

th — rtee,

в якому миттєво вгадуємо "thirteen", тобто "тринадцять", що, в свою чергу, дає нам змогу визначити ще дві літери — "i" та "n", закодовані символами "6" та "8".

Повернувшись до початку шифру, ми зауважуємо таку комбінацію:

5 3 + +!.

Виконавши такі самі дії, як і перед тим, ми отримуємо:

— good,

а це підтверджує, що шифр починається з артикля "a": "A good", тобто щось "добре".

А тепер прийшов час розписати ключ до шифру в таблицю в алфавітному порядку, щоб уникнути плутанини. Ось що у нас виходить:

символ "5" позначає літеру "a";

! — d

8 — e

3 — g

4 — h

6 — i

+ — o
(— r
; — t
? — u

Так у нас з'являється аж одинадцять найважливіших літер англійського алфавіту, тож подробиці подальшого розшифровування можна опустити: вони й так очевидні. Я вже достатньо розповів вам, аби ви могли пересвідчитися, що шифри такого стибу розгадати дуже легко, а також ознайомилися з принципами їхньої розробки. Але зауважте: перед нами — один із найпростіших кодів. А тепер я можу прочитати вам повну розшифровку, яку мені вдалося зробити. Ось як вона звучить англійською мовою:

A good glass in the bishop's hostel in the devil's seat forty-one degrees and thirteen minutes northeast and by north main branch seventh limb east side shoot from the left eye of the death's head a bee-line from the tree through the shot fifty feet out,

що означає:

Добре скло в готелі єпископа на стільці диявола сорок один градус і тринадцять мінут на північний схід і на північ [\[28\]](#) від стовбура сьома гілка на схід стріляй крізь ліве око черепа пряма від черепа через постріл на п'ятдесят футів.

— Але ж, — мовив я, — загадка анітрохи не прояснилася. Що можна зрозуміти з цього безглузлого набору слів: «лавка диявола», «черепа», «готель єпископа»?

— Зізнаюся, — відгукнувся Легранд, — що питання і справді на перший погляд видається непротим. Отож я одразу вирішив, що це довге речення потрібно розділити на логічні відтинки, про які точно знав шифрувальник.

— Ви маєте на увазі, розставити розділові знаки?

— Саме так.

— Але яким чином можна це зробити?

— Поміркувавши, я збагнув, що шифрувальник зумисне зліпив усі слова до купи без жодних пробілів — аби ускладнити розгадування таємниці. Але, намагаючись це зробити, наш шифрувальник, людина не надто освічена, як це часто буває, переборщив. І тому, коли в його реченні траплялася логічна пауза (кома або крапка), він у цьому місці тулив символи набагато тісніше, ніж зазвичай. Отож якщо уважно роздивитися аркуш, можна легко зауважити п'ять місць, де символи просто ліпляться одна до одної. Користуючись такою

підказкою, я розділив речення — й ось що в мене вийшло:

Добре скло в готелі єпископа на стільці диявола // сорок один градус і тринадцять минут // на північний схід і на північ // від стовбура сьома гілка на схід // стріляй крізь ліве око черепа // пряма від черепа через постріл на п'ятдесят футів.

— Але навіть зараз, — зронив я, — для мене геть нічого не прояснилося.

— І для мене також, — погодився Легранд, — але тільки в перші дні. Але за ці дні я встиг добре розвідати околиці, розпитати людей на острові Саллівана, чи немає поблизу якоїсь будівлі, яку б називали «готель єпископа», адже старовинне «отель» зараз практично не вживається. Оскільки нічого такого з'ясувати не вдалося, я вирішив розширити пошуки, та й проводити їх систематичніше; аж одного ранку мені зненацька сяйнуло до голови, що «готель єпископа» може мати стосунок до одного давнього роду на прізвище Біссоп, якому з незапам'ятних часів належав старовинний маєток приблизно за чотири милі на північ від острова. Отож я вирішив навідатися в маєток, а там узявся розпитувати старших негрів, які давно вже тут мешкають. Нарешті мені вдалося знайти дуже літню жінку, яка згадала, що було колись таке місце, яке всі називали Замок Біссопа, й навіть приблизно пам'ятала, де це; от тільки це був ані замок, ані корчма, а висока скеля.

Я запропонував їй грошей, і вона, трохи поопиравшись для годиться, погодилася провести мене на місце. Знайшли ми його без особливих труднощів, і тоді я, відпустивши жінку, вирішив сам усе добре роздивитися. «Замок» являв собою скелю з крутими уступами й де-не-де розкиданими валунами, причому один із валунів одразу звертав на себе увагу: був він надзвичайно високий, стояв осібно й мав якийсь неприродний вигляд. Видряпавшись на нього, я гадки не мав, що ж мені робити далі.

Поки я собі міркував, погляд мій упав на вузький скелястий уступ зі східного боку валуна, трохи нижче місця, де я стояв. Нависав уступ дюймів на вісімнадцять, ^[29]завширшки був не більш як фут, ^[30]а западина над ним створювала враження стільця з увігнутою спинкою, що їх так любили наші пращури. І я вже не мав жодних сумнівів, що це і є «стілець диявола», про який ішлося в нотатці, отож я був за крок від розгадки таємниці.

«Добре скло», певна річ, означало телескоп і ніщо інше, адже моряки слово «скло» на позначення нічого іншого не вживають. Отож я збагнув, що мені знадобиться телескоп і що дивитися в нього треба з цілком конкретної позиції. Тепер уже я не вагався стосовно того, що можуть означати «сорок один градус і тринадцять минут», а також «на північний схід і на північ»: це були інструкції, куди саме слід спрямувати телескоп. Зрадивши своїм відкриттям, я поквапився додому, роздобув телескоп і повернувся на скелю.

Спустившись на уступ, я одразу зрозумів, що всістися на ньому можна тільки певним чином. Це ще раз підтвердило мої попередні міркування. Я зазирнув у телескоп. Звісна річ, «сорок один градус і тринадцять мінут» могли означати тільки вертикальну позицію телескопа над видимим горизонтом, оскільки горизонтальний напрямок був визначений як «на північний схід і на північ». Цей напрямок я миттю встановив за допомогою кишенькового компаса, а тоді, прикинувши на око, який це буде кут — сорок один градус, почав обережно водити телескопом вниз і вгору, поки мою увагу не привернув такий собі круглий провал поміж листям величезного — вищого за всіх сусідів — дерева, яке росло далеченько від скелі. В центрі цього провалу я зауважив щось біле, але спершу не міг розрізнити, що це таке. Підкрутивши телескоп, щоб наблизити зображення, я знову придивився — і розрізнив людський череп.

Зробивши це відкриття, я страшенно зрадів: без сумніву, я розгадав таємницю, адже фраза «від стовбура сьома гілка на схід» могла тільки означати, в якому саме місці прикріплений череп до дерева, а «стріляй крізь ліве око черепа» могло теж означати тільки одне, якщо йшлося про закопані скарби. Я збагнув, що потрібно послати кулю крізь ліве око черепа, а тоді провести «пряму», тобто пряму лінію, від стовбура «через постріл» і на віддаль п'ятдесятьох футів. Це має привести мене в конкретне місце, і саме в цьому місці я вважав цілком *можливим* розкопати сховок зі скарбом.

— Усе це, — погодивсь я, — просто й очевидно, хай і вигадливо, а після пояснень і зовсім здається нескладним... Отож, що ви зробили після того, як залишили «готель єпископа»?

— Акуратно занотувавши розташування дерева, я повернувся додому. До речі, щойно я зліз зі «стільця диявола», як круглий отвір поміж листя зник з очей, і хай як я крутився й роздивлявся, навіть натяку на нього не було. Ось що в цьому всьому плані здається мені наймудрішим: той факт (а це таки факт, як підтвердили мої численні експерименти), що круглий отвір поміж листя видно тільки з одного місця: з вузького уступу на скелі.

— Коли я вирішив навідатися в «готель єпископа», я взяв із собою Юпітера, котрий, без сумніву, за останні кілька тижнів зауважив мою неухвалюваність і задуму, тож щосили старався ні на хвилину не лишати мене самого. Але наступного дня я навмисно прокинувся дуже рано й, потихеньку вислизнувши з дому, вирушив на пагорби в пошуках дерева сам. Задача була нелегкою, але я його таки знайшов. Коли ж я поночі повернувся додому, мій слуга хотів віддухопелити мене дрючком за непослух... Решту ви й самі знаєте незгірш за мене.

— Виходить, — мовив я, — першого разу ви розраховали місце, де копати, неправильно через Юпітерову дурість, бо він прошелів жука не крізь ліве, а крізь праве око.

— Саме так. У місці «пострілу», тобто там, де ми забили кілок, різниця становила всього-на-всього два з половиною дюйми, і якби скарб був закопаний просто під деревом, це б не мало жодного значення; та коли ми провели пряму, маючи як відправні тільки дві точки — дерево та «постріл», розбіжність, незначна на початку, почала збільшуватися, і коли ми досягли п'ятдесятьох футів, то відхилилися від потрібного місця дуже далеко. Якби я у глибині душі не був такий переконаний, що скарб закопаний десь зовсім поряд, можливо, всі наші зусилля виявилися б марними.

— Але ваша пишномовність! І цей жук на мотузочці! Це все здалося мені страшенно дивним. Я був певен, що ви збожеволіли. І ще одне: чому ви вирішили кинути кризь око черепа саме жука, а не кулю?

— Якщо по щирості, мене трохи драгували ваші підозри щодо мого душевного здоров'я, тож я вирішив вас, так би мовити, покарати, влаштувавши цю невеличку містифікацію. Саме тому я підвісив жука на мотузку й вирішив кинути його з дерева на землю. До речі, саме ваше зауваження, що він надзвичайно тяжкий, і підштовхнуло мене до цієї ідеї.

— Так, розумію. Лишається єдиний момент, якого я і досі не збагну. Що це за скелети, які ми викопали з ями?

— На це питання я не знаю відповіді так само, як і ви. Але, гадаю, є тільки одне вірогідне пояснення цим скелетам, хоча в таке звірство, котре, я припускаю, сталося на тому місці, страшно навіть повірити. Зрозуміло, що Кідд (якщо це таки Кідд заховав скарб, а я в цьому сумнівів не маю), отож, зрозуміло, що він діяв не сам. Та коли справа була зроблена, він вирішив за краще позбутися всіх, кому відомий був його секрет. Мабуть, було достатньо кількох ударів мотикою, поки його поплічники зайняті були копанням ями, а можливо, кількома й не обійшлося — хто тепер скаже?

Маска Червоної Смерті

Уже давно спустошувала країну Червона Смерть. Жодна епідемія ще не була настільки жахливою та згубною. Кров була її гербом, а печаткою — моторошний багрянець крові! Гострий біль, несподіване запаморочення, а потім з усіх пор починала цебеніти кров — і приходила смерть. На тілі, надто ж на обличчі жертви з'являлися криваво-червоні плями — і годі було чекати прокаженому на допомогу чи співчуття друзів і родичів. Хвороба не давала надії на порятунок: від перших її спазмів і до останніх судом минало щонайбільше півгодини.

Але принц Просперо був, як завжди, веселий — ні його серце, ні розум не знали страху. Коли володіння нашого героя майже збезлюділи, він прикликав до себе тисячу найбадьоріших і найвитриваліших друзів — лицарів і дам свого двору — й усамітнися з ними, відмежувавшись від світу, в одному зі своїх замків-монастирів. То була простора й велична будівля, зведена відповідно до дивакватого, але водночас вельможного смаку принца. Міцний мур із залізною

брамою оперізував замок. Вийшовши за огорожу, придворні винесли до брами горни й важкі молоти і наглухо заклепали всі її засуви. Усі одностайно вирішили замкнути всі входи та виходи, щоб не прокрався до них божевілля й розпач. У монастирі було все необхідне для життя. Отож завбачливі придворні могли не боятися підхопити заразу. А ті, хто лишився за муром, нехай самі про себе подбають! Не час було тепер сумувати або поринати в роздуми. Принц зробив усе можливе, аби не бракувало розваг. Тут були фіглярі й імпровізатори, танцівниці й музиканти, красуні й вино. Усе це було тут, а ще тут була безпека. А зовні панувала Червона Смерть.

Коли збігав п'ятий або шостий місяць їхнього затворницького життя в замку, а поза мурами люто шаленіла чума, принц Просперо запросив тисячу своїх друзів на бал-маскарад, пишнішого за який іще не бачив світ.

Пишним видовищем був той маскарад. Але спершу я опишу вам зали, у яких він відбувався. Їх було сім — сім розкішних покоїв. У більшості замків вони утворюють довгу пряму анфіладу, двері розчиняються навстіж, і ніщо не заважає охопити поглядом усю перспективу. Але замок Просперо, як і слід було сподіватися від його власника, схильного до всього *bizarre*, ^[31]було побудовано зовсім по-іншому. Кімнати розташовувалися у такий вигадливий спосіб, що з одного разу можна було оглянути лише одну з них. Що двадцять-тридцять кроків гостей очікував ріг, а за кожним рогом — якесь нове дивацтво. У кожному покої, праворуч і ліворуч, посередині стіни було високе вузьке вікно готичного стилю, яке виходило на криту галерею, яка в свою чергу повторювала зигзаги анфілади. Вікна ці були з кольорового скла, і їхній колір гармоніював з оздобленням кімнати. Так, кімната у східному кінці галереї була оббита блакитним шовком, і вікна в ній були яскраво-сині. Друга кімната була прибрана червоним, і шибки тут були пурпурові. У третій кімнаті, зеленій, такого ж кольору були й вікна. У четвертій кімнаті барви та освітлення були жовтогарячі, у п'ятій — білі, в шостій — фіолетові. Сьома кімната була запнута чорним оксамитом: чорне драпірування спускалося тут із самісінької стелі й важкими бганками спадало на килим з такого ж чорного оксамиту. І тільки в цій кімнаті забарвлення вікон відрізнялося від оздоблення: тут шибки були яскраво-багряні — кольору крові. В жодному з семи покоїв серед численних золотих прикрас (деякі навіть звисали зі стелі) не було ні ламп, ні канделябрів. Не свічі й не лампи освітлювали кімнати: на галереї, що оточувала анфіладу, проти кожного вікна стояв масивний триніжок із запаленою жаровнею, й вогонь, просочуючись крізь шибки, заливав приміщення кольоровим промінням, від чого все довкола набувало якогось примарного, химерного вигляду. Проте в західній — чорній — кімнаті світло, яке промикалося крізь криваво-червоне скло і падало на темні завіси, здавалося особливо таємничим і так спотворювало обличчя присутніх, що лише деякі з гостей наважувалися

переступити її поріг.

А ще в цій кімнаті біля західної стіни містився велетенський годинник із чорного дерева. Його важке вагадло з монотонним приглушеним подзвоном гойдалося з боку в бік, а коли стрілка завершувала коло, з мідних легенів вихоплювався дивовижний звук: виразний і гучний, проникливий і напрочуд музичний, такий незвичайний за своєю силою й тембром, що оркестранти змушені були щогодини зупинятися, аби його вислухати. Пари танцюристів мимоволі переставали кружляти, веселуни, ніяковіючи, на мить завмирили, і поки годинник вибивав удари, полотніли обличчя навіть найлегковажніших, а старші й розсудливіші мимоволі проводили рукою по чолу, відганяючи якусь неясну та неприємну думку. Та допіру годинник замовкав, одразу ж покої наповнював веселий сміх; музики презиралися, ніби насміхаючись зі свого безглузлого переляку, й кожен нишком присягався іншому, що наступного разу ці звуки його не збентежать. Проте коли збігали шістдесят хвилин — три тисячі шістсот секунд швидкоплинного часу — і годинник знову починав бити, усе повторювалося: присутніх охоплювали сум'яття та тривога.

І все-таки то було чудове й веселе свято. Принц вирізнявся своєрідним смаком: він особливо любив барви й зовнішні ефекти і нехтував модою. Кожний його задум був сміливий, незвичайний і втілювався з варварською розкішшю. Багато хто назвав би принца божевільним, але його близькі були іншої думки. Втім, повірити їм могли лише ті, хто близько був знайомий із принцем.

Принц майже повністю особисто керував оздобленням сімох кімнат до цього грандіозного *fete*. ^[32] У підборі масок теж відчувалася його рука. І звичайно ж, то був гротеск! У всьому — пишність і мішура, ілюзорність і пікантність, на взір того, що ми пізніше побачили в «Ернані». Довкола кружляли фантастичні істоти, й у кожній в постаті чи в одязі було щось безглузде. Усе дійство, здавалося, було породженням хворобливої уяви, гарячкового марення божевільного. Чимало з цього було гарним, чимало — аморальним, чимало — *bizarre*, інше навіювало жах, а часто зустрічалося й таке, що мимоволі викликало відразу. У кожній із кімнат чаїлися примари. Вони — ці примари, — вигинаючись і звиваючись, миготіли тут і там, у кожній новій кімнаті змінювали колір, і здавалося, наче дикі звуки оркестру — лишень відлуння їхніх кроків. А часом із зали, оздобленої чорним оксамитом, долинали удари годинника. І тоді на хвильку все завмирало й ціпеніло — все, крім голосу годинника, — а фантастичні істоти наче приростали до місця. Та щойно удари затихали — а лунали вони недовго, — як веселий, ледве приглушений сміх знову наповнював анфіладу і знову гриміла музика, знову оживали примари, і ще смішніше кривлялися маски, облиті сяєвом з барвистих шибок, крізь які цідилося світло жаровень.

Але до кімнати, що була в західному кінці галереї, не наважувалася тепер

зайти жодна з масок: наближалася північ, і багряні промені світла вже суцільним потоком лялися крізь криваво-червоні шиби, від чого жалобна чорнота запон здавалася особливо моторошною. Той, чия нога ступала на чорний килим, коли бив годинник, чув похоронний передзвін, і серце стискалося ще дужче, ніж у тих, хто чув ці звуки в далекому кінці анфілади.

Інші кімнати були переповнені — тут гарячково пульсувало життя. Й ось саме в розпал свята годинник почав вибивати полуніч. Стихла музика, перестали кружляти у вальсі танцюристи, і всіх охопила якась незрозуміла тривога. Цього разу годинник мав пробити дванадцять разів, і що довше він бив, то дужче закрадалася тривога в серця найвідчайдушніших. І можливо, саме тому не встигло стихнути останнє відлуння останнього удару, як багато хто з присутніх раптом побачив маску, якої досі ніхто не помічав. Чутка про появу нової маски одразу облетіла всіх присутніх; її передавали пошепки, поки не загуділа, не задзижчала вся юрба, виказуючи спочатку невдоволення та подив, а потім — страх, переляк й огиду.

Поява звичайного перебиранця не викликала б, зрозуміло, ніякої сенсації серед такого химерного збіговиська. І хоча в цьому нічному святі панувала воістину неприборкана фантазія, новий гість переступив межі дозволеного — навіть ті, які визнавав принц. Й у найлегковажнішому серці є струни, яких не можна торкнутися, не змусивши їх забриніти. Навіть найзухваліші люди, які жартують із життям і смертю, мають щось таке, з чого вони не дозволяють собі сміятися. Здавалося, що в цю хвилину кожен із присутніх відчув, наскільки недотепне і недоречне вбрання й манери незнайомця. Гість був високий на зріст, виснажений і з голови до п'ят запнутий у саван. Маска, за якою ховалося його обличчя, настільки точно відтворювала застигли риси мерця, що навіть найпильніший і найприскіпливіший погляд навряд чи розпізнав би облуду. Втім, і це не збентежило б ватагу, а можливо, навіть викликало б схвалення. Але жартівник наважився додати собі схожості з Червоною Смертю. Одяг його був заплямований кров'ю, а на чолі проступав жахливий багрянець.

Та ось і принц Просперо побачив нову примару, що, немов для того, щоб краще зіграти свою роль, урочисто походжала серед пар танцюристів, і всі помітили, що спершу принца пройняв дроз — чи то від жаху, чи то від огиди, — а наступної миті обличчя його почервоніло від люті.

— Хто насмілився?! — хрипко заверещав він до придворних, що стояли поряд. — Хто дозволив собі цей диявольський жарт? Схопити і зірвати з нього маску, щоб ми знали, кого нам уранці повісити на мурі!

Слова ці принц Просперо вимовив у східній, блакитній, кімнаті. Голосно і чітко пролунали вони у всіх сімох покоях, адже принц був сильний і рішучий, і на помах його руки негайно затихла музика.

Це відбувалося в блакитній кімнаті, де перебував принц, оточений юрбою

сполотнілих придворних. Почувши його наказ, юрба кинулася була до незнайомця, який стояв поблизу, але той раптом спокійним і впевненим кроком попрямував до принца. Ніхто не зважився підняти на шаленця руку — такий незбагнений жах викликала його зарозумілість. Безборонно пройшов він повз принца — гості в єдиному пориві притиснулися до стін, аби звільнити йому дорогу, — і тією ж неквапною та урочистою ходою, яка відрізняла його від інших гостей, перейшов із блакитної кімнати в червону, із червоної — в зелену, із зеленої — в жовтогарячу, звідти — в білу і нарешті — у чорну, а його так ніхто і не наважився зупинити. Тоді принц Просперо, не тямлячи себе від люті й сорому за миттєву свою малодушність, кинувся вглиб анфілади; але ніхто з придворних, яких охопив смертельний жах, не пішов за ним. Принц біг з оголеним кинджалом у руці, а як наздогнав ворога на порозі чорного покою, той раптом озирнувся і вперіщив у нього свій погляд. Пролунав пронизливий зойк, і кинджал, зблиснувши, впав на жалобний килим, куди за мить гримнулось і мертве тіло принца. Тоді, зібравши всю мужність свого розпачу, юрба кинулася до чорної кімнати. Та допіру торкнулися вони лиховісної постаті, що застигла на весь зріст у тіні годинника, як від жаху мало не з'їхали з глузду, бо відчули, що під саваном і моторошною маскою нічого немає.

Тепер уже ніхто не сумнівався, що це прийшла сама Червона Смерть. Вона прокралася, мов злодій уночі. Один по одному падали гульвіси в заплямованих кров'ю бенкетних залах і вмирали в тих самих позах, у яких наздогнала їх смерть. А як помер останній гість, зупинився ебеновий годинник, погасли жаровні, й над маєтком запанували Морок, Загибель і Червона Смерть.

Поховані живцем

Існують теми, які викликають загальний інтерес, але надто жахливі, аби стати законним надбанням літератури. Звичайному романістові слід їх уникати, якщо він не хоче образити або відштовхнути читача. Торкатися їх треба лише в тому разі, якщо вони освячені й виправдані непохитністю й величчю істини. Так, наприклад, ми здригаємось від «солодкого болю», читаючи про переправу через Березину, про землетрус у Лісабоні, про чуму в Лондоні, про Варфоломійську ніч або про те, як у калькуттській Чорній Ямі задихнулися сто двадцять три в'язні. Але в цих розповідях нас хвилює сам факт, сама реальність і сама історія. Якби вони були вигадані, ми не відчули б нічого, крім відрази. Я згадав лише деякі із сумнозвісних і найбільших історичних трагедій; але їхні масштаби вражають уяву не менше, ніж сутність. Мені не потрібно нагадувати читачеві, що з довгого й похмурого переліку людських нещасть я міг би обрати чимало окремих випадків справжніх страждань, набагато жорстокіших, ніж кожна з цих катастроф. Справжнє горе і найбільший біль завжди особисті, а не загальні. І оскільки пізнати ці жахливі муки належить лише одній людині, а не людству — подякуємо за це Господу милосердному!

Бути похованим за життя — найстрашніший з усіх жахів, які випадали на долю смертного. І розсудлива людина навряд чи стане заперечувати, що таке траплялося часто, занадто часто. Грань, яка відокремлює життя від смерті, у найкращому разі оманлива й невизначена. Хто може сказати, де закінчується одне і починається друге? Відомо, що існують хвороби, за яких зникають усі видимі прояви життя, — власне кажучи, вони не зникають зовсім, а тільки вщухають. Це тимчасова зупинка в роботі загадкового механізму. Настає час — і якийсь невидимий таємничий початок знову приводить у рух чарівні важелі й магичні колеса. Срібна нитка не обривається навіки, й золота посудина не розбивається на скалки. А де ж тим часом перебуває душа?

Проте крім неминучого висновку *a priori*, ^[33]що відповідні причини призводять до відповідних наслідків і життєдіяльність уривається, не підлягає сумніву й те, що людей іноді ховають живцем, — і крім цього загального міркування, досвід медицини і самого життя свідчить про те, що таке справді бувало, та ще й не раз. За необхідності я міг би навести сотню прикладів. Один такий випадок стався нещодавно в місті Балтиморі. Він справив на багатьох приголомшливе, страхітливе враження. Дружина одного з поважних громадян — відомого юриста та члена конгресу — раптом занедужала на якусь невідому хворобу, перед якою виявилось безсилим мистецтво медиків. Після тяжких страждань прийшла смерть — або стан, який сприйняли за смерть. Ніхто навіть не підозрював, та й не мав причин підозрювати, що жінка жива. Всі звичайні ознаки смерті були очевидні. Обличчя змарніло, його риси загострилися. Губи стали біліші за мармур. Очі втратили блиск. Тіло охолело. Серце не билось. Так жінка пролежала три дні, і за цей час тіло затверділо на камінь. Одне слово, треба було поспішати з похованням, оскільки труп, здавалося, швидко розкладається.

Жінку поховали в сімейному склепі, і три роки ніхто не тривожив могильного спокою. А потім склеп відкрили, щоб установити там саркофаг, і — о жах! — страшне потрясіння чекало на чоловіка небіжчиці, який власноруч відчинив дверцята! Тільки-но стулки відхилилися, щось біле з гуркотом упало йому в обійми. То був кістяк його дружини в іще не зотлілому савані.

Ретельне розслідування встановило, що жінка ожила за два дні після поховання і билася в труні, яка впала на підлогу з підвищення і розкололася, тож заживо похованій удалося встати. Випадково забутий ліхтар, тоді повний, тепер виявився порожнім; втім, олія могла просто випаруватися. На верхній сходинці при вході в лиховісну гробницю валявся великий уламок труни, яким жінка, вочевидь, біла в залізні двері, волаючи про допомогу. При цьому вона, певне, знепритомніла або померла від страху; падаючи, саваном вона зачепилася за залізний гак, який стирчав зі стіни. Так і залишилася вона на місці, так і зотліла навстоячки.

В 1810 році у Франції стався випадок поховання живцем, який свідчить, що дійсність справді буває дивовижнішою за вигадки авторів. Героїнею цієї історії стала мадемуазель Вікторина Лафуркад, молода дівчина зі знатного сімейства, багата й надзвичайно вродлива. Серед її численних шанувальників був Жульєн Боссюе, бідний паризький журналіст. Його талант і привабливість причарували багату спадкоємицю, і вона, здається, покохала його всім серцем; проте зі станової зарозумілості все ж таки вирішила знехтувати ним і вийти заміж за мосьє Ренеля, банкіра і досить відомого дипломата. Однак по весіллі чоловік швидко збайдужів до дружини і, можливо, погано з нею обходився. Проживши кілька років у нещасливому шлюбі, дівчина померла — чи принаймні стан її був настільки схожий на смерть, що ні в кого не виникло й тіні сумніву. Її поховали, проте не в склепі, а у звичайній могилі біля садиби, де вона народилася. Закоханий юнак у розпачі приїхав зі столиці в далеку провінцію з романтичним наміром відкопати тіло й узяти на згадку розкішні локони небіжчиці. Він розшукав могилу. Опівночі юнак відкопав труну і вже був збирався постригти коси, аж раптом його кохана розплющила очі. Як виявилось, її поховали живцем. Життя не повністю покинуло нещасну; пестоці закоханого розбудили її від летаргії, яку помилково визнали за смерть. Хлопець поквапився перенести дівчину до своєї кімнати в корчмі. Непогано обізнаний у медицині, він застосував найдієвіші зміцнювальні ліки. Нарешті вона ожила. Красуня впізнала свого рятівника. Вона залишалася з ним, аж поки її здоров'я цілком не відновилося. Жіноче серце — не камінь, і останній доказ любові скорив його. Дівчина віддала своє серце Боссюе. Вона не повернулася до чоловіка і, зберігши своє воскресіння в таємниці, виїхала разом із коханим до Америки. Через двадцять років обоє повернулися до Франції, впевнені: час змінив її зовнішність так, що навіть родичі не впізнають. Однак вони помилилися; при першій же зустрічі мосьє Ренель одразу впізнав дружину і зажадав, аби вона повернулася до нього. Але жінка відхилила його домагання; і суд вирішив справу на її користь, ухваливши, що через особливі обставини, а також із плином часу подружні права втрачені не лише морально, а й законно.

Лейпцизький «Хірургічний журнал» — вельми шановане й авторитетне видання, якому можна довіряти і яке варте того, щоб хто-небудь із американських видавців випускав його в перекладі на нашу мову, — в останньому номері повідомляє про подібний сумний випадок.

Одного офіцера-артилериста, людину велетенського зросту і міцного здоров'я, скинув норавливий кінь, і чоловік ударився головою, від чого одразу знепритомнів; череп було пошкоджено, але лікарі не бачили прямої небезпеки для життя. Трепанация черепа пройшла успішно. Хворому пустили кров і вжили інших звичайних у таких випадках заходів. Проте чоловік поступово западав у стан глибокого заціпеніння, і врешті всі вирішили, що він помер.

Стояла спека, тож його з непристойним поспіхом поховали на міському цвинтарі. Похорон відбувся в четвер. Наступної неділі, як завжди, на кладовищі було чимало відвідувачів, і близько полудня один селянин зчинив справжню бучу, стверджуючи, що присів відпочити на могилу офіцера, аж раптом відчув струс землі, немов небіжчик намагався встати із труни. Спочатку розповіді селянина мало хто повірив, але непідробний жах і тверда переконаність, з якими він доводив істинність своїх слів, зрештою справили на юрбу відповідне враження. Кинулися по лопати, і за кілька хвилин розкопали ганебно маленьку могилку так, що з'явилася голова офіцера. Здавалося, він був мертвий, але сидів скорчившись у труні, віко якої розпачливими зусиллями йому вдалося підняти.

Чоловіка негайно відвезли до найближчої лікарні, де з'ясувалося, що артилерист живий, хоча й знепритомнів від нестачі повітря. За кілька годин він отямився, почав упізнавати знайомих і, плутаючись у словах, розповів про нестерпні муки, яких зазнав у могилі.

Він розповів, що після похорону ще з годину був при тямі, а потім знепритомнів. Могилу було наспіх закидано пухкою землею, тож повітря до труни потроху надходило. А згодом офіцер почув над головою тупіт ніг і спробував привернути до себе увагу. Як він пояснив, від мертвого сну його розбудив гамір на цвинтарі, але, отямившись, чоловік одразу зрозумів безвихідь свого становища.

У статті повідомляють, що хворий уже видужував і мав би остаточно стати на ноги, якби не став жертвою якогось медичного експерименту. Лікарі застосували гальванічну батарею, й офіцер таки помер під час жахливого нападу, викликаного, як це часто трапляється, дією струму.

Оскільки мова зайшла про гальванічну батарею, я пригадав, до речі, широко відомий і справді незвичайний випадок, коли її дія повернула до життя молодого лондонського повіреного, який два дні пролежав у могилі. Ця подія сталася в 1831 році й свого часу викликала величезну цікавість.

Хворий, містер Едвард Степлтон, скоріше за все, помер від тифозної гарячки, щоправда, наявність де яких дивних симптомів викликала інтерес у його лікарів. Після уявної смерті медики попросили у близьких дозволу дослідити труп, проте одержали рішучу відмову. Як це часто трапляється, вони вирішили викопати мертве тіло й таємно зробити розтин. Лікарі без зайвих зусиль домовилися з викрадачами трупів, яких у Лондоні чимало; і на третю ніч після похорону тіло відкопали з могили завглибшки вісім футів і перенесли до палати приватної лікарні.

Зробивши надріз на животі, лікарі звернули увагу на те, що тіло анітрохи не розклалося, і вирішили застосувати батарею. Вони робили спробу по спробі без особливого успіху, хіба що в кількох випадках конвульсії таки нагадували рухи живої людини.

Час минав. Наближався світанок, і врешті було вирішено негайно починати розтин. Проте один із лікарів дуже хотів перевірити якусь свою теорію й переконав усіх піддати дії струму один із грудних м'язів. Грубо розсікли шкіряний покрив, абияк приєднали дріт; аж раптом небіжчик стрімким, але аж ніяк не схожим на судому рухом зіскочив зі столу на підлогу, постояв, тривожно роззирнувся і заговорив. Зрозуміти його слова було важко; і все ж таки це, понад усякий сумнів, були слова, це була спроба членороздільного мовлення. Скінчивши свою промову, він повалився додолу.

Спочатку всі від жаху залякли, але не можна було втрачати ані хвилини, і лікарі швидко отямилися. Стало зрозуміло, що містер Степлтон живий, хоча й непритомний. За допомогою ефіру його привели до тями, потім підлікували і за деякий час відправили до родичів і друзів, від яких воскресіння чоловіка приховували, поки не перестали побоюватися повторного нападу. Їхньому подиву й радісному потрясінню не було меж!

Але найдивовижніше у цій історії — свідчення самого містера Степлтона. Він запевняє, що ні на мить повністю не втрачав притомності, туманно і плутано він усвідомлював усе, що з ним відбувалося відтоді, як лікарі оголосили його мертвим, і доти, коли він знепритомнів у лікарні. «Я живий», — такі були ті невиразні слова, які чоловік у відчаї намагався вимовити, втямивши, що потрапив у трупарню.

Мені неважко було б розповісти ще багато подібних історій, проте, на мою думку, це зайве: адже й без того не залишається й тіні сумніву, що людей і справді ховають живцем. І якщо врахувати той факт, що через саму природу таких випадків нам украй рідко про них повідомляють, доведеться визнати, що вони, скоріше за все, дуже часто відбуваються без нашого відома. І справді, копаючи могили, грабарі часто виявляють кістяки у позах, які викликають найжахливіші підозри.

Проте хай якими страхітливими є підозри, доля самих жертв набагато гірша! Можна із певністю сказати, що жодна інша подія не спричиняє настільки безвихідних тілесних і душевних мук, як поховання живцем. Нестерпний тиск у грудях... задушливі випари вогкої землі... холодні обійми савана... тіснота домовини... морок безпросвітної ночі... безгоміння, немов у безодні моря... незрима, але відчутна присутність хробака-переможця... а ще думки про повітря і зелену травичку над головою, спогади про улюблених друзів, які поспішили б на допомогу, якби дізналися про твоє лихо, і певність у тому, що вони так ні про що й не довідаються, а ти приречений навіки спочивати серед мерців, — повторюю, усе це наповнює ще живе серце крижаним і нестерпним жахом, перед яким відступає найсміливіша фантазія. Нам не дано зазнати таких страждань на землі, й ми не в змозі уявити нічого схожого навіть на дні Пекла. Цілком зрозуміло, що розповіді про це викликають жваву цікавість; однак ця

цікавість під впливом побожного страху перед темою виправдовується нашим переконанням в істинності таких історій. Те, про що я розкажу далі, достеменно мені відоме — я сам усе це пережив.

Кілька років мене мучили напади таємничої хвороби, яку лікарі умовно називають каталепсією, тому що не знаходять для неї влучнішого визначення. Хоча не тільки прямі й непрямі причини, а й сам діагноз цієї недуги залишається загадкою, зовнішні симптоми вивчені досить добре. Форми її відрізняються одна від одної лише своєю інтенсивністю. Іноді хворий лежить усього день або навіть менше в цілковитій летаргії. Він нічого не відчуває і не може поворухнутися; але в грудях чутно слабке серцебиття; тіло зберігає ледь відчутну теплоту; на вилицях іще помітні сліди рум'янцю; приклавши до вуст люстерко, можна виявити кволе, уривчасте дихання. Іноді ж заціпеніння триває тижні й навіть місяці; при цьому найпильніше спостереження, найретельніші медичні аналізи не встановлюють ніякої відмінності між нападом і тим незворотним станом, який називають смертю. Від поховання живцем такого хворого зазвичай рятують друзі, які знають про його хворобу, тож уважають, що це напад каталепсії, особливо якщо немає ознак розкладу. На щастя, хвороба розвивається поступово. Перші ж її прояви, хоч і приховані, не залишають сумнівів. А раз у раз напади стають сильнішими й довшими. У цьому й полягає головна гарантія від поховання. Нещасний той, у якого вже перший напад, як це часом буває, дуже гострий, адже ця людина майже неминуче приречена бути похованою заживо.

Моя хвороба нічим особливо не відрізнялася від випадків, описаних у медичній літературі. Іноді без очевидної причини мене охоплювала напівнепритомність або напівнечутливість; і в цьому стані, не відчуваючи болю, втративши здатність ворухнутися й, по суті, навіть думати, але неясно усвідомлюючи в летаргічному сні, що я досі живий і мене оточують люди, я перебував доти, доки не наступала криза, яка раптово повертала мене до цілковитої тями. Інколи ж нездужання долало мене одразу. Мене нудило, я відчував скутість і холод у всьому тілі, у голові паморочилось — і я падав як неживий. Після цього мене тижнями оточували порожнеча, морок, безмовність, і весь світ перетворювався в ніщо. Я поринав у цілковите небуття. Але що раптовіше ставалися такі напади, то повільніше я приходив до тями. Як ото світає день для самотнього безпритульного жебрака, який блукає вулицями довгої зимової ночі, так само мляво, так само безсило, так само радісно верталось до мене світло душі.

Але, якщо не брати до уваги схильності до нападів, я мав міцне здоров'я і почувався цілком добре, крім хворобливого розладу звичайного сну. Прокидаючись, я не одразу приходив до тями і на деякий час опинявся в полоні безглузлого сум'яття; у такі хвилини усі мої розумові здатності, надто ж

пам'ять, ніби зовсім зникали.

Я не відчував ніяких тілесних страждань, але душа моя знемагала від мук. Уява малювала темні склепи. Я весь час говорив про епітафії, гробниці й хробаків. Я марив про смерть, і нав'язливий страх перед похованням живцем не полишав мене ні на мить. Страшна небезпека, що нависла наді мною, не давала мені спокою ні вдень, ні вночі. Вдень мені несила було про неї думати, а вночі це перетворювалося на катування. Коли понура темрява застинала землю, я тремтів на саму думку про це, як то тремтять легкі пір'їни на катафалку. Коли ж тіло моє знемагало від безсоння, я заплющував очі лише після довгої внутрішньої боротьби, здригаючись від передчуття, що прокинуся в могилі. І ледь я поринав у сон, як мене негайно обступав світ примар, над якими літав, широко розпроставши чорні крила, той-таки всюдисущий дух смерті.

Уві сні мене гнітили численні кошмари, але я змалюю лише одне марево. Наснилося мені, що я поринув у каталептичний транс, триваліший і глибший за звичайний. Раптом крижана рука торкнулася мого чола, і тривожний уривчастий голос шепнув мені на вухо: «Прокинься!»

Я сів. Навколо панувала непроглядна темрява. Я не міг розгледіти того, хто мене розбудив. Я не пам'ятав ні часу, коли запав у заціпеніння, ні місця, де це сталося. Я не рухався і, намагаючись зібратися на думці, відчув, як крижана рука несамовито стиснула мій зап'ясток, струснула ним, а уривчастий голос повторив:

«Прокинься! Хіба я не наказав тобі прокинутися?»

«Але хто ти?» — запитав я.

«Там, де я існую, у мене немає імені, — сумно відповів голос. — Колись я був смертним, а тепер я демон. Колись я був безжалісним, а тепер я милосердний. Ти відчуваєш, що я тремчу. Зуби мої цокочуть, але аж ніяк не від холоду ночі — цієї вічної ночі. Проте це нестерпно. Як ти можеш безтурботно спати? Мені не дає спокою волення передсмертних мук. Бачити це — понад мої сили. Прокинься! Ходи за мною в безодню ночі, і я відкрию перед тобою могили. Чи це не видовище горя? Дивись!»

Я придивився; і по волі невидимого, який досі стискав мій зап'ясток, переді мною розкрилися могили усього людства, і з кожної заструменіло слабке фосфоричне світло, породжене тлінням; мій погляд проникав у таємні глибини, розрізняв закутані в савани тіла, які сумно й урочисто лежали серед могильних хробаків. Але... о жах! Не всі вони заснули непробудним сном — на багато мільйонів більше було інших, не спочилих навік; довкола все кволо ворушилося; звідусіль долинали безутішне волення; з глибин численних могил чувся сумний шелест похоронних покривал. Я побачив, що чимало небіжчиків так чи інак змінили ті застигли, незручні пози, у яких їх було поховано. Я все дивився й дивився, а голос тим часом знову прошепотів: «Хіба ж це... О, хіба ж це не

видовище горя?» Але перш ніж я встиг вимовити бодай слово, крижана рука випустила мій зап'ясток, фосфоричні вогні згасли і земля зімкнулася над могилами, а звідти вихопився все той же розпачливий крик:

«Хіба ж це... О Господи, хіба ж це не видовище горя?» Кошмари, які ночами отруювали мій сон, часто мучили мене й удень. Мої нерви були перенапружені, я став жертвою постійних страхів. Я не наважувався їздити верхи, не наважувався ходити, позбавив себе задоволення від прогулянок і безвихідно сидів удома. Одне слово, я не хотів навіть на коротку мить розлучатися з людьми, які знали про мою хворобу; боявся, що станеться напад і мене, недовго думаючи, поховають. Я не довіряв турботам і відданості найближчих своїх друзів. Побоювався, аби під час затяжного нападу їх не переконали в тому, що мене повернути до життя неможливо. Ба більше, я хвилювався, що завдаю їм забагато турбот і при першому ж тривалому нападі вони будуть тільки раді позбутися мене назавжди. Марно намагалися вони заспокоїти мене найурочистішими обіцянками. Я вимагав священних клятв, що мене поховають лише після того, коли розпад тіла зайде так далеко, що вже не можна буде зберігати труп. Але незважаючи на це, охоплений смертним страхом, я був глухий до голосу розуму й не знав спокою. Я придумав безліч хитромудрих застережних засобів. Поміж усього іншого, я звелів так переобладнати наш родинний склеп, щоб його можна було легко відчинити зсередини. Від найслабшого тиску на довгий важіль, виведений углиб гробниці, залізні двері негайно розчинялися. Було зроблено отвори, які пропускали повітря і світло, а також зручні сховища для їжі й води, до яких можна було вільно дотягнутися з наготованої для мене труни. Власне, домовину було вимощено зсередини м'якою й теплою тканиною, а віко було оснащено таким самим пристроєм, що й двері склепу, із пружинами, які відкидали його при найменшому порусі тіла. Крім того, на стелі склепу був підвішений великий дзвін, а мотузку від нього мали прошелити через отвір у труні й прив'язати до моєї руки. Проте... Що може вдіяти передбачливість перед волею долі? Навіть усі ці хитромудрі пристрої не змогли позбавити від пекельних мук поховання живо нещасного, який був на них приречений!

Настав час, як уже траплялося не раз, коли в цілковитій нетямі в мені зайнялися перші, ще слабкі й неясні, проблески буття. Повільно, черепащачим кроком, пробуджувався в моїй душі тьмянний сірий світанок. Неясне занепокоєння. Апатичність до глухого болю. Байдужість... безнадія... занепад сил. І ось тривалий час дзенькіт у вухах; і ось іще довше поколювання чи то свербіж у кінцівках; і ось ціла вічність блаженного спокою, коли пробуджуються почуття, які воскрешають думку; а далі знову коротке забуття та раптове повернення до свідомості. Нарешті легке тремтіння повік — і негайно ж, немов електричний розряд, жах, смертельний і невиразний, який несамовито

жене кров від скронь до серця. А потім — перша свідомо спроба мислити. Перша спроба пригадати. Це дається непросто, із зусиллям. Та ось уже пам'ять настільки відновила колишню силу, що я почав розуміти свій стан. Я відчув, що не просто пробуджуюся від сну. Я згадую, що зі мною трапився напад каталепсії. Нарешті мою тремтячу душу, як океан, захльостує жахлива небезпека, одна примарна, всепоглинаюча думка.

Коли це почуття оволоділо мною, я кілька хвилин лежав нерухомо. Але чому? Просто мені не ставало мужності ворухнутися. Я не наважувався зробити зусилля, яке б визначило мою долю, і все ж таки якийсь внутрішній голос шепотів мені, що сумнівів немає. Розпач, перед яким тьмяніють усі інші людські нещастя, — лише тільки розпач — змусив мене, після довгих вагань, розплющити очі. І я їх розплющив. Навколо була темрява — суцільна темрява. Я знав, що напад минувся. Знав, що криза моєї хвороби давно позаду. Знав, що до мене повернулася здатність бачити, і все одно довкола панувала непроглядна темрява, безпросвітній і суцільний морок ночі, яка триватиме вічно.

Я спробував погукати — мої губи і пересохлий язик конвульсивно ворухнулися, — але з порожніх легенів не вихопилося ні звуку: вони, немов причавлені велетенською горою, здригалися й билися, наче серце, при кожному тяжкому й болісному подиху.

Коли я спробував крикнути, виявилось, що моя щелепа підв'язана, як це зазвичай роблять із небіжчиками. До того ж я відчував, що лежу на чомусь твердому; і щось так само тверде стискало мені боки. До тієї хвилини я не наважувався ворухнутися, але тепер у розпачі скинув догори руки, схрещені поверх мого тіла. Вони вдарились об тверді дошки, які були наді мною заледве за шість дюймів від обличчя. У мене більше не залишалося сумнівів у тому, що я лежу в домовині.

І тоді, серед нестерпних страждань, до мене, мов янгол, з'явилася надія — я згадав про свої застережні заходи. Я звивався та корчився, силкуючись відкинути віко, але воно навіть не зрушило з місця. Я обмацував свої зап'ястки, намагаючись відшукати мотузку, прив'язану до дзвона, але її не було. І тоді янгол-розрадник полишив мене назавжди, а натомість іще сильніший, ніж раніше, розпач запанував знову; адже тепер я знав напевно, що немає м'якої оббивки, яку я так завбачливо приготував, і до того ж у ніздрі мені раптом ударив різкий, своєрідний запах сирої землі. Залишалося визнати неминуче. Я не в склепі. Напад стався, коли я був далеко від домівки, серед чужих людей, коли і як, я не міг пригадати; а люди поховали мене, мов собаку, в звичайній труні, глибоко закопали навік-віки у простій безіменній могилі.

Коли ця жахлива впевненість охопила мою душу, я знову спробував закричати; і тепер нестямний зойк, сповнений смертного страждання, увірвався у царство підземної ночі.

— Гей! Гей, у чому справа? — відгукнувся грубий голос.

— Що за чортівня така! — озвався ще один.

— Ану вилазь звідти! — гукнув третій.

— Чого це ти там верещиш, наче згряя котів? — відказав четвертий; і тут до мене підступилися якісь шибеники злочинницького вигляду й безцеремонно почали трясти. Вони не розбудили мене, бо я вже прокинувся, коли закричав, але повернули до тями.

Це сталося неподалік Ричмонда, у Вірджинії. Разом із товаришем я вирушив на полювання, і ми подолали кілька миль понад річку Джеймс. Пізно ввечері нас заскочила буря. Сховатися можна було тільки в каюті невеликого шлюпа, який стояв на якорі, навантажений землею. У нас не було виходу, тож довелося заночувати на судні. Я ліг на одне з двох ліжок; неважко уявити, якими можуть бути ліжка на шлюпі вантажопідйомністю шістдесят або сімдесят тонн. На моєму ліжку не було навіть підстилки. Воно було не ширшим за вісімнадцять дюймів. І стільки ж було від ліжка до стелі. Я насилу туди втиснувся. Проте спав міцно, і все, що мені примарилося, — адже це не було просто кошмарне сновидіння, — легко пояснити незручністю ліжка, постійним напрямком моїх думок, а також тим, що я, як уже було сказано, прокидаючись, не міг відразу отямитися. Трясли мене матроси і наймити, які розвантажували шлюп. Запах сиріє землі йшов від самого вантажу. Пов'язкою, якою було підв'язано щелепу, виявився шовковий носовичок, яким я скористався замість нічного ковпака.

І все ж таки тієї ночі я пережив такі муки, ніби мене й справді поховали заживо. То було жахливе, огидне катування; проте з лиха постало добро, і найдужче потрясіння викликало неминучий злам. Моя душевна сила відновилася, віднайшла рівновагу. Я поїхав за кордон. Я ретельно займався спортом. Я дихав вільним повітрям неба. Я й думати забув про смерть. Викинув геть медичні книги. Б'юкена спалив. Перестав читати «Нічні роздуми», будь-які безглуздя про кладовища, моторошні казочки на взір цієї. Одне слово, я став зовсім іншою людиною і почав нове життя. З тієї пам'ятної ночі я назавжди позбувся страхів перед домовиною, а з ними зникла й каталепсія, яка була радше їх наслідком, ніж причиною.

Бувають хвилини, коли навіть тверезому погляду Розуму сумне Буття людське уявляється подібним до пекла, але нашій уяві не можна безкарно проникати в таємні глибини. Овва! Грізний легіон гробових жахів не можна вважати лише вигадкою; але подібні до демонів, які супроводжували Афрасіаба у його плаванні по Оксусу, вони повинні спати, а то пошматують нас — а ми не повинні зазіхати на їхній сон, бо загинемо.

Убивства на вулиці Морг

*Яку пісню співали сирени чи яке ім'я носив Ахілес,
коли переховувався серед жінок — питання не з легких, але
можна спробувати здогадатися.*

Сер Томас Браун

Інтелектуальні здібності, які ще називають аналітичними, самі по собі аналізу не піддаються. Ми оцінюємо їх лише за результатами, які вони дають. Окрім усього іншого, ми знаємо, що людина, якій ці здібності притаманні надзвичайною мірою, отримує невимовну втіху від володіння ними. Аналітик тішиться змогою розплутати справу чи розв'язати задачу, як ото атлет радіє своїй фізичній обдарованості, насолоджуючись вправами, що тренують його м'язи. Аналітик тішиться навіть банальними справами, які потребують його таланту. Аналітик захоплюється головоломками, загадками, криптограмами, бо,

розплутуючи їх, він виявляє таку гостроту розуму, яку середньостатистичні люди вважають надприродною. Його висновки, породжені глибинним аналізом, і справді здаються дивами інтуїції.

Розвиває ж хист до знаходження розв'язків і рішень найкраще математика, особливо той її вищий розділ, який несправедливо, лише через зворотний характер обчислень, назвали математичним аналізом. Хоча розраховувати ще не означає аналізувати. Скажімо, шахіст розраховує, не переймаючись при цьому аналізом. Тобто уявлення про шахи як про гру, що впливає на розумову діяльність, є цілком хибним. Я не збираюся зараз писати трактат, це лише випадкові спостереження — вступ до не зовсім звичайного оповідання; і користуючись нагодою, хочу заявити, що така скромна гра, як шашки, потребує більш напруженої та плідної розумової діяльності, ніж шахи з їхньою надуманою витонченістю. У цій грі самі по собі нерівнозначні фігури мають різноманітні чудернацькі ходи, і тоді помилково (так буває нерідко) складність ототожнюється з глибиною. У шахах перше місце посідає увага. Якщо ви бодай на хвилинку втратите пильність, ця необачність призведе до того, що вам поставлять шах або й мат. А оскільки в цій грі не лише безліч ходів, а вони ще й заплутані, збільшується вірогідність того, що хиб таких буде чимало і в дев'ятох випадках із десятих перемогу здобуде уважніший, а не кмітливіший гравець. А в шашках, навпаки, можливий лише один хід із незначними варіаціями, тому такі необачності трапляються значно рідше, крім того, увага тут взагалі не відіграє провідної ролі, а перевага надається гостроті розуму. Щоб вам краще було зрозуміло, уявімо партію в шахи, де замість фігур — чотири королі; звісно, в такій ситуації про неухважність не може бути й мови. Ясна річ, за таких умов (обидва гравці мають рівні шанси) перемога буде на боці того, хто вигідає якийсь витончений хід. Оскільки аналітик не має інших можливостей, він намагається прокрастися в душу супротивника, відчутти себе на його місці, і часто з першого погляду помічає ту єдину (іноді до смішного просту) комбінацію, яка може призвести до помилки або поспіху в розрахунках.

Ще здавна віст був відомий своїм неабияким впливом на те, що іменується здатністю до обчислень, відомо також, що багато хто з інтелектуалів відчував незрозумілий потяг до цієї гри, уникаючи при цьому нагоди позмагатися в шахах, бо це несерйозна справа. Що й казати, немає нічого вибагливішого, ніж аналітичний хист. Найкращий шахіст — це лише людина, яка краще за всіх грає в шахи, тоді як досвідченість у вісті передбачає здатність досягати успіхів у важливіших справах — там, де розум змагається з розумом. Говорячи про досвідченість, я маю на увазі досконалу гру, в якій учасник використовує всі можливості, аби досягти чесної перемоги. Цих можливостей не лише безліч — вони ще й різноманітні та часто закладені в глибинах мислення, недосяжних для середньостатистичного розуміння. Уважно спостерігати означає добре

запам'ятовувати, а тому зосереджений шахіст матиме успіх у вісті, оскільки правила Гойла (які базуються на простому механізмі гри) цілком зрозумілі. Так, вважається, що для доброї гри у віст необхідно мати гарну пам'ять та розумітися на правилах. Але, звісно ж, хист аналітика не обмежується самою лише теорією. Аналітик мовчки спостерігає і робить висновки. Можливо, його суперник робить те саме, але кінцевий результат в обох буде різний, оскільки все залежить не стільки від достовірності висновків, скільки від спостережень гравця. Певна річ, необхідно знати, що саме потребує дослідження. Але наш гравець ні в чому себе не обмежує; і хоча його мета — це гра, він не нехтує спостереженнями, які є лише зовнішніми проявами гри. Він вивчає вираз обличчя свого партнера і порівнює його з виразом обличчя кожного із супротивників. Звертає увагу на розташування карт в обох руках гравців і часто вгадує козирі лише за поглядами їхніх власників. Під час гри він спостерігає за зміною міміки і робить купу висновків, спираючись на вияв найрізноманітніших почуттів: впевненості або подиву, радості або розчарування. По тому, як гравець бере взятку, він судить, чи буде той брати ще одну. А вираз обличчя, з яким гравець кидає карту на стіл, йому неодмінно розповість про чесність ходу. Слово, що ненароком чи необачно промовили; карта, що випадково впала або перевернулася, і те, як її ховають — схвильовано чи спокійно; підрахунок взятку та їхнє розташування; збентеження, вагання, нетерплячість чи хвилювання — все це він інтуїтивно відчує, помітить і зробить висновки щодо справжнього перебігу подій. Вже за два-три ходи він знає, що й у кого на руках, і починає грати так упевнено, ніби усі супротивники відкрили свої карти.

Хист до аналізу в жодному разі не слід плутати з надмірною винахідливістю; в той час як аналітик є винахідником, винахідник часто зовсім не здатен аналізувати. Схильність до творчості та комбінування, яка вважається основою винахідливості й для якої френологи (на мою думку, помилково) відвели окремий орган, визнаючи її первинною, часто притаманна людям, котрі в іншому є недоумками, що і привертає увагу письменників-моралістів. Насправді відмінність між винахідливістю і хистом до аналізу є значно більшою, ніж між фантазією та уявою, хоча відмінність ця тієї ж природи. Я помітив, що винахідники — це фантазери, а справді щедро обдаровані уявою люди схильні до аналізу.

Розповідь, яка піде далі, буде для читача своєрідною ілюстрацією до моїх спостережень.

Весну та частину літа 18** року я провів у Парижі, де познайомився з мосьє С. Огюстом Дюпенем. Цей парубок був нащадком вельможного і навіть відомого роду, але через лихі повороти долі опинився у такій скруті, що втратив усю свою життєву енергію, у нього не було бажання нічим займатися, і він

навіть не намагався зробити бодай щось, аби повернути своє багатство. Завдяки люб'язності кредиторів вдалося зберегти частину родового маєтку, рента від якого і жорстка економія дозволяли Дюпену зводити кінці з кінцями, а більшого він не прагнув. Єдиною його примхою були книги, але в Парижі цю розкіш міг собі дозволити кожен.

Вперше ми зустрілися в невеличкій бібліотеці, що на вулиці Монмартр. Ми обидва шукали рідкісну і дуже цінну книгу, а тому досить швидко розговорилися. Потім ми зустрічалися ще декілька разів. Мене вельми зацікавила історія його сім'ї, яку він розповів мені так щиро, як тільки може сповідатися вам француз. Я також був уражений його надзвичайною начитаністю, ба більше, я захоплювався його нестримно жвавою та свіжою уявою. Займаючись у Парижі своїми справами, я зрозумів, що товариство такої людини як Дюпен буде неоціненним скарбом, і я чесно йому в цьому зізнався. Врешті ми вирішили, що поки я буду в місті, житимемо разом. А оскільки мої справи йшли краще, ніж його, то з дозволу Дюпена я найняв і вмеблював у стилі романтичної меланхолії, що так пасував нам обом, будинок гротескної архітектури, який розташувався у відлюдному куточку Сен-Жерменського передмістя і в якому через забобони вже довго ніхто не жив. Здавалось, він от-от завалиться від часу.

Якби стало відомо про наш спосіб життя в цьому місці, нас почали б уважати божевільними, хай навіть незагрозливими божевільними. Ми були зовсім самі. Нікого не приймали. Я ретельно приховував свою нову адресу від колишніх знайомих, а Дюпена вже давно нічого не пов'язувало з Парижем. Ми жили ніби у власному світі.

Мій друг захоплювався ніччю, ні, він був закоханий у ніч, але я спокійно сприйняв це дивацтво (а як іще можна це назвати?), як приймав і всі інші його химери, повністю присвячуючи себе товаришеві. Темнолиця богиня не завжди була з нами, але ми створювали ефект її присутності. Тільки-но сонце показувалося на обрії, ми зачиняли всі масивні віконниці й запалювали декілька свічок, від яких ішли приємні пахощі, — ті свічки насилу мерехтіли і скидалися на примари. І в цій затишній напівтемряві ми мріяли, читали, писали й розмовляли, аж поки передзвін годинника не сповіщав нас про прихід справжньої темряви. І тоді ми гуляли вулицями, продовжуючи теми, які обговорювали вдень, або ж довго блукали, шукаючи у вогнях і тінях великого міста ту невичерпну наснагу для роботи розуму, яку може принести лише спокійне спостереження.

У такі години я не міг не зауважити неабияких аналітичних здібностей Дюпена (хоча, знаючи про його таланти, цього можна було очікувати) і не захопитися ними. Він сам, здавалось, отримував невичерпне задоволення від тренування цих здібностей, якщо не від їх демонстрування, і чесно зізнавався

мені, яку велику радість це йому приносить. Він хвалився, при цьому задоволено посміхаючись, що більшість людей для нього — немов розгорнуті книги, і він доводив свої твердження приголомшливою обізнаністю з моїми справами. У такі хвилини він здавався мені якимсь холодним та відчуженим, його погляд нічого не виражав, а голос, зазвичай насичений тенор, зривався на фальцет і звучав би роздратовано, якби не спокійний тон і чітка дикція. Спостерігаючи за ним у такому стані, я часто замислювався над філософською проблемою подвійної природи душі, розважався, фантазуючи про існування двох Дюпенів: Дюпена-творця та Дюпена-провидця.

Але ви не подумайте, що я збираюся розповідати про всілякі дива чи оповивати свого друга ореолом романтики. Ті якості мого товариша, про які ви дізналися, є лише наслідком його збудженого, а може, й хворобливого розуму. Та про характер його зауважень вам краще судити з життєвого прикладу.

Якось уже пізно ввечері ми прогулювалися довгою брудною вулицею поблизу Пале-Рояля. Кожен із нас думав про своє, і десь хвилин п'ятнадцять ми не промовили жодного слова. Та раптом Дюпен порушив мовчанку такими словами:

— Він і справді схожий на ліліпута, йому краще б спробувати себе у театрі «Вар'єте».

— В цьому немає жодного сумніву, — відповів я мимоволі й навіть не одразу помітив (настільки глибоко я поринув у роздуми), що він надзвичайно точно вгадав мої думки.

Але за мить я отямився, і моєму подиву не було меж.

— Дюпене, — вигукнув я сердито, — це виходить за межі мого розуміння! Я вражений, відмовляюся в це вірити! Як ти міг знати, що я думаю про... — я зупинився, щоб перевірити, чи справді він знає, про кого я думав.

— ...про Шантилі, — продовжив він. — Чому ти замовк? Ти міркував, що з його немічною поставою нічого робити на великій сцені.

Я справді думав саме про це. Колись Шантилі був чоботарем на вулиці Сен-Дені, а потім захопився театром і спробував себе в ролі Ксеркса в однойменній трагедії Кребійона, та попри всі свої зусилля провалився.

— Поясни мені, заради Бога, — вигукнув я, — свій метод, якщо взагалі існує якийсь метод, за допомогою якого ти прочитав мої думки.

Насправді ж я був здивований навіть більше, ніж хотів показати.

— Торговець фруктами, — відповів мій друг, — навів тебе на думку, що той, хто ремонтує взуття, не може зазіхати на Ксеркса та йому подібних.

— Торговець фруктами?! Ти мене дивуєш! Я не знаю ніякого торговця фруктами!

— Ну той чоловік, що налетів на тебе, тільки-но ми звернули на цю вулицю, хвилин зо п'ятнадцять тому.

І тут я згадав, що й справді торговець фруктами, який тримав над головою великий кошик із яблуками, ледь не збив мене з ніг, коли ми виходили з провулка С*** на жваву вулицю; але я ніяк не міг збагнути, який стосунок це мало до Шантилі. Та Дюпен навіть і не думав удаватися до шахрайства.

— Зараз я поясню тобі, — мовив він, — а щоб тобі було зрозуміло, ми простежимо напрямок твоїх роздумів від нашої останньої розмови і до випадкової зустрічі з торговцем фруктами. Найдовший логічний ланцюжок має такий вигляд: Шантилі — Оріон — доктор Ніколс — Епікур — стереотомія — камінці — торговець фруктами.

Навряд чи знайдеться людина, яка б хоч раз у житті не намагалася простежити крок за кроком хід своїх думок. Насправді це дуже цікаве заняття, і той, хто вдається до нього вперше, часто буває вражений тим, наскільки далекими та непов'язаними між собою бувають початкові та кінцеві думки. Моєму подиву не було меж, коли я слухав свого французького друга, і я не міг не погодитися з його словами. Він провадив:

— Якщо я не помиляюся, саме перед тим, як звернути з провулку С***, ми розмовляли про коней. Це було останнє, що ми обговорювали. Тільки-но ми вийшли на цю вулицю, торговець фруктами, який тримав над головою великий кошик яблук, так стрімко пролетів повз нас, що ненароком штовхнув тебе на купу каміння, де ремонтували бруківку. Ти перечепився через каміння, потягнув зв'язку, розсердився чи просто насупився, щось буркнув собі під ніс, ще раз озирнувся на купу каміння й мовчки пішов далі. Ти не думай, я не стежив за тобою, просто останнім часом я дуже спостережливий.

Ти дивився під ноги і дратівливо поглядав на вибоїни та тріщини на бруківці (тож я зробив висновок, що ти досі думаєш про те каміння), поки ми не підійшли до провулочка під назвою Ламартин. Він заради експерименту був вимощений у шаховому порядку плитками, які щільно прилягали одна до одної. Тут ти повеселішав, і по твоїх губах я прочитав слово «стереотомія» — термін, який використовують для назви такого брукування. Я усвідомлював, що слово «стереотомія» не може не навести тебе на роздуми про атоми, а значить, і на вчення Епікура, а оскільки ми тільки-но це обговорювали, і я ще доводив тобі, що висновки сучасної космогонії стосовно небесних туманностей тільки підтверджують неясні здогадки цього шляхетного грека, то я навіть чекав, коли ти подивишся на велику туманність у сузір'ї Оріона. Ти справді подивився вгору, й це тільки підтвердило, що я на вірному шляху. А у вчорашньому номері «Musée» якийсь сатирик у своїй гнівній промові проти Шантилі зробив образливий натяк, використавши латинську цитату, яку ми часто згадуємо. Я маю на увазі «Perdidit antiquum litera prima sonum». [\[34\]](#)

Я пояснював тобі, що тут ідеться про Оріон: раніше він писався Уріон; ми ще пожартували з цього приводу, тож я не сумнівався, що ти це запам'ятаєш.

Для мене було ясно, що ти порівняєш Оріон із Шантилі. І твоя посмішка довела мою правоту. Ти зітхнув, подумавши про жертву чоботаря. Крім того, ти весь час ішов згорблений, а тепер випростався, тож я вирішив, що ти міркуєш про німічну поставу Шантилі. Саме в цьому місці я й урвав твої роздуми, сказавши, що Шантилі й справді схожий на ліліпута і йому краще було б спробувати себе у театрі «Вар’єте».

Невдовзі потому ми з Дюпенем переглядали вечірній випуск «Судової газети», і нашу увагу привернуло таке повідомлення:

НЕЧУВАНІ ВБИВСТВА

Сьогодні вночі, приблизно о третій годині, мешканців кварталу Сен-Рок збудили жахливі крики, які лунали, вочевидь, із п’ятого поверху будинку на вулиці Морг, що належить мадам Л’Еспане та її дочці мадемуазель Камілі Л’Еспане. Після невеличкої затримки, викликаній невдалою спробою потрапити в будинок звичайним шляхом, двері під’їзду було виламано, і в будинок вдерлися десь із десятка сусідів разом із двома жандармами. Криків уже не було чути, та не встигла ця компанія піднятися на другий поверх, як десь згори почулася сварка: сперечалися два голоси, а може, й більше. Тільки-но дісталися третього поверху, стихли й ці голоси, запала тиша. Люди розсипалися по будинку, перебігаючи з однієї кімнати до іншої. Коли ж урешті дійшла черга великої бокової спальні (двері були замкнені зсередини, тож довелось і їх виламати), нагомп заляк від жаху та подиву, уздрівши страхітливе видовище.

У кімнаті все було догори дригом, скрізь валялися поламані меблі. Від ліжка лишився каркас, а постіль купою лежала посеред кімнати. На стільці лежала бритва із закривавленим лезом. На ґратках коминка лишилися пасма довгого сивого волосся, які склеїлися від крові та, здавалося, були висмикнуті з корінням. На підлозі знайшли чотири наполеондори, одну сережку з топазом, три срібні столові і три мельхіорові чайні ложки, а також два мішечки із чотирма тисячами франків золотом. Шухляди комода, що стояв у кутку, були висунуті, вочевидь, там щось зникло, але дещо все ж залишилось. Під постілью (а не під ліжком) знайшли маленьку залізну скриньку. Вона була відкрита, ключ стирчав у замку, але в ній не лишилось нічого, окрім старих листів та ще якихось папірців.

У кімнаті не було жодних слідів мадам Л’Еспане. Але у коминку помітили надто багато попелу, почали нищпорити у димарі й — о

жах! — витягли за голову труп дочки; його догори ногами запхали у димохід. Тіло ще не охолело. Його оглянули та виявили, що в багатьох місцях шкіра здерта: це свідчило про силу, з якою труп заштовхували у димар, а потім витягували звідти. Все обличчя було в глибоких подряпинах, а на шиї лишилися багряні синці та сліди нігтів, ніби людину душили.

Потому як сантиметр по сантиметру обшукали весь будинок, але нічого не знайшли, усі кинулися на бруковане заднє подвір'я, де лежала мертва господиня. Бідолашній старій дамі так розпанахали горло, що як спробували підняти труп, відвалилася голова. Тіло та обличчя були жорстоко понівечені, від жінки не залишилося нічого, що нагадувало б людину.

Досі немає жодної зачіпки до розгадки цього жахливого таємничого злочину.

Наступного дня газета надрукувала додаткову інформацію:

ТРАГЕДІЯ НА ВУЛИЦІ МОРГ

У справі з нечуваними жахливими вбивствами на вулиці Морг було допитано чимало свідків, але досі не знайшлося нічого, що могло б пролити світло на цей злочин. Нижче ми надаємо усі свідчення, які нам вдалося отримати:

Поліна Дюбур, прая, засвідчує, що знала обох небіжчиць, оскільки впродовж останніх трьох років прала для них. Стара дама з дочкою, певно, жили у мирі та злагоді. Зарплату ніколи не затримували. З приводу їхнього способу життя та коштів допитана нічого сказати не може. Вважає, що мадам Л'Еспане заробляла ворожінням. У неї була репутація заможної жінки. Праля ніколи нікого не бачила в будинку, коли заходила по білизну чи приносила її. Впевнена, що у них не було служниці. Наскільки їй відомо, лише п'ятий поверх було мебльовано.

П'єр Моро, торговець тютюном, засвідчує, що впродовж чотирьох років продавав мадам Л'Еспане курильний і нюхальний тютюн невеликими порціями. Він — місцевий уродженець, який жив тут змалку. Небіжчиця з дочкою займали будинок, в якому їх знайшли мертвими, вже понад шість років. Раніше тут мешкав ювелір, який здавав верхні кімнати. Будинок належав мадам Л'Еспане. Стара дама була невдоволена поведінкою квартиранта, а тому переїхала сюди жити й відмовилася здавати вільні приміщення. Впродовж цих років

свідок бачив дочку лише п'ять-шість разів. Обидві жили відлюдно, гроші в них, схоже, були завжди. Сусіди пліткували, нібито мадам Л'Еспане була ворожкою, проте він цьому не йняв віри. Жодного разу не бачив, аби хтось заходив до будинку, крім старої дами, її дочки, інколи воротаря та лікаря, який приходив десь вісім-десять разів.

Сусіди свідчили приблизно те саме. Ніхто не бачив, щоб до небіжчиць хтось приходив. Ніхто не знав, чи були в них друзі або родичі. Віконниці на фасаді відчиняли зрідка. А з двору вони взагалі завжди були зачинені, крім великої бічної кімнати на п'ятому поверсі. Будинок був у гарному стані, ще не старий.

Ізидор Музе, жандарм, засвідчує, що по нього прийшли близько третьої ночі. Біля будинку він побачив десь двадцяттеро-тридцяттеро людей, котрі намагалися потрапити всередину. Урешті він виламав двері багнетом, а не ломом. Зробити це було легко, оскільки двері були стулчасті й не закріплені ні вгорі, ні знизу. Крики лунали увесь час, поки двері були зачинені, а потім стихли. Людина (а може, й декілька людей) кричала мов у страшній агонії — голосно та протяжно, а не здавлено та коротко. Свідок піднімався нагору. Вийшовши на другий поверх, він почув суперечку — один голос був грубий, другий — верескливий, дуже дивний. Окремі слова першого, можливо, француза, він зміг розібрати. Без сумніву, то був чоловік. Жандарм розрізнив слова «sacré» ^[35] та «diable». ^[36] Верескливий голос належав іноземцю. Важко сказати, хто то був: жінка чи чоловік. Неможливо переповісти, що саме говорилося, але скоріше за все, мова була іспанська. Вигляд кімнати і трупів свідок описав так само, як і ми у вчорашньому випуску.

Анрі Дюваль, сусіда, майстер художніх виробів зі срібла, засвідчує, що був серед перших осіб, які увійшли всередину. В цілому підтверджує свідчення Музе. Тільки-но вони потрапили до під'їзду, як підперли двері, аби стримати натовп, що знай зростав, хоч година була пізня. Цей свідок вважає, що верескливий голос належав італійцю. Принаймні це явно був не француз. Мосьє Дюваль не може стверджувати, що то був чоловік — могла бути і жінка. Італійської він не розуміє, слів не розібрав, але саме інтонація навела його думки на італійця. Допитаний був знайомий із мадам Л'Еспане та її дочкою. Неодноразово з ними розмовляв. Певен, що верескливий голос не належав жодній із небіжчиць.

Оденгаймер, ресторатор. Цей свідок сам захотів дати свідчення. Французькою не володіє, був допитаний через перекладача. Уродженець Амстердама. Проходив повз будинок, коли звідти лунали

зойки. Кричали довго, хвилин десять. Лемент був протяжний, гучний, пронизливий і жахливий. Свідок одним із перших потрапив до будинку. Підтверджує попередні свідчення за всіма пунктами, крім одного. Певен, що верескливий голос належав чоловіку, причому французу. Слів допитаний не розібрав. Але чоловік говорив голосно й дуже швидко, ніби від страху чи від люті. Голос не стільки верескливий, як різкий. Свідок не може назвати його верескливим. Грубий голос весь час повторював «sacré» та «diable», а один раз мовив «mon Dieu». [\[37\]](#)

Жюль Мінью, банкір фірми «Мінью та сини» з вулиці Делоран. Він — Мінью-старший. Мадам Л'Еспане мала певний статок. Жінка відкрила у банку рахунок вісім років тому навесні. Часто вкладала невеличкі суми. Вона не виписувала чеки, а за три дні до смерті особисто зняла з рахунку чотири тисячі франків. Гроші були видані золотом, супроводжував пані Л'Еспане банковий службовець.

Адольф Лебон, службовець фірми «Мінью та сини», засвідчує, що вказаного дня десь пополудні він провів мадам Л'Еспане до самого будинку. При собі він мав чотири тисячі франків, розкладені у два мішечки. Двері відчинила мадемуазель Л'Еспане, вона взяла у нього один мішечок, а стара дама другий. Після чого свідок уклонився й пішов. Нікого на вулиці він тоді не бачив. Це тиха безлюдна вулиця.

Вільям Берд, кравець, засвідчує, що він теж вдерся до будинку. Англієць, у Парижі живе два роки. Одним із перших піднявся нагору. Чув суперечку. Грубий голос належав французу. Слова можна було розібрати, але всього він не пам'ятає. Чітко чув «sacré» та «mon Dieu». Також склалося враження, ніби боролися декілька осіб, чулося тупотіння та човгання. Верескливий голос був значно гучніший за грубий. Свідок певен, що не англієць. Радше німець. Голос міг належати й жінці. Сам допитаний німецької не розуміє.

Четверо з перелічених свідків на повторному допиті потвердили, що двері спальні, у якій знайшли тіло мадемуазель Л'Еспане, були зачинені зсередини. Стояла мертва тиша, ні стогону, ні шарудіння. Коли виламали двері, в кімнаті нікого не було. Вікна спальні та суміжної кімнати, що виходила на вулицю, були опущені та замкнуті зсередини. Двері між двома кімнатами були зачинені, але не замкнені. Двері з передньої кімнати у коридор були замкнені зсередини. Невелика кімната, вікна якої виходили на вулицю і яка містилася в кінці коридору на тому ж поверсі, була незамкнена, двері були прочинені. У цій кімнаті були звалені ліжка, шухляди та інший мотлох. Усі речі винесли і ретельно переглянули. В будинку не

залишилося жодного місця, яке б не обшукали. Коминярі обстежили димарі. У будинку п'ять поверхів разом із горищами (mansards). На дах веде люк, щільно забитий цвяхами, яким, імовірно, давно вже не користувалися. Свідки по-різному вказують на час, що минув від моменту, як усі почули суперечку, і до того, як виламали двері. Одні кажуть, що минуло щонайбільше три хвилини, інші вважають, що аж п'ять. Треба зауважити, що двері піддалися не одразу.

Альфонсо Гарсіо, власник похоронного бюро, засвідчує, що мешкає на вулиці Морг. Іспанець за походженням. Разом з іншими був у будинку. Нагору не підіймався. У нього слабкі нерви, а тому він зрозумів, які можуть бути наслідки. Грубий голос належав французу. Свідок не розібрав, що саме було сказано. Певен, що верескливим голосом говорив англієць. Англійською не володіє, висновок зробив, судячи з інтонації.

Альберто Монтані, кондитер, засвідчує, що був серед перших, хто піднявся нагору. Також чув голоси. Грубим голосом говорив француз. Свідок розрізнув декілька слів. Француз ніби комусь дорікав. Слів власника верескливого голосу допитаний не розібрав, бо той говорив швидко і нерозбірливо. Монтані вважає, що то був росіянин. У цілому підтверджує свідчення інших. Сам він італієць. Ніколи не мав нагоди спілкуватися з росіянами.

При повторному допиті деякі свідки потвердили, що димарі на п'ятому поверсі надто вузькі й людина не зможе туди пролізти, тільки коминарі. Під «коминарями» малися на увазі циліндричної форми щітки, які використовують для чищення димоходів. Цими щітками обстежили усі димарі в будинку. Тут немає чорного ходу, яким моли б скористатися злодії, поки люди підіймалися нагору. Тіло мадемуазель Л'Еспане так щільно запхнули в комин, що його витягли лише зусиллями чотирьох чи п'яти чоловіків.

Поль Дюма, лікар, засвідчує, що його покликали оглянути тіла, тільки-но зайнявся ранок. Трупі лежали на матраці з ліжка у кімнаті, в якій знайшли мадемуазель Л'Еспане. Тіло дочки було все у синцях та подряпинах. Це пояснюється тим, що його заштовхували у димар. Особливо постраждала шия. Під самим підборіддям було декілька глибоких подряпин та багряних синців, що дуже нагадували відбитки пальців. Обличчя було страшенно бліде, аж прозоре, очні яблука повилазили з орбіт. Язик майже наскрізь прокушений. Великий синець під грудною кліткою свідчить про те, що тут натиснули коліном. На думку мосьє Дюма, мадемуазель Л'Еспане була задушена, можливо, й не одною людиною. Тіло матері було жахливо понівечене.

Усі кістки правої ноги та руки поламані, а деякі з них навіть розтрощені. Поламана ліва велика гомілкорова кістка, а також ребра з лівого боку. Усе тіло в синцях, синюшно́ї барви. Важко сказати, чим саме завдані такі пошкодження. Це міг бути важкий дерев'яний ціпок, або залізний лом, або стілець — врешті, будь-який великий, важкий і тупий предмет у руках дужого чоловіка. Жінка цього зробити не змогла б. Голова вбитої, коли її бачив свідок, була відділена від тіла й також сильно понівечена. Горло було перерізане чимось дуже гострим, можливо, бритвою.

Александр Етьєн, хірург, разом із мосьє Дюма був присутній під час обстеження трупів. Підтверджує свідчення мосьє Дюма і повністю погоджується з його висновками.

Більше нічого важливого виявити не вдалося, хоча допитували й інших осіб. У Парижі ніколи не було скоєно такого загадкового та приголомшливого вбивства, якщо це справді вбивство. Поліція збита з пантелику неймовірністю злочину. Проте немає жодної зачіпки до відгадки.

У вечірньому виданні повідомляли, що у кварталі Сен-Рок досі триває переполох — будинок повторно обстежили, свідків додатково допитали, — але все це ні до чого не привело. Постскриптом інформували, що Адольф Лебон заарештований і перебуває у в'язниці, хоча проти нього в поліції нічого немає, крім уже відомих фактів.

Здавалося, ця справа надзвичайно зацікавила Дюпена, проте від коментарів він утримувався. І лише тому, як повідомили про арешт Лебона, він спитав мою думку з приводу вбивств.

Я міг лише погодитися з усім Парижем, що це дуже заплутаний злочин. Я не бачив жодної можливості натрапити на слід убивці.

— А ти абстрагуйся від висновків цієї подоби слідства, — сказав Дюпен. — Паризька поліція, яку так розхвалюють за кмітливість, просто користується хитрістю, не більше. У її вчинках немає системи, якщо не вважати системою звичку звертати увагу лише на те, що стосується певного моменту. Вона постійно торочить про свої заходи, хоча ці заходи так рідко стають у пригоді, що мимоволі згадуєш Журдена, якому потрібен був халат для кращого сприйняття музики. Її досягнення рідко бувають несподіваними, але й ті є результатом лише старанності та працелюбства. Коли ж цих якостей недостатньо, поліція зазнає поразки. Відок, наприклад, був кмітливим і наполегливим детективом. Але через невміння логічно мислити та надто швидко ведення слідства він постійно помилявся. Він розглядав свій об'єкт надто зблизька, і це спотворювало сприйняття. Нехай Відок чітко розрізняв той чи той окремий факт, але при цьому обов'язково втрачав бачення цілісної

картини. За таких обставин легко перемудрувати. Істина не завжди лежить на дні колодязя. Навпаки, я вважаю, що саме в суттєвих питаннях вона на поверхні. Істина в долині — там, де ми її шукаємо, а не на вершині гори, де її знаходять. Характер таких помилок типовий при спостереженні за небесними тілами. Подивися на зірку, не затримуючи погляду, лише краєчком сітківки (чутливішим до сприйняття слабких світлових подразнень, ніж центр), і ти побачиш світило ясно, зможеш оцінити його блиск, який поступово тьмяніє, якщо ти повертаєшся, щоб розгледіти його прямо. В цьому разі в око спаде більша кількість променів, але в першому охопленні буде значно ширшим. Надмірна глибина лише плутає та затуманює розум, так само як надто пронизливе, надто зосереджене, надто наполегливе око може не побачити Венеру.

Стосовно цих убивств я пропоную провести дослідження самостійно, перш ніж робити висновки. Це буде навіть цікаво, — (я подумав, що «цікаво» не зовсім годиться до ситуації, але промовчав), — до того ж Лебон колись зробив мені послугу, за яку я йому досі не віддячив. Ми сходимо й подивимось на все самі. Я знайомий із префектом поліції Г***, а тому отримати дозвіл буде неважко.

Ми отримали дозвіл й одразу ж подалися на вулицю Морг. Це був один із тихих убогих завулків, що з'єднують вулиці Ришельє та Сен-Рок. Оскільки ми мешкали на протилежному кінці міста, то прибули на місце, коли вже було далеко за полудень. Будинок відшукали легко, бо на тому боці тротуару вешталось чимало людей, які з простої цікавості позирали на зачинені віконниці. Це був звичайний паризький будинок із підворіттям, збоку стояла скляна сторожка з підйомним віконцем для консьєржки. Перш ніж увійти, ми спершу пройшлися вулицею, потім звернули у провулок, потім іще раз повернули і опинилися на задвірках будівлі, й увесь цей час Дюпен дуже пильно обдивлявся околиці й сам будинок, а я не помітив нічого, що було б варте уваги. Повернувшись до входу, ми подзвонили, і після того як чергові поліцейські продивилися наші папери, нас впустили всередину. Ми піднялися в кімнату нагорі, де було знайдено труп мадемуазель Л'Еспане й досі лежали тіла обох небіжчиць. У спальні, як і має бути у таких випадках, усе залишилось як було — панувало безладдя. Я не побачив нічого, що б не описали репортери «Судової газети». Дюпен ретельно все оглянув, не поминувши і трупів. Потім ми обійшли інші кімнати, спустилися на подвір'я, й увесь цей час нас супроводжував жандарм. Ми закінчили ввечері й урешті попрощалися. На зворотному шляху мій супутник іще завітав до редакції однієї зі щоденних газет.

Тут я розповідав, що у мого друга багато забаганок, і що *je les ménagais* ^[38] (мені важко дібрати англійський відповідник). Безперечно, зараз він не хотів обговорювати злочин; Дюпен заговорив про нього лише наступного дня. Він раптом спитав, чи не помітив я чогось незвичайного в тому страшному

видовищі.

Він так вимовив слово «незвичайне», що я мимоволі здригнувся.

— Ні, нічого незвичайного, — відповів я, — принаймні нічого такого, чого не було в газеті.

— Боюся, газета не передала увесь жах скоєного, — відповів Дюпен. — Та забудьмо пустопорожні домисли друкованого видання. Мені здається, цю загадкову справу вважають нерозв'язною саме на підставі того, що саме й може допомогти її розплутати; маю на увазі вражаючу жорстокість злочину. Поліцейські спантеличені відсутністю мотиву, зауваж, не мотиву вбивства, а мотиву такої страшенної люті. Вони також ніяк не можуть поєднати факти: свідки чули суперечку, але у кімнаті, крім убитої мадемуазель Л'Еспане, нікого не було, а злочинець не міг утекти так, щоб залишитися непоміченим. Жахливий хаос у кімнаті; труп, який знайшли у димарі та ще й догори ногами; жорстоко понівечене тіло старої дами, — цих обставин разом із тими, що я вже озвучив, і тими, про які зараз не буду згадувати, виявилось досить для того, щоб загнати нашу поліцію з її горе-кмітливостю у глухий кут. Вони припустилися грубої, але поширеної помилки: сплутали незвичайне з незрозумілим. Але саме уникання простого та звичного шляху допомагають розуму відшукати істину. У такому розслідуванні, як наше, головне питання має бути не «Що сталося?», а «Що сталося такого, що ще зроду не траплялося?». Справді, легкість, із якою я розплутаю — взагалі-то вже розплутав — цю загадкову справу, прямо пропорційна складнощам, які поліція ніяк не може подолати.

Я мовчки дивився на Дюпена, і моєму подиву не було меж.

— Я зараз чекаю, — провадив мій друг, поглядаючи на двері, — чекаю на людину, яка, можливо, безпосередньо й не брала участі в різанині, проте якоюсь мірою має стосунок до злочину. В найжахливішому наш очікуваний гість, певно, не винен. Сподіваюся, моє припущення вірне, оскільки на ньому ґрунтується відгадка усієї головоломки. Я чекаю, що чоловік прийде з хвилини на хвилину. Звичайно, він може не прийти, але я схилиюся до думки, що прийде. І якщо він з'явиться, ми маємо його затримати. Ось пістолети; ми обидва знаємо, як ними користуватися, якщо виникне необхідність.

Я взяв пістолети, майже не усвідомлюючи, що роблю, і не вірячи власним вухам, а Дюпен тим часом продовжував свій монолог. Я вже зауважував, що в схожих випадках він ставав ніби відчуженим. Він звертався до мене, а тому говорив неголосно, але щось у його інтонації звучало так, ніби він балакає до людини, яка від нього далеко. Його погляд нічого не виражав і був спрямований на стіну.

— Піднімаючись сходами, свідки чули суперечку, — вів далі мій друг, — але їхні свідчення підтверджують той факт, що жоден із голосів не належав ані мадам, ані мадемуазель. А значить, відпадає версія, що стара жінка спочатку

вбила дочку, а потім звела рахунки із власним життям. Я кажу про це лише для того, щоб показати хід своїх думок, так би мовити, свій метод. Та мадам Л'Еспане й не вистачило б сили запхати труп дочки у димар, де знайшли тіло; а те, як жорстоко була понівечена вона сама, зовсім унеможлиблює факт самогубства. Отже, вбивство було скоєно кимось іншим, і голос цієї особи й чули свідки. Що ж до голосів, дозволь звернути твою увагу на свідчення стосовно цього, але не в цілому, а лише на їхню особливість. Скажи, тебе нічого не здивувало?

— Я зауважив, що всі свідки погоджувались: грубий голос належав французу, в той час як із приводу власника верескливого голосу думки розходились, а хтось узагалі назвав його різким.

— Це власне свідчення, — заперечив Дюпен, — а не їх особливість. Ти не помітив нічого характерного. А втім, слід було помітити. Свідки, як ти казав, погоджувалися з приводу грубого голосу. Але стосовно верескливого голосу дивно не те, що думки розходились, а те, що італієць, англієць, іспанець, голландець і француз характеризують його як голос іноземця. Кожен певен, що то не був його співвітчизник. Кожен вважає, що голос розмовляв незнайомою мовою. Француз вважає, що голос належав іспанцю і що він навіть «зміг би розрізнити деякі слова, якби знав іспанську». Голландець стоїть на тому, що то був француз, але ми знаємо, що «свідок не розуміє французької і був допитаний через перекладача». Англієць стверджує, що голос належав німцю, але «німецької не знає». Іспанець «певен», що кричав англієць, та «робить висновок з інтонації», оскільки з англійською не знайомий. Італієць вважає, що то була російська мова, хоча «з росіянами не мав нагоди спілкуватися». Ба більше, другий француз, на відміну від першого, стверджує, що говорив італієць, щоправда, «мови не знає, судить з інтонації». Дійсно, якою ж дивною, незвичайною має бути мова, про яку так озиваються свідки і в якій жоден мешканець з п'ятьох найбільших європейських країн не упізнав нічого знайомого! Ти можеш сказати, що той голос належав азіату чи африканцю. Справді, у Парижі рідко можна зустріти представників Азії чи Африки, але навіть не заперечуючи таку можливість, я хочу звернути твою увагу на три обставини. Один із свідків характеризував голос як «не стільки верескливий, як різкий». Інші двоє стверджують, що говорили «швидко і нерозбірливо». І нікому не вдалося розібрати жодного слова, навіть жодного звуку!

— Я не знаю, — провадив мій друг, — яке враження справляє на тебе хід моїх думок, але насмілююся стверджувати, що навіть зі свідчень щодо грубого й верескливого голосів, можна зробити законні висновки, які викликають припущення, що в свою чергу визначає напрям усього подальшого ходу розслідування цієї загадкової справи. Я сказав «законні висновки», та висловився не зовсім вдало. Я мав на увазі, що це єдино вірні висновки й що

моє припущення, як лише один можливий результат, природно із них витікає. Що це за припущення, я поки змовчу. Я тільки хочу, аби ти зрозумів: воно для мене настільки вагоме, що визначило напрям і певну цілеспрямованість моїх пошуків у спальні небіжчиць.

Давай подумки перемістимось у цю кімнату. Що в першу чергу ми почнемо шукати? Напевно, вихід, яким могли б скористатися злочинці. Ми з тобою, ясна річ, у надприродні сили не віримо. Не злі ж духи так жорстоко вбили мадам і мадемуазель Л'Еспане! Ні, ті, хто вчинили цю чорну справу, створіння із плоті та крові, цілком матеріальні, а тому і втікати вони мали матеріальним шляхом. Тоді постає питання: як? На щастя, з цього приводу існує лише один хід міркування і саме він і приведе нас до точної відповіді. Давай крок за кроком розглянемо усі можливі виходи. Не викликає сумнівів те, що коли свідки піднімалися нагору, злочинці перебували у спальні, де знайшли мадемуазель Л'Еспане, або принаймні у кімнаті, що до неї прилягає. А значить, ми повинні шукати вихід саме в цих двох приміщеннях. Поліція сумлінно обстежила підлогу, стелю, кам'яну кладку на стінах. Жодні потаємні двері не сховалися б від пильного погляду. Але маючи сумніви щодо поліцейського обшуку, я перевіряв усе сам. Там і справді не було потаємних виходів. І ті, і ті двері, що вели з кімнат у коридор, були надійно замкнені зсередини. Тоді давай повернемося до димарів. Хоча у нижній частині, футів на вісім-десять від підлоги, вони звичайного розміру, та що вище, то вони стають вужчими, і крізь них не пролізе навіть угодована кішка. Немоżliвість утечі через уже перелічені виходи є настільки очевидною, що залишаються лише вікна. Вікна, які виходять на вулицю, ми розглядати не будемо, оскільки натовп під будинком неодмінно помітив би утікачів. Тоді вбивці мали скористатися вікнами у спальні. Отримавши такий висновок, до якого ми дійшли цілком логічним міркуванням, ми, як люди розумні, не повинні нехтувати ним лише через його очевидну неможливість. Ні, ми маємо довести, що ця «неможливість» є не очевидною, а удаваною.

У спальні два вікна. Одне з них нічим не заставлене. Нижня ж частина другого затулена громіздким ліжком, яке стоїть до нього впритул. Перше надійно закріплене зсередини. Усі спроби відчинити його виявилися марними. У лівій частині віконної рами є отвір, у який глибоко, аж по самісіньку шапку, забито цвях. Коли обстежували друге вікно, то виявили такий самий цвях, і забитий він був так само. Але ніякі зусилля не допомогли відчинити й це вікно. Тож поліція зробила висновок, що вбивці не могли тікати цим шляхом. А відтак поліцейським навіть не спало на думку витягти обидва цвяхи та відчинити вікна.

Мій огляд був дещо прискіпливішим і детальнішим, я тільки-но пояснив тобі чому: я ж розумів необхідність довести, що «неможливість» тут є не

очевидною, а удаваною.

Я почав міркувати *à posteriori*. [39] Злочинці, звичайно ж, утекли через одне з вікон. А якщо це так, то вони не могли б знову закріпити раму зсередини, а вікна таки були щільно зачинені — й ось це міркування саме своєю ясністю й стримало поліцію від подальших пошуків у цьому напрямку. Так, вікна були зачинені. Значить, вони мали зачинятися автоматично. Це єдиний висновок, який можна зробити за даних умов. Я підійшов до вільного вікна і, доклавши деякі зусилля, витягнув цвях і зробив спробу підняти раму. Як я і очікував, у мене нічого не вийшло. Тоді я зрозумів, що десь має бути схована пружина. Таке пояснення принаймні підтверджувало істинність мого початкового припущення, якою б загадковою не видавалася справа з цвяхами. В результаті ретельного огляду я таки знайшов потаємну пружину. Натиснув на неї і, цілком удовольнившись знахідкою, не став піднімати раму.

Я повернув цвях на місце і почав уважно роздивлятися вікно. Людина, яка вилізла з нього, могла зачинити раму ззовні — тоді спрацьовує пружина, але цвях не може сам по собі опинитися на місці. Висновок знову ж таки був очевидний і ще більше обмежив коло моїх пошуків. Убивці мали втекти через друге вікно. І якщо пружини на обох вікнах однакові, а саме цього і слід було чекати, то відмінність має бути у цвяхах чи принаймні в тому, як вони закріпленні. Я виліз на ліжко, перехилився через його спинку і ретельно оглянув раму другого вікна. Просунувши руку за дошку, я з легкістю знайшов пружину і натиснув на неї. Як я і передбачив, вона була така сама, як і на першому вікні. Тоді я звернув увагу на цвях. Він також був міцним, і також забитий по самісіньку шапку.

Можливо, ти гадаєш, що це мене спантеличило; та якщо ти справді такої думки, то зовсім не розумієш сутності індуктивного методу. Говорячи мовою мисливців, я ні на хвилину не втратив сліду. В моєму ланцюжку не було жодної невірної ланки. Я простежив кожну з них і дійшов до кінцевої точки, а кінцевою точкою був цвях. Я вже зауважив, що він був точнісінько такий, як його товариш із сусіднього вікна; але що означав цей доказ (хоча був він дуже переконливим) у порівнянні з упевненістю в тому, що саме це є кінцевим пунктом моїх пошуків. А тому я сказав собі: «Із цвяхом має бути щось негаразд». Я торкнувся його, й одразу ж уламок цвяха опинився у мене в руці. Друга його частина залишилася в отворі, де він, скоріше за все, і зламався. Місце розлому було старе (про це свідчила іржа на ньому); цвях було забито так сильно, що краї шапки також частково опинилися в рамі. Коли я обережно повернув зламану частину на місце, склалося враження, ніби цвях цілий та неушкоджений. Я натиснув на пружину і на декілька дюймів підняв вікно. Разом із рамою піднялась і шапка, яка щільно трималася на місці. Я опустил вікно, і знову із цвяхом нічого не сталося.

Отже, на даному етапі таємниця була розкрита. Вбивця утік через вікно, що було частково затулене ліжком. Коли рама опускалася (або її опускали навмисно), пружина закріплювала її на місці; поліція ж помилилася, прийнявши функції цвяха за функції пружини, а тому вважала подальші дослідження непотрібними.

Наступне питання: як злочинець спустився на землю? Тут я був цілком задоволений нашою прогулянкою навколо будинку. Зо п'ять із половиною футів од вікна, про яке йдеться, стоїть громовідвід. Дістатися його з вікна, поминаючи вже те, щоб вилізти на нього, цілком неможливо. Але я помітив, що віконниці на п'ятому поверсі належать до того особливого виду, який паризькі теслярі називають *ferrades*; зараз вони використовуються рідко, але їх частенько можна зустріти в старих маєтках десь у Ліоні чи Бордо. Такі віконниці нагадують звичайні двері (а саме одностулкові), з тією лише відмінністю, що їх нижня частина — ґратчаста, а тому за неї дуже зручно вхопитися руками. У нашому випадку ширина віконниць сягає трьох із половиною футів. Коли ми побачили їх із задвір'я, вони були напіввідчинені, тобто утворювали зі стіною прямий кут. Можливо, поліцейські, як і я, оглядали задню частину будинку. Скоріше за все, вони побачили *ferradestак* би мовити «у розрізі», а тому не помітили, наскільки вони широкі, або ж просто не звернули на це належної уваги. Поліція була впевнена, що злочинці не могли втекти таким шляхом, а тому обмежилася поверховим оглядом вікон. Мені ж одразу стало зрозуміло, що коли навстіж розчинити віконниці над ліжком, то вони опиняться на відстані не більш як два фути від громовідводу. Також ясно й те, що надзвичайно смілива та хоробра людина могла б перелізти і з громовідводу у вікно. Простягнувши руку на два з половиною фути (вважаймо, що віконниці розчинені навстіж), злочинець міг ухопитися за ґратки. Потім міг відпустити громовідвід, упертися ногами в стіну, відштовхнутися і зачинити віконниці; а якщо припустити, що вікно було відчинене, — сильно розгойдатися і перелетіти через підвіконня до кімнати.

Я хочу, щоб ти запам'ятав: ідеться про неймовірну, надзвичайну спритність, оскільки лишень за її допомогою можна виконати такий ризикований акробатичний трюк. Я маю намір довести тобі, що такий стрибок можливий, це по-перше, а по-друге — і це найголовніше — хочу, щоб ти уявив собі, якої виняткової, я б навіть сказав надприродної, спритності вимагає такий стрибок.

Ти, звісно, гадаєш, що, як заведено в адвокатів, «у моїх інтересах применшувати, а не перебільшувати вимоги до виконавця». Така практика характерна для закону, а не для розуму. Істина — це все, чого я прагну. А на цьому етапі моя мета — змусити тебе зіставити факти: з одного боку — незвичайна спритність, про яку я щойно говорив, та дуже дивний голос, чи то верескливий, чи то різкий, з другого — немає двох однакових суджень стосовно

національності, а в самих репліках ніхто не зміг розрізнити жодного складу.

При цих словах у мене промайнула якась неясна, невиразна здогадка. Мені здалося, що я ось-ось зрозумію думку Дюпена — так буває, коли щосили хочеш пригадати щось, навіть думаєш, що пригадав, але так і не згадуєш. Тим часом мій друг продовжував:

— Зауваж, я дещо змістив акценти: від питання, як злочинець утік, я перейшов до питання, як він потрапив у кімнату. Я зробив це навмисно, аби показати тобі, що і те, і те було здійснене тим самим шляхом і в тому самому місці. А тепер повернімося до спальні. Що ж ми тут побачили? Нам повідомили, що із шухляд комода зникли речі, але при цьому чимало одягу там залишилося. На мою думку, такий висновок — просто нісенітниця. Це лише припущення, при чому не з розумних, і не більше. Звідки ми знаємо, що, крім знайдених речей, там взагалі було ще щось? Мадам Л'Еспане з дочкою вели усамітнене життя: нікого не запрошували, самі рідко де з'являлися — то навіщо їм потрібен великий гардероб? Та й те вбрання, що лишилися, було чудової якості і явно не найгірше з того, що носили ці дами. Якщо грабіжник і вкрав одяг, то чому ж не найкращий, чому, врешті, він не забрав усього? А головне, чому він спокусився якимось жіночим ганчір'ям, а не чотирма тисячами франків? А гроші він якраз і не взяв. Майже все золото, про яке говорив банкір мосьє Міньйо, лишилося цілим і валялося в мішечках на підлозі. А тому я не хочу, щоб ти забивав собі голову дурницями про мотив злочину — безглуздими припущеннями, які виникли у поліції під впливом тієї частини свідчень, в яких ідеться про доставку грошей додому. Чи не щогодини у нашому житті трапляються збіги вдесятеро неймовірніші за цей (доставка грошей додому та вбивство отримувача три дні потому), а ми навіть не звертаємо на них уваги. Збіг — це камінь спотикання для тієї частини мудрагелів, які ніколи навіть не чули про теорію ймовірності, — а тим часом саме завдяки цій теорії найславетніші відкриття людства отримали найвизначніші пояснення. Певна річ, якби у нашому випадку гроші зникли, то те, що їх принесли за три дні до вбивства, означало б набагато більше, ніж просто збіг. Це було б незаперечним доказом мотиву. Якщо ж за обставин даної справи ми вважатимемо мотивом злочину золото, тоді наш убивця — справжній тупак, бевзень, вибач, ідіот, оскільки про гроші (а значить, і про свій мотив) він геть забув.

А тепер, не забуваючи про ті обставини, на які я звернув твою увагу, — своєрідний голос, незвичайна спритність і вражаюча відсутність мотиву в такому жорстокому вбивстві, — звернімося до самої картини злочину. Ось жінка, яку задушили голими руками, а потім зашговхнули у димар, та ще й догори дригом. Звичайні злочинці так не чинять. У будь-якому разі вони не стануть у такий спосіб звільнитися від тіла. У тому, що тіло прошговхували у димар, є щось жахливе, вражаюче; щось несумісне з нашими уявленнями про

людину, навіть якщо припустити, що тут побував найгірший мерзотник і збоченець. Тільки уяви, якою силою треба володіти, щоб протиснути тіло у димар знизу вгору, якщо тільки спільними зусиллями кількох дужих чоловіків вдалося витягти його звідти вниз.

А тепер розгляньмо й інші прояви цієї страшної сили! На ґратках знайшли пасма сивого волосся, надзвичайно густі пасма, хочу я зауважити. Їх видерли з корінням. Ти знаєш, яка потрібна сила, щоб вирвати одразу бодай двадцять-тридцять волосин. Ти також бачив ці пасма. Їхнє коріння (жахливе видовище!) було вирване з м'ясом і шкірою — це незаперечний доказ неймовірної сили, з якою одним махом видерли близько півмільйона волосин. Горло старої дами не просто перерізали — голову зовсім відокремили від тіла, а тим часом убивця використав звичайну бритву. Ти лише уяви собі страшну, нелюдську жорстокість цих злочинів! Я вже не згадую про синці на тілі мадам Л'Еспане. Мосьє Дюма і його шановний колега мосьє Етьєн зробили висновок, що ушкодження нанесене тупим предметом, — і в цьому джентльмени не помилилися. Тупим предметом стала бруківка на підвір'ї, на яку скинули тіло жертви з того вікна, що частково затулене ліжком. Усе просто, чи не так? Але поліція не втямила цього, оскільки не помітила ширини віконниць і взагалі відкинула можливість того, що вікна можна відчинити.

А якщо додати до цього страшний безлад у кімнаті, то нам залишиться поєднати вражаючу спритність, нелюдську силу, дику жорстокість, кровожерливі вбивства без будь-якого мотиву та голос, що балакає казна-якою мовою, аж навіть не можна розібрати жодного слова. Що ж у нас тоді виходить? Як гадаєш, чий образ я зобразив?

Від цього питання у мене по спині пробіг холодок.

— Шаленець, який скоїв цей жахливий злочин, — сказав я, — оскаженілий маніяк, який утік із божевільні тут неподалік.

— Що ж, у певному розумінні ти маєш рацію, — відповів Дюпен, — але голосіння божевільного, навіть якщо його охопила неймовірна лютя, не відповідає опису того своєрідного голосу, який чули свідки. У божевільного все ж є національність і рідна мова, а його викрики, хай і уривчасті, але таки зрозумілі. Крім того, волосся, що я тримаю зараз у руці, не може бути волоссям божевільного. Я ледь вийняв цей жмуток зі зціплених пальців мадам Л'Еспане. Що ти про це скажеш?

— Дюпене, — вигукнув я, вкрай збентежений, — це не просто незвичайне волосся, воно не може належати людині!

— Я цього не стверджую, — заперечив він, — але перш ніж робити певні висновки, поглянь-но на малюнок, який я спробував зробити. Цей нарис точно відображає те, що в частині свідчень описується як «багрянні синці та сліди нігтів» на шії у мадемуазель Л'Еспане, а за словами мосьє Дюма та мосьє

Етьєна, «декілька вельми глибоких подряпин та багряних синців, що дуже нагадували відбитки пальців».

— Ти бачиш, — продовжував мій друг, розкладаючи перед собою на столі аркуш паперу, — що малюнок створює уявлення про міцну й чіпку хватку. Рука (якщо це була рука) ні на мить не розтулилася. Кожен палець — певно, до останнього подиху жертви — стискав шию бідолашної з тією страшенною силою, з якою схопив іще живу жінку. А зараз спробуй одночасно вкласти пальці обох рук у відбитки, які тут зображені.

Я прикладав пальці і так, і сяк, але у мене нічого не виходило.

— Стривай, — зупинив мене Дюпен, — так справа не піде. Аркуш лежить на пласкій поверхні, а шия людини має округлу форму. Ось невеличке поліно, воно майже такого самого радіуса, як і шия. Огорни його малюнком та спробуй іще раз.

Я зробив так, як сказав мій друг, але стало набагато складніше.

— Це відбиток не людської руки, — сказав я врешті.

— А тепер, — мовив Дюпен, — прочитай ось цей уривок із Кюв'є.

Це була детальна анатомічна та загальна характеристика бурого орангутанга, який зустрічається на островах Ост-Індії. Усім відомі такі притаманні цим ссавцям риси, як величезний зріст, надзвичайна сила та спритність, жорстокість і дивовижна здатність до наслідування. І тут я одразу збагнув, у чому крилося звірство цих убивств.

— Опис пальців, — сказав я, коли дочитав до кінця, — повністю збігається з тим, що ти зобразив на малюнку. Я вважаю, що жодна інша тварина, окрім орангутанга, та ще й того виду, про який тут ідеться, не змогла б залишити такі відбитки. До того ж цей іржаво-бурий жмуток також підтверджує схожість. Але я не можу збагнути всі обставини цього жахливого й загадкового злочину. Адже свідки чули два голоси, і один з них, без сумніву, належав французу.

— Саме так! І ти, певно, пам'ятаєш, що вигук «mon Dieu!» усі майже одностайно приписують французу. Цей вигук дуже влучно схарактеризував один із свідків (Монтані, кондитер) — як вираз протесту чи докору. Саме на основі цих двох слів я плекаю надію розплутати нашу загадкову справу. Якийсь француз, вочевидь, був свідком убивства. Можливо, і навіть імовірно, що він не брав участі у кривавій розправі. Орангутанг, певно, утік від нього. Француз, мабуть, вистежив його до сумнозвісної кімнати, але, звичайно, за тих хвилюючих обставин не зміг упіймати. Мавпа й досі на волі. Я не продовжуватиму своїх припущень (а інакше я не можу їх назвати), оскільки тих інтуїтивних здогадів, у яких навіть я не досить упевнений, надто мало для того, щоб переконати інших. А відтак ми назвемо це припущеннями і будемо відповідно їх обговорювати. Якщо ж я не помиляюся і француз, про якого йдеться, не причетний до цього жорстокого злочину, то оголошення, яке я вчора

ввечері дорогою додому здав у редакцію «Le Monde» (це газета, що репрезентує інтереси нашого судноплавства і користується попитом серед моряків), приведе його до нас.

Він дав мені газету, де я прочитав:

У Булонському лісі рано вранці такого-то числа поточного місяця (коли було скоєно вбивство) був спійманий величезний рудувато-бурий орангутанг того виду, що зустрічається на острові Борнео. Власник (як було встановлено, моряк із мальтійського судна) зможе повернути назад свою мавпу за умов посвідчення прав та відшкодування витрат, що пов'язані з ловами та утриманням тварини. Звертатися за адресою: будинок №*** на вулиці*** Сен-Жерменського передмістя, четвертий поверх.

— А звідки ти знаєш, — спитав я, — що власник — моряк та ще й із мальтійського корабля?

— Я цього і не знаю, — відповів Дюпен. — Не певен у цьому. Але поглянь на цей шматочок стрічки: він дуже заяложений і нагадує ті, якими моряки зав'язують свої «хвости» — улюблену їхню зачіску. Ба більше, такий вузол міг зробити лише моряк, а надто мальтієць. Я знайшов цю стрічку біля коминка. Навряд чи вона належала комусь із небіжчиць. Але навіть якщо я помиляюся у своїх міркуваннях щодо стрічки, і француз, якого ми шукаємо, зовсім не мальтійський моряк, то те, що я вказав на це в оголошенні, аж ніяк не зашкодить. Якщо я неправий, він подумає, що мене ввели в оману і не стане над цим замислюватися. Але якщо ж я маю рацію, то я досяг своєї головної мети. Як очевидець, хоч і не спільник вбивства, француз, звісно, сумніватиметься, перш ніж прийти за оголошенням і забрати орангутанга. Ось як він міркуватиме: «Я не винен; людина я бідна, а орангутанг коштує дорого, для мене це справжнє багатство, то навіщо ж втрачати його через пусті побоювання? Ось він, зовсім поруч, лише руку простягни. Його знайшли у Булонському лісі, далеко від місця, де сталося вбивство. Ну хто стане підозрювати, що такий переступ скоїла дика тварина? Поліція спантеличена, вона ніколи не здогадається, як усе було насправді. Навіть якщо вони і вистежили тварину, то не зможуть довести, що я був очевидцем злочину, а тим паче звинуватити мене в убивстві лише на підставі того, що я щось бачив. Важливо те, що про мене вже хтось знає. В оголошенні мене так і називають власником цієї тварини. Я не знаю, як багато відомо тому, хто дав оголошення. Якщо я не прийду за своєю власністю, яка до того ж чимало коштує, коли відомо, що я хазяїн, то на тварину впаде підозра. Не в моїх інтересах зараз привертати увагу до себе чи до мавпи. Краще я з'явлюся за оголошенням, заберу орангутанга і сховаю його, аж поки все стихне».

Тільки-но мій друг закінчив, як ми почули кроки.

— Будь наготові, — сказав Дюпен. — Я маю на увазі пістолети. Але не показуй їх і не стріляй, поки я не подам сигналу.

Парадні двері навмисне не зачиняли, і відвідувач увійшов, не подзвонивши, і почав підніматися сходами. Але він, мабуть, вагався. Оскільки раптом ми почули, як він спускається. Дюпен хутко кинувся до дверей, але тут долинули кроки — він знову піднімався. Він більше не робив спроб повернутися, навпаки, йшов упевнено, а потім у двері постукали.

— Заходьте! — весело й сердечно відказав Дюпен.

Чоловік увійшов. То був точно моряк — високий, дужий, мускулястий; все у ньому свідчило про те, що він не боїться навіть самого чорта, та в цілому відвідувач справляв приємне враження. Засмаглого обличчя майже не було видно з-під густих бакенбардів і вусів. Він тримав важкого кийка, що, певно, був його єдиною зброєю. Моряк ніяково вклонився і побажав нам доброго вечора; він говорив щирою французькою мовою і попри незначний невшательський акцент, можна було здогадатися, що він парижанин.

— Прошу, сідайте, друже мій, — запросив його Дюпен, — Ви, певно, прийшли по орангутанга? По щирості, я вам навіть заздрю: володіти такою твариною! Вона ж купу грошей коштує, правда ж? А скільки йому років, як гадаєте?

Моряк полегшено зітхнув — здавалося, в нього камінь із серця звалився. Він відповів упевнено:

— Чесно кажучи, навіть гадки не маю, але, скоріше за все, не більш як чотири-п'ять років. Він тут, у будинку?

— О ні, що ви! У нас недостатньо місця, аби тримати його тут. Ми залишили його у платній стайні на вулиці Дюбур, це зовсім поруч. Ви зможете забрати його завтра вранці. Я ж сподіваюсь, ви готові до посвідчення прав на власність?

— Не сумнівайтесь у цьому, сер.

— Навіть шкода розлучатися з ним, — відказав Дюпен.

— Не думайте, сер, що ви старалися задарма, — відповів моряк. — Зовсім ні. Я охоче заплачу за те, що ви спіймали тварину — у межах розумного, звісно.

— Що ж, — сказав мій друг, — ви чесна і порядна людина. Дайте подумаю. Скільки ж з вас узяти? О! Я скажу, яка мені потрібна винагорода. Розкажіть нам усе, що вам відомо про вбивства на вулиці Морг.

Останні слова Дюпен вимовив неголосно й зовсім спокійно. Так само спокійно він підійшов до дверей, зачинив їх і поклав ключ у кишеню. А потім дістав пістолет і без зайвої метушні поклав його на стіл.

Обличчя матроса почервоніло так, ніби він боровся з ядухою. Він скочив на ноги та схопив свого кия, але за мить повалився на стілець. Француз тремтів

усім тілом, а обличчя його тепер було смертельно бліде. Він не вимовив жодного слова. Я щиро йому співчував.

— Любий друже, — лагідно відказав Дюпен, — не треба лякатися. Що ж ви так! Ми не заподіємо вам зла. Даю слово джентльмена і француза, що ми не збираємося вас кривдити. Мені добре відомо, що ви не винні у цих жорстоких вбивствах на вулиці Морг. Але в той сам час не можна сказати, що ви аж ніяк не причетні до цього. Вам, певно, вже зрозуміло, що я достатньо поінформований у цій справі, причому ніколи не здогадаєтесь, звідки я отримую відомості. В цілому мені все зрозуміло. Ви не скоїли нічого такого, що маєте замовчувати або за що вас можна притягти до відповідальності. Ви навіть не вкрали грошей, хоча й мали таку можливість. Вам нема чого приховувати, та, власне, й переховуватися. Але з іншого боку, ви — порядна людина і совість зобов'язує вас розповісти все, що вам відомо про це страхіття. Невинний чоловік зараз заарештований і ув'язнений, його підозрюють у вбивстві, справжній винуватець якого вам добре відомий.

Дюпен знав, що каже: моряк опанував себе, але його зухвала поведінка враз десь поділася.

— Господи, допоможи мені! — вимовив він по короткій паузі. — Я розповім вам усе, що знаю. Але я був би справжнім дурнем, якби сподівався, що ви повірите бодай частині моєї сповіді. Та все одно я не винен, і якщо мене стратять, я помру з чистою совістю.

В цілому його розповідь була такою. Нещодавно він побував на островах Індонезійського архіпелагу. З компанією моряків він висадився на Борнео й заради втіхи вирушив на прогулянку вглиб острова. Разом із товаришем спіймав орангутанга. Але напарник незабаром помер, тож моряк став одноосібним власником тварини. На зворотному шляху в нього було чимало проблем через жорстокий норв орангутанга, але врешті моряк дістався до Парижа і тримав тварину в себе вдома під замком, аби не привертати уваги допитливих сусідів. Моряк чекав, поки у мавпи загоїться лапа, яку вона поранила на кораблі. Француз мав намір вигідно продати орангутанга.

Нещодавно, повернувшись додому з моряцької гулянки (а було це вночі, чи радше вранці того дня, коли було скоєно злочин), моряк застав тварину у власній спальні. Виявилось, що орангутанг вирвався із суміжної комірчині, куди його посадили, як здавалося, для більшої надійності. Він сидів перед дзеркалом, увесь у мильній піні, з бритвою в руках, і намагався поголитися — без сумніву, він неодноразово спостерігав за хазяїном через замкову щілину в комірчині. Побачивши небезпечну зброю, яку тримала ця люта тварина, і розуміючи, що мавпа зможе її використати, моряк спочатку розгубився. Але він звик приборкувати навіть найскаженіші прояви натури орангутанга за допомогою батога. І зараз він також схопив канчук. Помітивши це, тварина

одразу кинулася до дверей, а потім східцями донизу, а звідти, через вікно, що як на лихо було відчинене, надвір.

Француз у відчаї побіг за нею. Мавпа, не кидаючи бритви, час від часу зупинялася, оберталася, робила гримаси, підпускала свого переслідувача зовсім близько і знову втікала. Ця погоня тривала доволі довго. На вулицях панували тиша і спокій, оскільки було близько третьої години ранку. У провулку за вулицею Морг увагу втікачки привернуло світло, що мерехтіло у спальні мадам Л'Еспане, на п'ятому поверсі її будинку. Наблизившись до будівлі, орангутанг помітив громовідвід, із неймовірною спритністю видерся нагору, схопився за навстіж відчинену віконницю і, розхитавшись, заскочив до кімнати, просто на спинку ліжка. Акробатичний трюк забрав менш як хвилину. Опинившись у кімнаті, мавпа поштовхом знову відчинила віконницю.

Матрос не знав, радіти йому чи плакати. Він був цілком упевнений, що тепер зможе упіймати тварину: вона тільки-но потрапила у пастку, врятуватися з якої могла лише за допомогою громовідводу, та коли вона спускатиметься, він із легкістю її перехопить. Із другого боку, хвилюватися було через що: ще не відомо, що може накоїти у будинку орангутанг. Це міркування змусило моряка знову побігти слідом за утікачкою. Піднятися по громовідводу не становить труднощів, особливо для моряка, але, порівнявшись із вікном, що було ліворуч, нашому французу довелося зупинитись. Усе, що він зміг зробити, це трохи підтягнутися та зазирнути всередину. Моряк ледь не звалився донизу, побачивши жахливу сцену. У цю саму мить тишу порушили ті несамовиті крики, які розбудили та налякали мешканців вулиці Морг. Мадам Л'Еспане з дочкою, обидві у нічних сорочках, вочевидь, були зайняті тим, що перебирали папери у залізній скриньці, пересунутій на середину кімнати. Вона була відчинена, а речі лежали поряд на підлозі. Напевно, жертви сиділи спинами до вікна, оскільки між тим, як тварина опинилася у кімнаті, та криками минув деякий час. Скоріше за все, жінки помітили орангутанга не одразу, подумавши, що віконницею грюкнув вітер.

Коли матрос зазирнув у вікно, величезна тварина тримала мадам Л'Еспане за волосся (яке було розплетене, і стара леді його розчісувала) і розмахувала перед її обличчям бритвою, наслідуючи перукаря. Дочка лежала на підлозі не рухаючись, вона знепритомніла. Крики та опір мадам Л'Еспане (що коштували їй видертого волосся), певно, змінили спершу мирні наміри орангутанга й розбудили в ньому лють. Одним рішучим рухом він майже відрізав голову нещасній. Вид крові ще більше запалив тварину, вона геть оскаженіла. Орангутанг із палаючими очима, скрегочучи зубами, накинувся на дівчину, впився своїми страшними пазурами їй в горло та душив доти, доки жертва не сконала. Люто озираючись навсбіч, мавпа побачила над ліжком бліде від жаху обличчя хазяїна. Одразу ж шаленство тварини, яка, певно, ще пам'ятала про

страшний батіг, змінилося страхом. Усвідомлюючи, що заслуговує на покарання, орангутанг, мабуть, вирішив приховати свої криваві вчинки й у паніці заметався по кімнаті, перекидаючи та ламаючи меблі, скидаючи з ліжка подушки й ковдри. Насамкінець він схопив тіло дочки і запхнув його у комин, де його потім і знайшли, а тіло старої дами недовго думаючи жбурнув у вікно.

Коли ж мавпа зі своєю понівеченою ношею показала у вікні, приголомшений матрос скоріше з'їхав, ніж спустився донизу, і кинувся додому, жахаючись наслідків кривавих убивств, а потім вирішив на деякий час забути про свої зобов'язання щодо тварини. Голоси, що їх чули свідки на сходах, були переляканими зойками француза та лютим бурмотінням орангутанга.

Ось, напевно, і все. Ще до того, як виламали двері, орангутанг, мабуть, утік зі спальні громовідводом. Скоріше за все, він і опустив за собою вікно.

Згодом тварину упіймав сам хазяїн, який продав її за кругленьку суму в ботанічний сад. Щойно ми прийшли до префекта поліції і все йому розповіли (Дюпен таки не втримався від деяких коментарів), Лебона одразу ж відпустили. Хоч префект і прихильно ставився до мого друга, проте не зміг приховати своєї досади з приводу такого повороту подій і зробив собі приємність, ущипливо зауваживши, що було б непогано, якби кожен займався своєю справою.

— Нехай бурчить, — сказав мені Дюпен, який не вважав за потрібне відповідати на такі випадки. — Нехай поговорить, це втішить його совість. Мені достатньо того, що я переміг на його ж власній території. Втім, те, що нашому префекту не вдалося розплутати справу, не повинно його дивувати, оскільки він надто хитрий для того, щоб дивитися в корінь. Його мудрість — поверхова. У неї є лише голова, та немає тіла, як на картинах, що зображують богиню Лаверну; ^[40] або в кращому разі — голова та плечі. Але що не кажи, він непогана людина. Особливо мені подобається те, як спритно він домігся репутації розумника. Я маю на увазі його здатність *de nier ce qui est, et d'expliquer ce qui n'est pas.* ^[41]

Викрадений лист

Nil sapientiae odiosius acumine nimio.

Seneca. [\[42\]](#)

Якось у Парижі, вітряного осіннього вечора 18** року, коли у місті вже панувала темрява, я тішився люлькою та роздумами в компанії мого друга С. Огюста Дюпена, в його бібліотеці, такій маленькій, що радше можна було б назвати її шафою з книгами, *au troisieme, No. 33, Rue Dunot, Faubourg St. Germain.* [\[43\]](#) Принаймні годину ми провели у цілковитій тиші, повністю занурені (так, урешті, здалося б сторонньому спостерігачеві) у споглядання хвиль диму, що наповнював кімнату. Проте я подумки й далі обговорював теми, що стали предметом нашої бесіди на початку вечора, — маю на увазі події на вулиці Морг і таємницю, пов'язану з убивством Марі Роже. Тому я був уражений дивним збігом, коли двері відчинились і до бібліотеки увійшов наш старий знайомий — мосьє Г***, префект паризької поліції.

Ми зустріли його дуже привітно, тому що вади цього пана майже

наполовину компенсувалися його кумедними рисами; до того ж ми не бачилися вже кілька років. У кімнаті панувала темрява, і Дюпен підвівся був, щоб запалити світло, але знову сів, коли гість озвучив мету свого візиту: його привело сюди бажання порадитися з нами — а точніше, з моїм другом — у справі державної ваги, яка вже завдала чимало клопотів.

— Якщо справа вимагає роздумів, — мовив Дюпен, забираючи руку від лампового ґнота, — то ліпше обговорювати її в темряві.

— Це ще одна з ваших чудернацьких звичок, — зауважив префект, який зазвичай називав чудернацьким усе, що перевищувало міру його розуміння, а відтак жив серед мільйона «чудернацьких» подій і речей.

— Саме так, — відповідав Дюпен, запропонувавши гостеві люльку і підсунувши йому зручне крісло.

— Що ж трапилося цього разу? — запитав я. — Сподіваюся, не нове вбивство?

— Та ні! Нічого такого. Власне кажучи, справа ця зовсім проста, і я не маю сумнівів, що ми й самі з нею чудово впораємося, проте мені спало на думку, що Дюпену, мабуть, буде цікаво знати подробиці — адже справа така дивна.

— Проста й дивна, — повторив Дюпен.

— Гм... так. Втім, не зовсім. Річ у тому, що ніхто нічого не розуміє. Ця справа дійсно вкрай проста, проте водночас вона заганяє нас у глухий кут.

— Вочевидь, саме ця простота і збиває вас із пантелику, — мовив мій друг.

— Та що ви таке кажете! — щиро зареготавши, вигукнув префект.

— Може, ваша таємниця надто проста, — сказав Дюпен.

— Боже! Що за ідея!

— Надто вже очевидна.

— Ха-ха-ха! Ги-ги-ги! Го-го-го! — зареготався наш гість, якого страшенно потішили ці слова. — Ох, Дюпене, я колись таки лусну від реготу!

— І все ж таки, що сталося? — запитав я.

— Я зараз вам усе розповім, — відповів префект, замислено випускаючи струмисько диму, і зручніше влаштувався в кріслі. — Я спробую стисло викласти головне, проте перш ніж почати, хочу вас попередити, що цю справу необхідно тримати в цілковитій таємниці, бо я втрачу свою теперішню посаду, якщо стане відомо, що я комусь прохопився про неї бодай словом.

— Продовжуйте, — сказав я.

— Або не продовжуйте, — сказав Дюпен.

— Так ось: мені повідомили з досить високих сфер, що з королівських апартаментів викрадено якийсь дуже важливий документ. Викрадач відомий. У цьому не може бути анінайменшого сумніву: злодія бачили, коли він брав документ. Крім того, відомо, що документ і досі в нього.

— Звідки це відомо? — запитав Дюпен.

— Це впливає, — відповів префект, — із самої природи документа та з відсутності наслідків, які неминуче виникли б, якби папір більше не перебував у викрадача — тобто якби викрадач скористався ним так, як має намір ним скористатися.

— Чи не могли б ви говорити ясніше, — попросив я.

— Ну... я ризикну сказати, що документ наділяє того, хто його має, певною владою щодо певних сфер, і ця влада просто не має меж... — Префект обожнював дипломатичну пишномовність.

— Я досі не зовсім вас розумію, — відказав Дюпен.

— Справді? Ну гаразд: передача документа третій стороні, якої ми не називатимемо, поставить під погрозу честь дуже поважної особи, і завдяки цій обставині той, у чийх руках опиниться документ, може диктувати умови цій людині, чия честь і благополуччя зараз у небезпеці.

— Проте ця влада, — перебив я, — залежить від того, чи знає викрадач, що його викрито. Хто ж посміє...

— Викрадач, — сказав Г***, — це міністр Д***, який посміє зробити все що завгодно: і гідне, і негідне. Спосіб, до якого вдався злодій, такий самий винахідливий, як і сміливий. Документ, про який іде мова (скажу вам відверто, це лист), пограбована особа отримала, коли перебувала на самоті в королівському будуарі. Вона читала його, коли в будуар увійшла ота друга поважна особа, яка в жодному разі не повинна була побачити листа. Поспішна спроба сховати лист у шухляду виявилася марною, тож не залишалося нічого, як покласти його розгорнутим на столик. Хоча лист лежав адресою догори, він не привернув до себе уваги. Проте у цю саму мить заходить міністр Д***. Його рисячий погляд одразу ж зупиняється на листі, міністр упізнає почерк, яким написана адреса, помічає збентеження особи, якій лист адресовано, і здогадується про її таємницю. Після доповіді про якісь справи, котру він робить поспіхом, міністр дістає листа, схожого на той, про який ідеться, розгортає його, прикидається, ніби читає, а тоді кладе поруч із першим. Потім урядовець знову приділяє близько п'ятнадцяти хвилин державним справам. І нарешті, перш ніж піти, бере зі столу не свій лист. Справжня власниця листа усе бачить, але, певна річ, не сміє перешкоджати через присутність третьої особи, що стоїть поруч. Міністр іде, залишаючи на столі свій лист, який нічого не вартий.

— І ось, — сказав Дюпен, звертаючись до мене, — та умова, яка, на твою думку, необхідна для цілковитої влади: викрадач знає, що він відомий пограбованому.

— Саме так, — сказав префект. — І в останні місяці користується отриманою у такий спосіб владою заради політичних цілей, не знаючи ніякої міри. День у день пограбована особа дедалі більше переконується в необхідності повернути свій лист. Зрозуміло, цього не можна зробити відкрито.

Й от у розпачі вона довірилася мені.

— Мудрішого помічника, — сказав Дюпен крізь суцільну завісу диму, — гадаю, не тільки знайти, а й уявити важко.

— Ви мені лестите, — відповів префект, — але дехто і справді так вважає.

— В усякому разі, — мовив я, — ви маєте рацію в тому, що лист ще й досі перебуває в міністра, оскільки владу дає саме володіння, а не використання.

— Безперечно, — відповів Г***, — я почав діяти, виходячи саме з цього переконання. Перше, що я вирішив зробити, — обшукати маєток міністра, але це не так просто здійснити, оскільки необхідно дотримуватися конспірації. Ба більше, мене попередили, що потрібно влаштувати все так, щоб міністр нічого не запідозрив.

— Але, — зауважив я, — Ви досить *au fait* ^[44] у таких справах. Паризька поліція неодноразово вдавалася до подібних заходів.

— Так-так, звичайно. З цього приводу я нітрохи не переймався. До того ж звички міністра надавали мені неабиякої переваги. Він дуже часто повертається додому лише під ранок. Слуг у нього небагато, і вони сплять далеко від апартаментів свого хазяїна, до того ж їх неважко споїти, тому що майже всі вони — неаполітанці. Ви чудово знаєте, що в мене є ключі, якими я можу відімкнути будь-які двері та дверцята в Парижі. Протягом трьох місяців я чи не щоночі сам обшукував маєток міністра Д***. На карту поставлена моя честь, а також, скажу вам під великим секретом, величезна винагорода. Я припинив пошуки тільки тоді, коли остаточно переконався, що злодій хитріший за мене. Запевняю вас, я оглянув усі закутки та схованки, в яких можна було б зберігати лист.

— Лист, без сумніву, досі в міністра, — зауважив я, — але чому б його не заховати не в будинку, а в будь-якому іншому місці?

— Навряд чи це можливо, — відповів Дюпен. — Теперішній стан справ при дворі, а особливо ті політичні інтриги, у яких, як відомо, замішаний Д***, вимагають, щоб лист завжди був у нього під рукою — можливість не вагаючись пред'явити його майже так само важлива, як і факт володіння ним.

— Можливість не вагаючись пред'явити його? — перепитав я.

— Іншими словами, можливість негайно його знищити, — відповів Дюпен.

— Цілком правильно, — погодився я. — Отже, лист захований десь у маєтку. Про те, що міністр може носити його при собі, не варто й думати.

— Саме так, — відказав префект. — Псевдограбіжники двічі влаштовували на нього засідку та дуже ретельно його обшукували під моїм особистим наглядом.

— Ви могли б і не завдавати собі клопоту цим маскарадом, — зауважив Дюпен. — Д***, наскільки я можу судити, не такий уже й дурень, а коли так, то він, певна річ, чудово усвідомлював, що йому не уникнути таких нападів

«грабіжників».

— Не такий уже й дурень... — повторив Г***. — Проте він поет, а як на мене, від поета до дурня лише один крок.

— Так то воно так, — відказав Дюпен, задумливо потягнувши люльку, — хоча мені й самому траплялося грішити віршиками.

— А чи не могли б ви, — спитав я, — докладніше розповісти про свої пошуки в будинку міністра?

— Ну, правду кажучи, ми не поспішали й обшукали геть усе. В таких справах у мене неабиякий досвід. Я оглянув будинок від льоху до горища, кімнату по кімнаті, не пропускаючи жодної ночі протягом тижня. Спершу ми взялися до меблів. Ми висували усі до одної шухляди, а вам, я думаю, відомо, що для досвідченого поліцейського агента потайних шухляд не існує. Лише цілковитий бовдур при такому обшукові зможе прогавити потайну шухляду. Це ж так просто! Кожне бюро має певні розміри — займає певне місце. А лінійки в нас точні. Ми помітимо навіть найнезначнішу відмінність. Після бюро ми перейшли до стільців. Сидіння проколювали довгими тонкими голками — ви бачили, як я ними користувався. Зі столів ми знімали стільниці.

— Навіщо?

— Іноді, коли хтось бажає що-небудь заховати, він знімає стільницю або верхню кришку якого-небудь подібного предмета, видовбує ніжку, вкладає те, що йому потрібно, у заглиблення та повертає стільницю на місце. У такий самий спосіб використовуються ніжки і спинки ліжок.

— А чи не легше виявити порожнечу вистукуванням? — поцікавивсь я.

— Це неможливо, якщо, сховавши предмет, щільно забити заглиблення ватою. До того ж під час цього обшуку ми були змушені діяти безшумно.

— Проте ви ж не могли зняти... ви ж не могли розібрати на деталі всі меблі, в яких можливо обладнати схованку, про яку тільки-но розповіли. Лист можна скрутити в тонку трубочку, на кшталт великої в'язальної спиці, і в такому вигляді вкласти його, скажімо, в ніжку стільця. Ви ж не розбирали по частинах усі стільці?

— Звісно ж, ні! У нас є набагато кращий спосіб: ми досліджували ніжки всіх стільців у маєтку, як, власне кажучи, і місця з'єднань усіх меблів Д***, за допомогою дуже потужного збільшувального скла. Ми б одразу виявили найменший слід від нещодавніх ушкоджень. Скажімо, крихітні ошурки від свердлика, були б так само помітні, як яблука. Досить було б тріщинки на клеї, найменшої нерівності — і ми б виявили схованку.

— Думаю, ви перевірили і дзеркала у місцях з'єднання скла з рамою, а також ліжка й постільну білизну, штори й килими?

— Безумовно; а коли закінчили перевіряти у такий спосіб меблі, то зайнялися власне будинком. Ми поділили його на квадрати й пронумерували їх,

щоб не пропустити жодного. Потім старанно досліджували кожний квадратний дюйм по всьому маєтку, а також стіни двох будинків, що прилягають до нього, — знову ж таки за допомогою збільшувального скла.

— Двох сусідніх будинків! — вигукнув я. — Та ви, певно, добряче попрацювали.

— Це так. Але запропонована нагорода цього варта.

— А ви оглянули подвір'я маєтку?

— Подвір'я вимощене цеглою, і оглянути його було не так уже й складно. Ми обстежили мох між цеглинами і переконалися, що він ніде не пошкоджений.

— Ви ж, звісно, шукали і в паперах Д***, і серед книг у бібліотеці?

— Певна річ. Ми зазирнули в усі пакунки та згортки, перегорнули кожну книжку: ми б не задовольнилися простим струшуванням, як це роблять деякі наші поліцейські. Ретельно виміряли товщину кожної палітурки, яку обстежили за допомогою того ж таки збільшувального скла. І якби вони мали хоч якісь нещодавні пошкодження, ми б одразу це виявили. П'ять-шість томів, тільки-но отримані від палітурника, акуратно перевірено голками.

— А чи оглянули ви підлогу під килимами?

— Аякже! Зняли кожний килим і обстежили паркет за допомогою збільшувального скла.

— І шпалери на стінах?

— Так.

— У підвалах шукали?

— Звичайно.

— У такому разі, — сказав я, — ваше припущення неправильне, і лист захований не в маєтку, як ви вважали.

— Боюся, ви маєте рацію, — відповів префект. — Отже, Дюпене, що ви мені порадите?

— Ще раз як слід обшукати маєток.

— У цьому немає потреби! — відповів Г***. — Я цілком переконаний, що лист перебуває в іншому місці. Це так само очевидно, як те, що я дихаю.

— Проте я не можу дати вам кращої поради, — сказав Дюпен. — Вам, без сумніву, дали дуже точний опис листа?

— Так-так!

І, діставши записника, префект прочитав нам найдокладніший опис зниклого документа в розгорнутому вигляді, а надто ззовні. Невдовзі по цьому гість розпрощався з нами й пішов. Він був геть засмучений — і, правду кажучи, я ще ніколи не бачив цього поважного чоловіка у такому стані.

Приблизно за місяць він знову завітав до нас і заскочив Дюпена й мене майже за тим самим заняттям, що й минулого разу. Перфект узяв люльку, сів у крісло й завів розмову про якісь дрібниці. Нарешті я не втримався:

— Але мосьє Г***, що нового з приводу викраденого листа? Ви, певно, переконалися, що перехитрувати міністра вам не вдасться?

— О так, хай йому грець! Я послухався поради Дюпена і зробив повторний обшук, але, як я і припускав, усі наші зусилля виявилися марними.

— Ви казали, що винагорода варта зусиль. Наскільки ж вона велика? — запитав Дюпен.

— Надзвичайно велика... це дуже щедра винагорода, проте мені не хотілося б називати точну суму. Втім, дещо я все ж можу сказати: той, хто допоміг би мені дістати лист, отримав би від мене особисто чек на п'ятдесят тисяч франків. Справа в тому, що з кожним днем його цінність зростає, і нещодавно винагорода зросла вдвічі. Однак, навіть якби вона збільшилась утричі, я б не зміг зробити більше, ніж уже зробив.

— Невже? — зауважив Дюпен, потягуючи люльку, — а мені здається, Г***, що ви доклали зусиль... менше, ніж могли б. І вам варто було б... на мій погляд... зробити ще дещо, га?...

— Проте що? Яким чином?

— Ну... пах-пах-пах... ви могли б... пах-пах!.. заручитися допомогою фахівця... пам'ятаєте історію про Абернеті?

— Ні! Чорти б узяли цього вашого Абернеті!

— Авжеж, до біса його! Але хай там як, а один багатий скнара якось надумав звернутися до Абернеті по безкоштовну лікарську пораду. Й ось, почавши з Абернеті світську розмову, він описав йому свою хворобу, розповідаючи нібито про вигаданий випадок. «Припустімо, — сказав скнара, — що симптоми цього нездужання були б такими й такими; що ви порадили б хворому, лікарю?» — «Що б я порадив? — повторив Абернеті. — Звернутися по пораду до лікаря, що ж іще?»

— Але, — сказав префект, дещо зніяковівши, — мені б дуже хотілося отримати пораду, і я б залюбки за неї заплатив. Я справді готовий дати п'ятдесят тисяч франків тому, хто допоможе мені в цій справі.

— У такому разі, — сказав Дюпен, висуваючи шухляду і дістаючи з неї чекову книжку, — випишіть мені чек на вищезазначену суму. Коли ви поставите на ньому свій підпис, я віддам вам лист.

Я був приголомшений. А префект на кілька хвилин онімів і був не в змозі навіть поворухнутися, ніби його вразила блискавка. Він лише недовірливо дивився на мого друга, роззявивши рота, і здавалося, його очі ось-ось вилізуть на лоба; потім, отямившись, він схопив перо і почав заповнювати чек, але разів зо два уривав це заняття та здивовано задивлявся в порожнечу. Врешті чек на п'ятдесят тисяч франків було виписано, і префект передав його через стіл Дюпену. Мій друг уважно його продивися і сховав до себе в гаманець; потім відімкнув секретер, дістав лист і простягнув його префектові. Той же у нападі

радісного збудження вихопив лист, тремтячою рукою розгорнув конверт, швидко прочитав кілька рядків, а потім, спотикаючись від нетерпіння, кинувся до дверей і без усяких церемоній вибіг і з кімнати, і з будинку, так і не промовивши жодного слова від самої хвилини, коли Дюпен попросив його заповнити чек.

Після того як префект зник, мій друг дав мені деякі пояснення.

— Паризька поліція, — сказав він, — по-своєму досить талановита. Її агенти наполегливі, винахідливі, хитрі й мають усі необхідні знання для виконання своїх обов'язків. Ось чому, коли Г*** розповів нам, як саме він проводив обшук у маєтку Д***, мене охопило тверде переконання в тому, що він вичерпав усі можливості в тому напрямку, в якому діяв.

— У тому напрямку, в якому він діяв? — перепитав я.

— Саме так, — кивнув Дюпен. — Ті заходи, до яких вдалася поліція, були не лише найкращими в своєму роді, їх ще й бездоганно виконували. І якби лист був захований там, де припускала поліція, його знайшли б.

Я голосно зареготався, та, схоже, мій друг говорив цілком серйозно.

— Отже, — провадив він, — вжиті заходи були по-своєму мудрі та в найкращий спосіб реалізовані. Єдиний їхній недолік полягав у тому, що до зазначеного випадку й до зазначеної людини вони геть не пасували. Певна система досить хитромудрих методів розшуку стала для префекта своєрідним прокрустовим ложем, до якого він силоміць підганяє всі свої плани. Але наш знайомий постійно помиляється, щораз сприймаючи завдання, яке перед ним стоїть, або надто глибоко, або надто поверхово; знайдеться чимало школярів, які міркують набагато послідовніше, ніж він. Я знаю одного восьмирічного хлопчика, здатність якого правильно вгадувати у грі «пара і непара» принесла йому загальне визнання. Це дуже проста гра: один із гравців затискає в кулаку кілька камінчиків і запитує в іншого, парну їх кількість він тримає чи непарну. Якщо другий гравець відповідає правильно, то виграє камінчик, якщо ж неправильно — програє камінчик. Хлопчик, про якого я згадав, обіграв усіх своїх шкільних товаришів. Зрозуміло, він будував свої здогади на певних принципах, хоча вони полягали лише в тому, що він уважно стежив за своїм супротивником і правильно оцінював ступінь його хитрості. Наприклад, явно нерозумний супротивник піднімає кулака й запитує: «пара або непара?» Наш школяр відповідає «непара» і програє. Однак у наступній спробі він виграє, тому що говорить собі: «Цей дурень взяв минулого разу парну кількість камінчиків і, звичайно, думає, що схитрує, якщо тепер візьме непарну кількість. Тому я знову скажу „непара“». Він говорить «непара!» і виграє. Із розумнішим супротивником він міркував би так: «Цей хлопчик помітив, що я зараз сказав „непара“, і тепер він спочатку захоче змінити парне число камінчиків на непарне, але відразу схаменеться, що це занадто просто, і залишить їх кількість незмінною. Тому я скажу „пара“». Він говорить «пара!» і виграє. Ось такий хід

логічних міркувань маленького хлопчика, якого товариші прозвали щасливчиком. Але, говорячи по суті, що це таке?

— Усього-на-всього, — відповів я, — уміння повністю ототожнити свій інтелект з інтелектом супротивника.

— Саме так, — сказав Дюпен. — А коли я запитав у хлопчика, яким чином він досягає настільки повного ототожнення, що забезпечує йому постійний успіх, він відповів: «Коли я хочу дізнатися, наскільки розумний, або дурний, або добрий, або злий той чи той хлопчик, або про що він зараз думає, я намагаюся надати своєму обличчю точно такого ж виразу, який бачу на його обличчі, а потім чекаю, щоб довідатися, які думки або почуття виникнуть у мене відповідно до цього виразу». Ця відповідь маленького школяра містить у собі все, що ховається під уявною глибиною, яку вбачали в Ларошфуко, Лабрюєрі, Макіавеллі та Кампанеллі.

— А ототожнення інтелекту того, хто міркує, з інтелектом його супротивника, — мовив я, — залежить, якщо я правильно тебе зрозумів, від точності, з якою оцінений інтелект останнього.

— Практично кажучи, саме від цього, — відповів Дюпен, — а префект і його підлеглі так часто зазнають поразки саме тому, що не шукають ототожнення і неправильно оцінюють інтелект свого супротивника, точніше, взагалі ніяк його не оцінюють. Вони міркують, виходячи тільки з власних уявлень про хитромудрість, і коли розшукують заховані речі, то шукають їх тільки там, де самі могли б їх сховати. В одному аспекті вони праві: їхня хитромудрість цілком відповідає хитромудрості переважної більшості людей; але в тих випадках, коли хитрість злочинця за своєю природою відрізняється від їхньої власної, такий злочинець, звісно, перемагає. Так буває завжди, коли його хитрість перевершує їхню, й досить часто — коли вона їй поступається. Вони проводять свої розслідування, спираючись на одні й ті самі незмінні принципи. У кращому разі, коли їх підстьобує виняткова важливість злочину або незвичайно велика нагорода, можуть розширити сферу застосування своїх практичних прийомів або ускладнити їх, але вищезгаданих принципів не змінюють. Наприклад, чи був хоч якийсь змінений принцип дій поліції у справі Д***? Вони свердлили, кололи голками, вистукували, досліджували поверхні за допомогою потужного збільшувального скла, ділили стіни будинку на пронумеровані квадратні дюйми; але що все це, як не перебільшене застосування того ж принципу — а точніше, ряду принципів, які спираються на уявлення про людську хитромудрість, що з'явилися у префекта за довгі роки його служби? Невже ти не бачиш, наскільки наївно він вважав, що усі люди обов'язково ховатимуть лист якщо не в дірці, висвердленій у ніжці стільця, то принаймні у якійсь настільки ж несподіваній схованці, підказаній тим-таки ходом думок, що змушує людину висвердловати дірку в ніжці стільця і ховати

туди лист? І неже ти не бачиш, що такі *recherches* ^[45]схованки годяться тільки для пересічних випадків і що ними користуються лише люди зі звичайним мисленням? Адже коли йдеться про захований предмет, спосіб його приховання — спосіб *recherche*— визначений заздалегідь і тому завжди піддається виявленню. Знаходження такого предмета залежить зовсім не від проникливості тих, хто шукає, а лише від їхньої старанності, терпіння та наполегливості. І дотепер, коли мова йшла про щось дуже важливе або (що, на погляд людини, причетної до політики, є те саме) про велику нагороду, зазначені вище якості незмінно забезпечували успішне завершення пошуків. Тепер ти розумієш, що саме я мав на увазі, коли сказав, що, якби викрадений лист був захований там, де його шукав префект, — іншими словами, якби принцип його приховання відповідав принципам, згідно з якими діяв префект, — лист обов'язково б знайшли. Однак цей старанний детектив був цілком спантеличений, і причина його невдачі полягає в припущенні, що міністр — дурень, оскільки відомий він як поет. Усі дурні — поети, — принаймні так здається префектові, і він винен лише в *non distributio medii*, ^[46]оскільки робить висновок, що всі поети — дурні.

— Але чи справді мова йде про поета? — запитав я. — Наскільки мені відомо, у міністра є брат, і обоє вони набули певної популярності у літературному світі. Однак міністр, якщо не помиляюся, писав про диференціальне числення. Він математик, а не поет.

— Ти помиляєшся. Я добре його знаю — він і те, і те. Як поет і математик Д*** повинен мати здатність до логічних міркувань, а якби він був лише математиком, то зовсім не вмів би мислити логічно, і в результаті префект легко б із ним упорався.

— Мене вражають, — сказав я, — твої судження, проти яких повстане голос усього світу. Ти хочеш спростувати твердження, перевірене століттями! Математична логіка здавна вважалася логікою *par excellence*. ^[47]

— «*Il y a a parier*, — заперечив Дюпен, цитуючи Шамфора, — *que toute idee publique, toute convention regue est une sottise, car elle a convenue au plus grand nombre*». ^[48]Не заперечую: математики зробили все від них залежне, аби переконати світ в омані, на яку ти посилаєшся і яка залишалася б оманною, якби її не видавали за істину. Вони, наприклад, зі спритністю, що заслуговує на краще застосування, нишком запровадили термін «аналіз» в алгебрі. У цьому обмані винні французи, але якщо термін має хоч якесь значення, якщо слова мають цінність завдяки своїй влучності, то «аналіз» настільки ж мало означає «алгебра», як латинське «*ambitus*» ^[49]— амбіцію, а «*religio*» ^[50]— релігію.

— Б'юся об заклад, що тобі не уникнути сварки з деякими паризькими алгебраїстами, — сказав я. — Однак продовжуй.

— Я заперечую універсальність, а тим самим і цінність будь-якої логіки, що культивується в якій-небудь іншій формі, окрім абстрактної. І, зокрема, я

заперечую логіку, виведену з вивчення математики. Математика — це наука про форму та кількість, і математичне мислення — це лише логіка, що додається до спостережень над формою та кількістю. Припущення, що істини так званої чистої алгебри є абстрактними або загальними істинами, хибне. Ця помилка є настільки грубою, що мені залишається тільки дивуватися одностайності, з якою її ніхто не помічає. Математичні аксіоми — це аж ніяк не аксіоми загальної істини. Те, що справедливо для взаємозв'язку форми й кількості, часто виявляється помилковим у застосуванні, наприклад, до моралі. Твердження, що сума частин дорівнює цілому, якщо йдеться про мораль, найчастіше виявляється неправильним. Ця аксіома не пасує і до хімії. При розгляді мотивів вона також виявляється невірною, тому що два мотиви, з яких кожний має якийсь значення, поєднавшись, зовсім не обов'язково матимуть значення, що дорівнює сумі їхніх значень, взятих окремо. Існує ще багато математичних істин, які залишаються істинами тільки в межах співвідношення форми та кількості. Однак математик, міркуючи за звичкою, спирається на власні думки, боцім вони мають абсолютно універсальний характер — якими їх, безперечно, звик вважати світ. Браянт у своїй «Міфології» згадує аналогічне джерело помилок, коли говорить: «Хоч ми й не віримо в язичницькі байки, та постійно забуваємося і робимо з них висновки, як із чогось існуючого». Проте алгебраїсти, справжні язичники, непохитно вірять в «язичницькі байки» і роблять із них висновки не стільки через провали в пам'яті, скільки через незрозуміле запаморочення думок. Коротше кажучи, мені ще не траплялось зустрічати математика, якому можна було б довіряти в чому-небудь, крім рівності коренів, і який потай не плекав би кредо, начебто x^2+px завжди абсолютно та безумовно дорівнює q . Якщо хочеш, спробуй-но сказати кому-небудь із цих панів, що, на твою думку, бувають випадки, коли x^2+px не зовсім дорівнює q , але, пояснюючи йому, що ти маєш на увазі, краще відійди від нього подалі, а то він накинеться на тебе з кулаками. — Я хочу сказати, — провадив Дюпен, тому що я тільки засміявся у відповідь на його останні слова, — що, якби міністр був лише математиком, префектові не довелося б давати мені цей чек. Однак я знав, що він не тільки математик, а й поет, а тому оцінював те, що трапилось, ґрунтуючись на його здібностях і з огляду на особливості його становища. Я знав, крім того, що він досвідчений і сміливий інтриган. Така людина, міркував я, не може не бути обізнаною зі звичайними поліцейськими методами. Він не міг не передбачати нападу псевдограбіжників — і час довів, що він це передбачив. Д*** обов'язково повинен був припустити, міркував я, що його будинок таємно обшукають. Те, що він часто був відсутній уночі, а префект радо вбачав у цьому запоруку свого успіху, мені уявлялося хитрістю: міністр давав поліції можливість провести найретельніший обшук для того, щоб змусити її дійти висновку, якого Г*** зрештою й дійшов, — висновку, що лист

не в будинку, а в іншому місці. Я щойно докладно виклав тобі хід думок щодо незмінних принципів, які лежать в основі дій поліцейських агентів, коли вони шукають заховані предмети, — і я відчував, що той-таки хід думок неминуче приведе міністра до таких самих висновків, що й мене. І змусить його зневажити усіма звичайними схованками. Не міг же він бути настільки дурним, міркував я, щоб не бачити, що найбільш потайні й недоступні надра його маєтку будуть настільки ж досяжні для ока, голок, свердел і потужних збільшувальних скелець, як і незамкнені шафи, що стоять перед очима. Одне слово, я зрозумів, що він буде змушений вдатися до якоїсь дуже простої вигадки. Можливо, ти не забув, як реготав префект, коли під час нашої першої розмови я висловив припущення, що ця загадка заподіює йому стільки турбот саме через очевидність її розгадки.

— Так, — сказав я. — Чудово пам'ятаю, як він веселився. Мені навіть здалося, що у нього ось-ось почнеться істерика.

— Матеріальний світ, — вів далі Дюпен, — буває аналогіями зі світом нематеріальним, а тому не так уже далеко від істини правило риторики, яке стверджує, що метафору або уподібнення можна використовувати не тільки для прикраси опису, а й для посилення аргументації. Наприклад, принцип *vis inertiae*, ^[51]очевидно, однаковий і в фізиці, і в метафізиці. Якщо для першої вірно, що велике тіло складніше привести в рух, ніж мале, і що отриманий ним момент інерції прямо пропорційний цій складності, то й для другої не менш вірним є те, що могутніші інтелекти, хоча вони сильніші, постійніші та плідніші у своєму русі, ніж інтелекти малі, починають цей рух із меншою легкістю й більш бентежаться й вагаються на перших кроках. І ще: ти коли-небудь помічав, які вуличні вивіски привертають найбільшу увагу?

— Ніколи над цим не замислювався, — відповів я.

— Існує салонна гра, — продовжував Дюпен, — у яку грають за допомогою географічної мапи. Один гравець пропонує іншому знайти задумане слово — назву міста, річки, держави або імперії — серед великої кількості написів, що є на мапі. Новачок зазвичай намагається перехитрити свого супротивника, задумуючи назву, надруковану найдрібнішим шрифтом, але досвідчений гравець вибирає слова, що простираються через усю мапу й на друковані великими літерами. Такі назви, як і надто великі вивіски, не привертають уваги, бо вони занадто очевидні. Ця фізична особливість нашого зору являє собою повну аналогію розумової тупості, з якою інтелект обходить ті міркування, які занадто нав'язливо самоочевидні. Але, мабуть, ця особливість трохи вища або трохи нижча за розуміння нашого префекта. Йому й на секунду не спало на думку, що міністр міг покласти лист на вид ноті — саме для того, щоб перешкодити кому-небудь його побачити.

Але чим більше міркував я про зухвалу, блискучу і тонку хитромудрість

Д***, про те, що документ повинен завжди перебувати у нього під рукою, а в іншому разі втратив би свою силу, і про те, що лист не було заховано там, де шукав його префект, тим більше я переконувався, що, бажаючи сховати лист, міністр вдався до найлогічнішого та наймудрішого прийому: узагалі його не ховав.

От із якими думками якимось уранці я почепив собі на ніс зелені окуляри і під час прогулянки зазирнув до Д***. Я захопив його вдома — він час від часу позіхав, зображував нудьгу, як завжди, прикидаючись, начебто йому все давно набридло. У світі навряд чи знайдеться інша настільки ж активна людина — але таким він буває тоді, коли його ніхто не бачить.

Щоб не відставати від нього, я поскаржився на слабкість зору й, оплакуючи необхідність носити темні окуляри, під їх захистом докладно й обережно оглянув кімнату, хоча збоку здалося б, що я дивлюся тільки на співрозмовника.

Особливо уважно я вивчав великий письмовий стіл, біля якого сидів хазяїн. На цьому столі безладно лежали різні папери, листи, два-три музичні інструменти та кілька книжок. Однак, ретельно й довго оглядаючи стіл, я так і не виявив нічого підозрілого.

Зрештою мій погляд, що нишпорив по кімнаті, упав на ажурну картонну торбинку для візитівок, яка на брудній блакитній стрічці звисала з маленької мідної шишечки посеред коминкової полиці. В торбинці були три кишеньки, розташовані одна над одною, з них стирчало п'ять-шість візитівок і лист. Він був заяложений, зім'ятий й надірваний посередині, наче його збиралися розірвати як такий, що не заслуговує на увагу, але потім передумали. В око впадала велика чорна печатка з монограмою Д***. Адреса була написана дрібним жіночим почерком: «Д***, міністрові, у власні руки». Лист був недбало й навіть якимось презирливо запхнутий у верхню кишеню торбинки.

Тільки-но я побачив цей лист, як негайно ж дійшов висновку, що переді мною — предмет моїх пошуків. Так, звісно, він аж ніяк не пасував під той докладний опис, який прочитав нам префект. Печатка на цьому була велика, чорна, з монограмою Д***, на тому — маленька, червона, з гербом герцогського роду С***. Цей був адресований міністрові дрібним жіночим почерком, на тому титул якоїсь королівської особи був написаний рішучою й сміливою рукою. Збігався тільки розмір. Але, з іншого боку, саме разючість цих відмінностей, що перевершувала будь-яку ймовірність, бруд, заяложений надірваний папір, що так мало в'язався з таємною акуратністю Д***, і свідчив про бажання вселити всім і кожному думку, начебто цей документ геть нічого не вартий, — все це, повторюю, не могло не викликати підозр у того, хто з'явився в будинок із наміром підозрювати.

Я затримався зі своїм візитом, наскільки це було можливо, й увесь час, поки я підтримував гарячу суперечку на тему, що, як мені було відомо, завжди

жваво цікавила й хвилювала Д***, моя увага була прикута до листа. Я добре розглянув його, запам'ятав його зовнішній вигляд і положення в кишені, а крім того, помітив іще одну деталь, яка розвіяла б останні сумніви, якби вони в мене були. Вивчаючи краєчки листа, я виявив, що вони здавалися більш нерівними, ніж можна було очікувати. Вони були мов надламані, як буває завжди, коли міцний папір, який уже згортався та притискався прес-пап'є, складають по колишніх згинах, але в інший бік. Помітивши це, я вже не сумнівався. Мені стало ясно, що лист у торбинці під коминковою полицею було вивернуто навиворіт, як рукавичку, після чого написано нову адресу та поставлено нову печатку. Тоді я попрощався з міністром і пішов додому, залишивши на столі золоту табакерку.

Наступного ранку я зайшов по табакерку, і ми з більшим захопленням відновили бесіду, що вели напередодні. Поки ми розмовляли, під вікнами міністра пролунав гучний, мов би пістоletний, постріл, а слідом за ним почулися жахливі крики й лемент переляканої юрби. Д*** кинувся до вікна, відчинив його та визирнув назовні. Я ж зробив крок до торбинки, вийняв лист, пхнув його в кишеню, а на місце поклав досить точну його копію (тобто за зовнішніми ознаками), що я старанно виготовив удома, без зусиль підробивши монограму Д*** за допомогою печатки, зліпленої із хлібної м'якушки.

Метушня на вулиці трапилась через витівку якогось чоловіка, що тримав у руці мушкет. Він вистрілив зі свого мушкета в юрбу жінок і дітей. Однак з'ясувалося, що заряд у мушкеті був холостий, і стрілка відпустили, вирішивши, що це або божевільний, або п'яниця. Коли він зник із поля зору, Д*** відійшов від вікна, біля якого став і я, заволодівши листом. Незабаром я залишив будинок міністра. Чоловік, що вдавав із себе божевільного, був найнятий мною.

— Але навіщо вам потрібно було, — запитав я, — замінювати лист копією? Чи не простіше було б у перший же ваш візит схопити його на очах у Д*** і піти?

— Д***, — відповів Дюпен, — людина смілива і спритна. Крім того, його слуги йому віддані. Якби я зважився на божевільний учинок, про який ти кажеш, я навряд чи залишив би маєток міністра живий. І добрі мешканці Парижа більше нічого про мене б не почули. Однак мене зупинили не тільки ці міркування. Тобі відомі мої політичні симпатії. І тут я діяв як прихильник дами, у якої було викрадено лист. Півтора року Д*** тримав її у своїй владі. А тепер він сам у неї на гачку — адже, не підозрюючи, що листа в нього більше немає, він буде й далі множити свої вимоги. І тим самим неминуче прирече свою політичну кар'єру на загибель. До того ж його падіння буде не тільки стрімким, а й досить неприємним. Хоч і вважається, що *facilis descensus Avernii*, ^[52] однак коли мова йде про зльоти й падіння, то, як зазначила Каталані ^[53] про спів, набагато легше йти нагору, ніж униз. І в цьому разі я не маю ніякого співчуття

— принаймні ніякої жалості — до того, кому судилося впасти. Адже він — горезвісне *monstrum horrendum*, ^[54]людина талановита, але безпринципна. Однак, зізнаюся, мені дуже хотілося б довідатися, в якому напрямку поточаться його думки, коли, одержавши різку відмову від тої, кого префект називає певною поважною особою, він змушений буде розгорнути лист, що я залишив для нього в торбинці для візитівок.

— Як так? Ти щось у нього вклав?

— Розумієш, я не міг дозволити собі залишити внутрішній бік чистим — це було б образою. Якось дуже давно у Відні Д*** вчинив зі мною дуже кепсько, і я тоді сказав йому — без будь-якої люті, — що цього не забуду. А тому, розуміючи, як йому буде цікаво довідатися, хто ж його перехитрив, я розсудив, що варто дати який-небудь ключ до розгадки. Він знає мій почерк, і я просто написав посередині аркуша такі слова:

«...Un dessein si funeste, S'il n'est digne d'Atree, est digne de Thyeste». ^[55]

Ти можеш знайти їх в «Атреї» Кребійона.

Паралельно з реальними подіями існує їхня ідеальна послідовність. Вони рідко збігаються. Людина й обставини зазвичай змінюють ідеальну низку подій, а тому вона здається недосконалою, та її наслідки також недосконалі. Так сталося і з реформацією: на зміну протестантизму прийшло лютеранство.

Новаліс, «Погляд на мораль»

Навіть серед найрозсудливіших знайдеться небагато людей, які бодай раз у житті не відчули б ту неясну, хвилюючу, хай і половинчасту, довіру до надприродного, коли ставали свідками таких дивовижних збігів, що розум відмовлявся вважати їх лише за прості збіги. Ці почуття (оскільки половинчаста довіра, яку я маю на увазі, ніколи не трансформується в думку повністю), так

ось ці почуття рідко коли зникають цілком, а все через те, що існує теорія випадку або теорія вірогідності, як її називають у спеціальній термінології. А ця теорія за своєю природою є чисто математичною; таким чином, виникає парадокс — найчіткіша та найвизначніша з наук має стосунок до тіней і примар найнезбагненнішого та найнеосяжнішого розумом.

Неймовірні подробиці, які я зараз маю вам розповісти, якщо поставити їх у хронологічній послідовності, творять першу частину з низки надзвичайних збігів, а в другій, або ж заключній, частині усі читачі, без сумніву, впізнають нещодавнє нью-йоркське вбивство Мері Сесилії Роджерс.

Коли рік тому в статті під назвою «Вбивства на вулиці Морґ» я зробив спробу описати деякі цікаві особливості мислення мого друга шевальє С. Огюста Дюпена, я навіть гадки не мав, що знову повернуся до цієї теми. Саме опис був моїм задумом, який повністю реалізувався у розповіді про неймовірні обставини, що дозволили розкритися особливому таланту Дюпена. Я міг би навести й інші приклади, але вони б не довели нічого, крім уже доведеного. Але дивовижний розвиток нещодавніх подій вразив мене новими подробицями, які я представляю у вигляді вимушеної сповіді. Після того, що я почув не вельми давно, було б дивно, якби я й далі зберігав у таємниці те, що я чув і бачив задовго до цього.

Розкривши таємницю трагічної загибелі мадам Л'Еспане та її дочки, шевальє одразу ж викинув цю справу з голови і знову повернувся до своєї давньої звички меланхолійного міркування. Також маючи схильність до медитації, я повністю підтримував настрій друга. Мешкаючи, як і раніше, у передмісті Сен-Жермен, ми не турбувалися про майбутнє, залишивши його на розсуд долі, а занурились у спокійну дрімоту теперішності, розмальовуючи візерунками мрій нудний світ, що нас оточував.

Але наші мрійливі міркування час від часу порушувалися. Неважко здогадатися, що роль мого друга у трагедії, що сталася на вулиці Морґ, не могла не справити враження на паризьку поліцію. А в її агентів ім'я Дюпена стало притчею во язицех. Сам він нікому, крім мене, не пояснив простої логіки своїх міркувань, за допомогою якої розплутав ту загадкову справу. Про це не знав навіть префект. А тому й не дивно, що розкриття злочину щонайменше вважали справжнім дивом, поминаючи вже те, що завдяки своїм аналітичним здібностям Дюпен здобув славу провидця. Якби він відповідав на всі питання з притаманною йому щирістю, то ця упереджена думка розвіялася б, але душевна ледачість не дозволяла йому створювати ажіотаж навколо теми, яка вже давно перестала цікавити його самого. Ось чому Дюпен привертав погляди поліції, а префектура неодноразово робила спроби вдатися до його послуг. Одна з найпам'ятніших таких спроб була викликана вбивством молодої дівчини, яку звали Марі Роже.

Це сталося десь за два роки після жахливої події на вулиці Морг. Марі ^[57]була єдиною дочкою вдови Стелли Роже. Її батько помер, коли вона була ще дитям, і відтоді аж до моменту за півтора роки до вбивства, про яке йтиме мова у нашому оповіданні, мати з дочкою мешкали разом на вулиці Паве-Сен-Андре. ^[58]Мадам Роже утримувала пансіон, а Марі їй допомагала. Так тривало доти, доки дівчині не виповнилося двадцять два роки, коли надзвичайна врода панни привернула увагу парфумера, який винаймав крамницю на нижньому поверсі Пале-Рояля і серед покупців якого були самі лише відчайдушні шукачі пригод, яких чимало у цьому кварталі. Мосьє Леблан не міг не розуміти, який зиск може принести йому присутність красуні Марі у парфумерній лавці, і дівчина охоче прийняла його щедрі пропозиції та обіцянки, хоча її мати певний час сумнівалася.

Сподівання крамаря справдилися, і завдяки чарам веселої гризетки його крамниця стала дуже популярною. Марі пропрацювала у парфумера близько року, коли раптово зникла, чим збентежила всіх своїх прихильників. Мосьє Леблан ^[59]не міг пояснити її відсутність, а мадам Роже не тямилася від тривоги та страху. Про це одразу ж надрукували у газетах, а поліція вже була ладна почати серйозне розслідування, коли одного ранку, десь за тиждень, Марі з'явилася на своєму звичному місці за прилавком, жива та здорова, хоча й засмучена. Офіційне розслідування, певна річ, одразу ж припинили. Мосьє Леблан, як і раніше, відверто заявляв, що нічого нічого не знає. А мадам Роже разом із Марі на всі питання відповідали, що весь минулий тиждень дочка гостювала у родички за містом. На тому справа і закінчилася, а з часом зовсім забулася, тим паче, що дівчина, волюючи, напевно, уникнути зухвалої цікавості, невдовзі назавжди розпрощалася з парфумером і повернулася до матері у будинок на вулиці Паве-Сен-Андре.

Приблизно через п'ять місяців після повернення Марі додому її друзі були збентежені новим раптовим зникненням дівчини. Три дні про неї нічого не було відомо. На четвертий день її труп знайшли в Сені ^[60]— біля берега, що протилежний до того, де була вулиця Сен-Андре, в безлюдних околицях поблизу застави Дюруль. ^[61]

Надзвичайно жорстоке вбивство (одразу стало ясно, що то було вбивство), молодість і краса жертви, а головне, її нещодавня популярність страшенно схвилювали чутливих парижан. Я не можу пригадати жодного випадку, який би викликав би такий загальний шок. Протягом кількох тижнів це була тема номер один: навіть важливі політичні новини відійшли на другий план. Префект старався значно більше, ніж зазвичай, та й уся паризька поліція робила все можливе і неможливе.

Коли виявили труп, усі були впевнені в тому, що вбивцю скоро знайдуть, оскільки слідство почалося майже одразу. І лише наприкінці першого тижня

стали вважати за доцільне запропонувати винагороду за піймання злочинця, але навіть тоді сума була обмежена тисячею франків. Тим часом розслідування велося дуже інтенсивно, хоча й не завжди мудро, адже чимало свідків було допитано безрезультатно, а відсутність будь-яких натяків на розгадку таємниці лише породжувала дедалі жвавішу цікавість до справи. На десятий день було запропоновано подвоїти суму винагороди, та коли наприкінці другого тижня не виявили нічого нового, то невдоволення поліцією, яке в Парижі ніколи не згасало, призвело до серйозних заворушень, і префект особисто від себе запропонував двадцять тисяч франків «за викриття вбивці» або, якби виявилось, що учасників злочину було декілька, «за викриття когось із убивць». В оголошенні про винагороду також ішлося про те, що будь-хто зі спів учасників злочину буде повністю помилуваний, якщо він донесе на свого спільника. Крім того, група приватних осіб написала власне оголошення, в якому обіцяла додати до суми, призначеної префектурою, ще десять тисяч франків. Таким чином, загальна винагорода склала тридцять тисяч франків: просто нечувана сума, якщо взяти до уваги більш ніж скромне становище дівчини і той факт, що звірства не рідкість для великих міст.

Тепер уже не викликало сумнівів те, що таємниця злочину негайно розкриється. Та хоча й заарештували кількох осіб, проти них не знайшли жодних доказів, тому підозрюваних майже одразу відпустили. Це може здатися дивним, але чутки про подію, яка так схвилювала громадськість, дійшли до нас із Дюпеном лише за три тижні після того, як було знайдено тіло. До того ж упродовж цього часу нічого нового так і не виявили. Ми так захопилися одним дослідженням, що майже місяць не виходили з дому, не приймали відвідувачів і навіть не проглядали політичні новини у щоденних газетах. Вперше ми дізналися про вбивство від самого Г***. Він зайшов до нас удень 13 липня 18** року і залишався аж до пізньої ночі. Він був роздратований тим, що усі його зусилля розшукати злочинців пішли на пси. На карту поставлена, проголосив він, як міг проголосити тільки француз, його репутація. Ба більше — його честь! Усі погляди громадськості спрямовані на нього, і не існує такої жертви, якої б він не приніс заради розкриття таємниці. Він завершив свою трохи заплутану промову, зробивши комплімент тактові Дюпена та звернувшись до нього зі щедрою пропозицією, яку я не маю права розголошувати, та вона й не стосується безпосередньо теми моєї оповіді.

Мій друг відхилив комплімент, але негайно пристав на пропозицію, хоча переваги, які вона надавала, були тимчасовими. Вирішивши це питання, префект одразу ж почав пояснювати свій погляд, супроводжуючи його коментарями до справи, про яку нам нічого і ніколи не було відомо. Префект говорив дуже багатослівно, виявляючи, втім, непогану обізнаність, а я час від часу наважувався робити натяки на те, що сонні години ночі потихеньку спливають.

Дюпен же спокійно сидів у своєму улюбленому кріслі як саме втілення чемної уваги. Впродовж усього монологу мій друг жодного разу не зняв окулярів, і зазирнувши випадково за їхні зелені скельця, я одразу збагнув, що він давно вже в обіймах Морфея. Дюпен спав вісім нестерпно довгих годин, по завершенні яких префект врешті попрощався й пішов.

Уранці я отримав у префектурі повний звіт усіх фактів, що вдалося зібрати, а в редакціях — примірники всіх газет, в яких було надруковано бодай якусь інформацію щодо трагедії. В цілому, не беручи, звичайно, до уваги, усі (врешті спростовані) вигадки, справа зводилася до такого.

Марі Роже покинула будинок своєї матері на вулиці Паве-Сен-Андре близько дев'ятої години ранку в неділю 22 червня 18** року. Йдучи, вона повідомила такому собі чоловікові на ім'я Жак Сен-Есташ ^[62](і тільки йому), що збирається провести день у своєї тітки, яка мешкає на вулиці Дром. Вузька, коротенька, але жвава вулиця Дром була недалеко від берегів Сени, а від пансіону мадам Роже до неї йти, навіть найкоротшим шляхом, понад дві милі. Сен-Есташ був офіційним нареченим Марі, мешкав він у пансіоні. Він мав зайти за своєю коханою надвечір та провести її додому. Але вдень вперіщила злива, і Сен-Есташ, подумавши, що дівчина залишиться на ніч у тітки (як не раз бувало за схожих обставин), вирішив, що немає потреби дотримувати свою обіцянку. А ввечері мадам Роже (німецька стара жінка сімдесятьох років) з острахом припустила, що «більше ніколи не побачить Марі», але тоді на її слова ніхто не звернув уваги.

У понеділок з'ясувалось, що Марі взагалі не з'являлась на улиці Дром. І коли надвечір дівчина не повернулася, було організовано запізнільний пошук на тих околицях, де вона могла б перебувати. Проте з'ясувати щось про неї вдалося лише на четвертий день після зникнення. Того дня (в середу 25 червня) один добродій на прізвище Бове, ^[63]який разом із другом розпитував про Марі в околицях застави Дюруль, що на тому боці Сени, почув, що рибалки тільки-но доправили на берег труп, який вони знайшли у річці. Побачивши тіло, мосьє Бове не без вагання упізнав колишню продавчиню з парфумерної крамниці. Його ж друг упізнав її одразу.

Обличчя небіжчиці було налите темною кров'ю, яка цідилася крізь рот. Піни, яка буває у звичайних потопельників, ніхто не помітив. На горлі залишилися синці та відбитки пальців. Закостенілі руки були схрещені на грудях. Пальці правої руки стиснуті у кулак, пальці лівої — напівзігнуті. На лівому зап'ястку лишилися два кругові рубці, схожі на сліди від мотузок або від однієї мотузки, але обмотаної навколо руки декілька разів. На лівому зап'ястку, так як і на всій спині (особливо біля лопаток), були численні подряпини. Щоб доставити труп до берега, рибалки використали мотузку, але вона не залишила на тілі дівчини жодних слідів. Шия небіжчиці набрякла. Також не було

помічено видимих порізів чи синців від побоїв. Шию так сильно зашморгнули уривком мережива, що складки шкіри повністю його сховали, а вузол опинився біля лівого вуха. Вже цього було достатньо, щоб убити дівчину. Висновок медичного огляду не залишав жодних сумнівів у цнотливості небіжчиці. У ньому зазначалося, що вона зазнала грубого насилля. Стан трупа дозволяв легко встановити особу. Одяг дівчини був подертий, навіть пошматований. З верхньої спідниці від нижнього краю до талії видерли смужку завширшки дюймів дванадцять, але не відірвали повністю, а тричі обмотали довкола талії й зав'язали на спині. Друга спідниця була з тонкого мусліну, і з неї видерли смужку завширшки вісімнадцять дюймів — вирвали її повністю й дуже обережно. Нею вільно обмотали шию й міцно закріпили. Поверх цієї муслінової смужки та мережива проходили стрічки капелюшка. Стрічки зав'язали не бантом, як зазвичай роблять жінки, а морським вузлом.

Після упізнання тіла його не відвезли в морг, як завжди робиться в таких випадках (це розцінили як зайву формальність), а поспіхом поховали недалеко від того місця, де його витягнули на берег. Дякуючи зусиллям Бове, справу зам'яли наскільки це було можливо, і сплигло ще кілька днів, перш ніж вона привернула увагу громадськості. Врешті за справу взялася щотижнева газета: [\[64\]](#) тіло ексгумували й оглянули повторно, але нічого, крім уже описаного, знайти не вдалося. Проте цього разу одяг показали матері та друзям небіжчиці, які одразу заявили, що саме в цьому вбранні дівчина вийшла з дому того ранку, коли зникла.

Тим часом збудження публіки наростало. Декількох людей заарештували, але відпустили. Головна підозра спочатку лягла на Сен-Есташа, і спершу чоловік не зміг упевнено й переконливо розповісти, як він провів ту неділю після того, як Марі вийшла з дому. Втім, невдовзі він надав мосьє Г*** письмові свідчення про те, де і коли був того дня. Час спливав, але нічого нового не впливало. Тож по місту поповзли тисячі суперечливих чуток, а журналісти почали висувати власні версії та припущення. Серед них найцікавішою була гіпотеза про те, що Марі Роже жива, а з Сени виловили тіло іншої нещасної дівчини. Я вважаю за необхідне ознайомити читача з уривками статті, у якій про це йдеться. Стаття з'явилась у достатньо серйозній та відомій газеті — «L'Etoile». [\[65\]](#)

Мадемуазель Роже залишила будинок своєї матері вранці у неділю 22 червня 18** року, наголосивши, що збирається провідати тітку чи когось із родичів, що мешкають на вулиці Дром. Як було доведено, з того моменту дівчину ніхто не бачив. Вона безслідно зникла, і про неї немає жодної звістки... Досі не знайшлося жодного свідка, який бачив би її після того, як за нею зачинилися двері материнської домівки... І хоча у нас немає доказів, що Марі Роже ще

ходила серед живих по дев'ятій годині ранку в неділю 22 червня, ми можемо сказати напевно, що до цього часу вона була здорова й неушкоджена. А в середу в Сені поблизу застави Дюруль виловили труп жінки. Це сталося — навіть якщо припустити, що Марі Роже кинули в річку не пізніше ніж за три години, як вона вийшла з дому, — лише через три доби після її зникнення — через три доби година в годину. Але безглуздо стверджувати, що вбивство (якщо таки можна говорити про вбивство) було скоєно так швидко, що вбивці скинули тіло у річку до полуночі. Такі злочинці віддають перевагу нічній темряві, а не денному світлу... Таким чином, якщо тіло, що знайшли у річці, справді є тілом Марі Роже, то воно могло пробути у воді не більш як дві з половиною або ж максимум три доби. Як показує життєвий досвід, тіла потопельників або трупи, які скинули у воду одразу після вбивства, спливають тоді, коли процес розкладу триває достатньо довго, а саме — не менше як шість-десять днів. Навіть тоді, коли тіло спливає раніш як за п'ять-шість днів через те, що над ним вибухнув гарматний заряд, воно незабаром знову опуститься на дно, якщо його негайно не витягнути на берег. У такому разі виникає справедливе питання: що спричинило відхилення від законів природи?... Якщо ж понівечене тіло пролежало на березі до ночі з вівторка на середу, то в цьому місці мали б залишитися бодай якісь сліди злочинців. Крім того, викликає чимало сумнівів навіть припущення, що тіло так швидко сплигло, навіть якщо його скинули в річку за два дні після вбивства. А ще вкрай малоймовірно те, що лиходії, які скоїли цей злочин, скинули тіло у воду, не прив'язавши до нього ніякого тягача, адже їм неважко було вжити таких застережних засобів.

Далі автор статті викладає свій погляд на те, що труп мав пробути у воді «не якісь там три доби, а вп'ятеро довше», оскільки процес розкладу зайшов так далеко, що мосьє Бове не одразу його упізнав. Втім, цей доказ було повністю спростовано. Дозвольте навести ще один уривок:

То на основі чого ж мосьє Бове стверджує, що вбита — ніхто як Марі Роже? Він розірвав рукав сукні й побачив особливі прикмети, яких виявилось достатньо для впізнання. Громадськість, звісно, подумає, що під особливими прикметами маються на увазі якісь шрами. Насправді ж він потер руку та виявив... волоски! На наш погляд, важко знайти більш нечітку прикмету, яка так само непереконлива, як і той факт, що в рукаві взагалі була рука. Того вечора мосьє Бове не повернувся до пансіону, а лише передав звістку

мадам Роже про те, що слідство у справі її дочки досі триває. Якщо навіть припустити, що через похилий вік та горе мадам Роже не змогла сама прийти на впізнання (а припустити це вкрай важко), то мала знайтися бодай одна людина, яка вважала б за необхідне бути там присутньою, якби була впевнена, що то тіло Марі. Але ніхто туди не прийшов. Мешканці будинку на вулиці Паве-Сен-Андре навіть нічого не чули про те, що сталося. Сен-Есташ, коханий і майбутній чоловік Марі, який мешкав у пансіоні її матері, засвідчив під присягою, що нічого не знав про те, що тіло нареченої знайшли, аж до самого ранку наступного дня, коли мосьє Бове зайшов до його кімнати й розповів усе, що сталося. Зважаючи на характер новини, нам здається, що чоловік сприйняв її досить спокійно.

В такий спосіб газета намагалася створити враження, ніби близькі Марі були байдужими до подій, а відтак можна дійти висновку, що вони просто не вірили в те, що знайдене тіло таки належить їй. Із цих інсинуацій можна вивести таке: Марі за мовчазної згоди друзів і рідних залишила місто через причини, які могли б зашкодити її репутації, і коли в Сені знайшли труп, віддалено схожий на дівчину, ці ж таки друзі та рідні скористалися слушною нагодою і навели громадськість на думку про її смерть. Проте «L'Etoile» знову поквапилася з висновками. Було встановлено, що байдужість, про яку йшлося в газеті, — вигадка. Стара пані справді була настільки немічна та схвильована, що просто не могла прийти на впізнання, Сен-Есташ, який сприйняв новину аж ніяк не холоднокривно, ошалів із горя, а мосьє Бове, побачивши стан колишнього нареченого, звернувся до родичів і друзів з проханням залишитися з ним, щоб завадити йому піти на ексгумацію. Ба більше, хоча «L'Etoile» заявила, що тіло повторно поховали за кошти громадськості, що рідні Марі відмовилися покрити навіть незначні витрати й що жоден із них не був присутній на церемонії, — хоча повторюю, «L'Etoile» заявляла все це, аби зміцнити враження, яке хотіла створити у своїх читачів, — усі ці твердження уже спростовані. В одному з наступних номерів цієї газети, автор зробив спробу кинути підозру на самого Бове. Ось що він написав:

А тепер обставини справи змінюються. Нам повідомили, що одного разу, коли в пансіон мадам Роже завітала мадам Б***, мосьє Бове, який збирався вже йти, сказав їй, що до них має прийти жандарм і що вона, мадам Б***, не повинна нічого розповідати жандарму до повернення самого Бове, тобто залишити всі пояснення йому... За теперішнього стану справи складається враження, що мосьє Бове тримає в голові всі обставини злочину. Без мосьє Бове зараз неможливо зробити жодного кроку, оскільки так чи інак обов'язково

наштовхнешся на нього... За невідомих причин він твердо вирішив не дозволяти нікому брати участь у розслідуванні. Так, за твердженням чоловіків із родини, мосьє Бове буквально відштовхнув їх убік, та ще й у дуже дивний спосіб. Здавалося, він вельми не хотів, щоб рідні Марі побачили тіло.

Є факт, який певною мірою підтверджує підозру, кинуту на Бове цією статтею. За кілька днів до зникнення дівчини якийсь відвідувач, що на деякий час залишився сам у конторі Бове, помітив у замковій щілині троянду, а на грифельній дошці, яка висіла поруч, було написано «Марі».

В цілому ж загальна думка, наскільки ми могли робити висновки з газет, зводилась до того, що Марі стала жертвою бандитів, які завезли дівчину на той берег річки, вчинили над нею наругу й убили. Але «Le Commercial», ^[66]газета достатньо впливова, усіляко заперечувала це припущення. Я наведу кілька абзаців з її статті:

Ми переконані, що слідство увесь час ішло хибним шляхом, оскільки орієнтувалося на заставу Дюруль. Не може бути, щоб дівчина, яка користувалася такою великою популярністю, пройшла непоміченою три квартали, а ті, хто її все ж таки бачив, забули про це, — адже Марі любили всі знайомі. Та й вийшла вона з дому в таку годину, коли на вулицях було повно людей... Коли мадемуазель Роже йшла до застави Дюруль або до вулиці Дром, її неодмінно мали впізнати більш як десяток перехожих, але поки не знайшлося жодного свідка, хто бачив би дівчину після того, як вона покинула домівку, та й окрім єдиного свідчення стосовно намірів Марі, у нас немає ніяких доказів того, що вона взагалі виходила. Її сукню розірвали, шматком тканини обмотали шию та закріпили вузол так, що тіло можна було нести, як клунок. Якби вбивство сталося біля застави Дюруль, не виникло б потреби у таких приготуваннях. Те, що труп знайшли у річці поблизу застави, аж ніяк не доводить того, що його скинули воду саме в тому місці... Від однієї з нижніх спідниць сердешної відірвали клапоть завдовжки два фути й завширшки один фут, зробили з нього пов'язку, що проходила під підборіддям і затягнута була на потилиці. Певно, усе це зробили для того, щоб не дати дівчині кричати, а відтак можна припустити, що злочинці не мали носовичків.

Проте за декілька днів до того, як до нас прийшов префект, поліція отримала важливу інформацію, яка спростувала більшість міркувань, опублікованих в «Le Commercial». Два хлопчики, сини мадам Делюк, гуляючи лісом поблизу застави Дюруль, заблукали в густих хащах, де побачили зроблену

з кількох великих каменів подобу стільця зі спинкою та ослінчиком під ноги. На верхньому камені лежала біла нижня спідниця, на нижньому — шовковий шарф. Поряд знайшли парасольку, рукавички й носовичок. На останньому було вигаптовано напис «Марі Роже». Клапті сукні висіли на колючому чагарнику. Земля була утоптана, куці зламані — усе свідчило про боротьбу. В огорожі між хащами й річкою виявили проломи, а сліди на ґрунті вказували на те, що тут тягли щось важке.

Тижнева газета «Le Soleil», ^[67]повторюючи думку всієї паризької преси, так прокоментувала знахідки:

Усі ці речі пролежали там не менш як три-чотири тижні, внаслідок дощів вони запліснявіли та злиплися. Навколо вже виросла трава, яка почала проростати й крізь них. Шовк на парасольці був цупким, але його складки склеїлися, а верхня зібгана частина так запліснявіла та прогнила, що коли його розгорнули, він увесь розлізся... Обривки сукні були три дюйми завширшки та шість дюймів завдовжки. Один виявився клаптем шлярки, а другий — спідниці. Вони мали такий вигляд, ніби їх видерли, а висіли вони на чагарнику на висоті одного фути над землею... Не виникає жодних сумнівів у тому, що місце жахливого злочину врешті знайдено.

В результаті цього відкриття з'явилися нові відомості. Мадам Делюк засвідчила, що вона утримує невеличкий трактир недалеко від Сени на тому боці річки від застави Дюруль. Околиці тут безлюдні. Дістатися сюди з Парижа можна тільки на човні. Це улюблене місце недільного відпочинку міської поточі. Тієї фатальної неділі десь о третій годині дня до трактиру зайшла дівчина у супроводі смаглявого парубка. Вони пробули там деякий час, а потім попрямували до густого лісу, що росте неподалік. Увагу мадам Делюк привернула сукня дівчини, оскільки вбрання нагадало жінці сукню родички, що нещодавно померла. Особливо добре вона роздивилася шарф. Невдовзі потому, як пара пішла, у трактир ввалилася зграйка бандитів, які поводитися нахабно, не розраховувалися за те, що з'їли та випили, а потім рушили у тому ж напрямку, що й дівчина з парубком. Повернулися вони до трактиру, коли вже сутеніло, й квапливо переправилися на той берег.

Того ж вечора, коли стало вже зовсім темно, мадам Делюк і її старший син чули неподалік від трактиру жіночі зойки. Лементували дуже гучно, несамовито, але недовго. Мадам Делюк упізнала не тільки шарф, який знайшли у хащах, а й сукню на трупі. Тепер уже й кучер Валенс ^[68]засвідчив, що бачив тієї неділі, як Марі Роже переправлялася через Сену в супроводі смаглявого парубка. Він, Валенс, дуже добре знав Марі й не міг помилитися. Родичі дівчини упізнали речі, які знайшли у хащах.

Відомості, які я зібрав на прохання Дюпена із газетних статей, містили, крім уже згаданих, лише один новий факт — але цей факт був промовистим. Потому як речі Марі виявили у хащах неподалік — як тепер усі вважали — місця злочину, було знайдено мертвого чи напівмертвого Сен-Есташа, нареченого дівчини. Біля нього валялася порожня пляшечка, на якій було написано «опіум». Дихання чоловіка свідчило про те, що він таки прийняв отруту. Він помер, так і не отямившись. У нього в кишені знайшли записку, в якій Сен-Есташ коротко написав про своє кохання до Марі й повідомив, що має намір накласти на себе руки.

— Мені, звісно, не потрібно тобі пояснювати, — сказав Дюпен після того, як уважно прочитав мої нотатки, — що це заплутаніша справа, ніж убивство на вулиці Морг, і відрізняється вона в одному дуже важливому плані: це звичайний, хоча й дуже жорстокий злочин. У ньому немає нічого надзвичайно-незвичайного. Зверни увагу на те, що саме з цієї причини усі думали, що розкрити його буде неважко, але саме його звичайність і становить головну проблему. Так, спершу навіть не вважали за необхідне призначити винагороду. Служаки Г*** одразу ж «зрозуміли», як і чому було вчинено цей жорстокий злочин. Вони вигадували способи (багато способів) його здійснення, малювали в своїй уяві мотив (багато мотивів), і через те, що бодай один із цих численних способів і мотивів міг-таки виявитися справжнім, вони навіть не сумнівалися в тому, що якийсь із них відповідатиме реальності. Але та легкість, з якою виникали всі припущення, та їхня правдоподібність вказували на те, що знайти рішення буде напрочуд важко. Я помітив, що в пошуках істини логіка прокладає свій шлях, відходячи від площини ординарності, й у таких випадках необхідно питати не «Що сталося?», а «Що сталося такого незвичайного, чого не траплялося раніше?». Під час слідства в будинку мадам Л'Еспане ^[69] агенти Г*** були спантеличені незвичайністю скоєного, в той час як правильно спрямований розум побачив би в цьому запоруку успіху; і той-таки розум був би у відчаї, побачивши посередність в обставинах зникнення та вбивства дівчини із парфумерної крамниці, хоча службовці префекта саме в ній розгледіли перспективу швидкого й успішного розкриття справи.

У випадку з мадам Л'Еспане та її дочкою від самого початку нашого розслідування стало зрозуміло, що було скоєно саме вбивство. Імовірність самогубства навіть не розглядалася. Тут ми також виключаємо таку можливість. Вигляд трупа, який знайшли неподалік від застави Дюруль, не залишає щодо цього жодних сумнівів. Але висловлюються думки, що тіло вбитої не належить Марі Роже, за впіймання вбивці чи вбивць якої призначена винагорода і щодо якої ми з префектом уклали домовленість. Ми з тобою обидва дуже добре знаємо цього мосьє. Й усвідомлюємо, що цілком довіряти йому не слід. Якщо ми почнемо наше розслідування з трупа та, спіймавши вбивцю, все ж з'ясуємо,

що це тіло якоїсь іншої дівчини, а зовсім не Марі, або ж одразу припустимо, що Марі жива та знайдемо її — знайдемо цілою та неушкодженою, — то в обох випадках це марна праця, оскільки ми маємо справу з мосьє Г***. Тож нам, якщо не правосуддю, необхідно обов'язкового з самого початку встановити, чи справді труп, який виловили в Сені, належить зниклій Марі Роже.

Аргументи «L'Etoile» справили враження на публіку, та й сама газета переконана в їхній важливості й незаперечності, про що свідчить перший рядок однієї замітки, яка присвячена справі Марі Роже. А саме: «Декілька ранкових газет обговорюють переконливу статтю в номері „L'Etoile“ за понеділок». На мій погляд, вона не доводить нічого, окрім запопадливості автора. Не можна забувати про те, що в цілому головною метою нашої преси є створення сенсації, висловлення й доведення власної точки зору, а не дослідження істини. Бо пошук істини визначає напрямок роботи журналістів, тільки коли допомагає здійснити основний намір. Якщо газета дотримується загальної думки (якою б обґрунтованою вона не була), їй ніколи не здобути успіху. Переважна більшість людей вважає мудрецем тільки того, чий погляд на справу різко відрізняється від загальноприйнятого. В логічних міркуваннях, так само як і в літературі, найбільшим і найшвидшим успіхом користується епіграма, хоча в обох випадках вона має найменше значення.

Я хочу сказати, що припущення, ніби Марі Роже жива, було висунуто «L'Etoile» через несподіваність і мелодраматичність такої ідеї, а зовсім не через її правдоподібність, і з тієї ж таки причини воно знайшло підтримку серед загалу. Розберімо послідовно всі докази, опубліковані в газеті, і спробуймо звільнити їх від непослідовності, з якою вони викладені.

Перш за все, автор прагне довести, що між зникненням Марі та виявленням тіла в річці минуло зовсім мало часу, тож це не може бути труп дівчини. Аби досягти своєї мети, журналіст скорочує цей проміжок настільки, наскільки це можливо. У своєму необачному прагненні він одразу робить поспішне й голослівне припущення: «Безглуздо стверджувати те, що вбивство (якщо можна говорити про вбивство) було скоєно так швидко, що вбивці скинули тіло у річку до полуночі». Одразу виникає природне питання: чому? Чому безглуздо буде припустити, що дівчину позбавили життя за п'ять хвилин потому, як вона вийшла з дому? Чому безглуздо припустити, що злочин було скоєно в інший проміжок часу? Вбивали і вбивають, не зважаючи на час доби. Але навіть якби Марі вбили будь-якої хвилини упродовж неділі з дев'ятої години ранку до за чверть дванадцята ночі, у злочинців і тоді залишився б час для того, щоб «скинути тіло у річку до полуночі». Це припущення зводиться до того, що вбивство взагалі не було скоєне в неділю, але якщо ми дозволимо «L'Etoile» висувати такі твердження, нам доведеться й надалі пробачати їй всі вільності. Фраза, що починається словами: «Безглуздо стверджувати те, що...» і т. д.,

незалежно від того, в якому вигляді вона з'являлася в «L'Etoile», могла би бути породжена такою думкою автора: «Безглуздо стверджувати те, що вбивство (якщо справді можна говорити про вбивство) було скоєно так швидко, що вбивці скинули тіло у річку до полуночі; безглуздо стверджувати все це, наголошуємо ми, та в той сам час безглуздо припускати (як ми твердо вирішили зробити), що тіло скинули в річку після полуночі», — цей висновок сам по собі досить нелогічний, але не такий абсурдний, як той, що надрукували в статті.

— Якби я просто хотів, — провадив Дюпен, — спростувати саме ці твердження «L'Etoile», я б обмежився тим, що допіру сказав. Але нас цікавить не «L'Etoile», а істина. Докази, про які ми так довго балакали, мають лише один сенс, і цей сенс я послідовно та чесно пояснив, але важливо, не зупиняючись лише на словах, зрозуміти думку, яку ці слова явно мали донести, хоча й не донесли. Журналіст хотів сказати, що хоч якої пори дня чи ночі у неділю скоєне було вбивство, злочинці навряд чи ризикнули б перенести тіло до річки раніше опівночі. І саме в цьому криється безпідставне припущення, яке мене геть не влаштовує. Автор безпідставно стверджує, що вбивство було скоєне у такому місці й за таких обставин, що труп обов'язково мали нести до Сени. Насправді ж воно могло статися і на березі, і на річці, а відтак тіло могли скинути у воду в будь-який час доби, оскільки це був би найлегший і найлогічніший спосіб його позбутися. Ти, звісно, розумієш, що я не наполягаю на цій можливості й не висловлюю власну думку. Поки що я не зачіпаю реальні факти у цій справі, а хочу лише застерегти тебе від самого тону припущень «L'Etoile», звернувши увагу на те, що вони від самого початку мають необ'єктивний характер.

Таким чином, установивши межі для своїх упереджених ідей, газета заявляє: «Як показує життєвий досвід, тіла потопельників або трупи, які скинули у воду одразу після вбивства, спливають тоді, коли процес розкладу триває достатньо довго, а саме — не менше як шість-десять днів. Навіть тоді, коли тіло спливає раніш як за п'ять-шість днів через те, що над ним вибухнув гарматний заряд, воно незабаром знову опуститься на дно, якщо його негайно не витягнути на берег».

Це твердження покійно прийняли усі паризькі газети, окрім «Le Moniteur». [70] Видання спробувало спростувати лише ту частину статті, в якій ідеться про потопельників, наводячи п'ять-шість прикладів, коли тіла людей, про яких достовірно було відомо, що вони потонули, спливали через менший проміжок часу, ніж той, що зазначається в «L'Etoile». Але у намаганні «Le Moniteur» заперечити основне припущення «L'Etoile» лише посиланнями на конкретні випадки з життя, що йому суперечать, є щось надзвичайно нефілософське. Якби навіть «Le Moniteur» вказала не на п'ять, а на п'ятдесят трупів, які спливали за два-три дні, ці п'ятдесят прикладів однаково розцінювали б як виняток із правила, що наводиться в «L'Etoile», аж поки саме правило не було б

спростоване. А якщо визнати правило («Le Moniteur» не заперечує його, а лише вказує на винятки), то припущення «L'Etoile» зберігають силу, оскільки вони стосуються лише вірогідності того, що тіло спливе до закінчення триденного строку; і ця можливість буде свідчити на користь «L'Etoile», аж поки кількість прикладів, на які по-дитячому посилаються її супротивники, не сягне кількості, коли стане доречно вести мову про протилежне правило.

Ти, либонь, зауважив, що усі міркування щодо цього мають бути побудовані таким чином, щоб спростувати згадане правило, а для цього ми маємо дослідити його раціональне підґрунтя. Так, почнімо з того, що людське тіло ненабагато легше або важче за воду в річці; іншими словами, питома вага людського тіла за звичайних умов приблизно дорівнює питомій вазі прісної води, яку воно витісняє. Тіла огрядних людей з тонкими кістками й тіла жінок, як правило, легші за тіла худих чоловіків із великими кістками; а на питому вагу річкової води певною мірою впливає наявність морської води, яку приносить припливна хвиля. Але навіть якщо не брати до уваги морської води, все ж таки можна вказати на те, що за відсутності додаткових причин навіть у прісній воді повністю тонуть лише деякі тіла. Майже кожен, хто впав у річку, зможе впливати, коли питома вага його тіла буде дорівнювати питомій вазі води, яку воно витісняє, іншими словами — якщо він зануриться майже з головою. Для людей, які не вміють плавати, найбільш правильною буде вертикальна позиція, причому голову необхідно відкинути й зануритися так, щоб над поверхнею води залишались тільки ніс і рот. Приймаючи таку позу, людина без зайвих зусиль триматиметься біля самої поверхні води. Але не можна нехтувати фактом, що питома вага тіла й води, яку воно витісняє, перебуває у слабкій рівновазі, і для того, щоб її порушити, достатньо навіть дрібниці. Наприклад, якщо підняти руку вгору і тим самим позбавити її підтримки води, це створить надлишкову вагу, і відтак можна зануритися з головою; а якщо неумисно схопитися за деревинку, це дозволить трохи підняти голову й роззирнутися довкола. Людина, яка не вміє плавати, зазвичай починає бити по воді, закидати за голову руки й намагається тримати голову прямо. В результаті рот і ніс опиняються під водою, яка при спробі вдихнути потрапляє в легені. Крім того, чимало води вливається у шлунок, і тіло стає настільки важчим, наскільки вода важча за повітря, яке наповнювало порожнини раніше. Як правило, цієї різниці буває досить для того, щоб потонути, але тільки не в тих випадках, коли йдеться про дебелих людей із тонкими кістками. Люди з такою статурою, навіть потонувши, плавають біля поверхні води.

Труп, який опустився на дно річки, буде залишатися там доти, доки з якихось причин його питома вага знову не стане меншою за питому вагу води, яку воно витісняє. Це може бути пов'язано з розкладом чи ще чимось. У процесі гниття утворюється газ, який наповнює клітковину й порожнини, в

результаті чого тіла сильно роздуваються, що створює жахливе враження. Коли здуття призводить до помітного збільшення об'єму трупа, а вага при цьому залишається незмінною, тіло стає легшим за воду, яку витісняє, а потім спливає. Але процес розкладу залежить від багатьох факторів, може прискорюватися чи сповільнюватися з різноманітних причин, такі як спека чи холод, кількість мінеральних речовин у воді, глибина, наявність чи відсутність течій, температура тіла, врешті, стан здоров'я людини перед смертю. Таким чином, цілком зрозуміло, що ми не можемо навіть припустити, через який час тіло спливе на поверхню внаслідок розкладу. За деяких обставин це станеться менше як за годину, а за інших — узагалі не станеться. Існують також хімікати, які пригнічують процес гниття, як, наприклад, біхлорид ртуті. Проте не лише розклад, а й бродіння рослинної маси у шлунку (чи в інших порожнинах) зазвичай призводить до утворення газів, у результаті чого тіло спливає. Гарматний постріл створює звичайну вібрацію, яка або вивільнює труп із бруду та мулу — і тіло спливає, бо вже й так мало піднятися на поверхню, — або руйнує якусь частину клітковини, що вже згнила, але перешкоджала роздуванню порожнин газом.

Таким чином, проаналізувавши суть питання, ми легко можемо перевірити справедливість твердження «L'Etoile». «Як показує життєвий досвід, — заявляє автор статті, — тіла потопельників або трупи, які скинули у воду одразу після вбивства, спливають тоді, коли процес розкладу триває достатньо довго, а саме — не менше як шість-десять днів. Навіть тоді, коли тіло спливає раніш як за п'ять-шість днів через те, що над ним вибухнув гарматний заряд, воно незабаром знову опуститься на дно, якщо його негайно не витягнути на берег».

Тепер увесь цей абзац видається вкрай нелогічним і непослідовним. Життєвий досвід аж ніяк не показує, що шість-десять днів — достатній термін для того, щоб тіла потопельників розклалися настільки, аби сплисти на поверхню. Навпаки, і теорія, і практика показують, що не можна визначити термін, який передує спливанню. Якщо ж труп спливе через те, що над ним вибухнув гарматний заряд, то він «опуститься на дно, якщо його не витягнуть на берег» не «негайно», а лише тоді, коли процес розкладу зайде так далеко, що газ вивільниться назовні. Та я хотів би звернути твою увагу на підкреслену відмінність між «тілами потопельників» і «трупами, які скинули у воду одразу після вбивства». Хоча автор статті й указав на цю відмінність, він все ж зараховує ті й ті тіла до однієї категорії. Я вже пояснив, що тіло людини, яка тоне, набуває більшої питомої ваги, ніж вода, яку воно витісняє, і що така людина піде на дно, якщо вона битиме по воді, підкидаючи руки вгору, та захлинатиметься, в результаті чого у легені потрапить вода. Але «трупи, які скинули у воду одразу після вбивства» не б'ють по воді й не захлинаються. А в такому разі труп, як правило, взагалі не потоне — про цей факт автор статті в

«L'Etoile», певно, не знав. Лише тоді, коли процес розкладу зайде надто далеко, тобто коли від тіла залишаться самі кістки, наголошую, тільки тоді, а не раніше, труп піде на дно.

То як тепер розцінювати твердження, що тіло, яке знайшли, не належить Марі Роже, оскільки воно пливло по річці, хоча з моменту зникнення дівчини минуло всього-на-всього три дні? Якби вона потонула, то (пам'ятаймо, що це жінка) взагалі могла залишитися біля поверхні води, а якщо й пішла на дно, то її труп міг спливати навіть раніше, ніж через добу. Але ж ніхто не висуває припущення, що дівчина потонула, а коли її скинули у воду вже мертвою, то немає нічого дивного в тому, що тіло пливло по річці: воно й не мало піти на дно.

«Але якщо понівечене тіло пролежало на березі до ночі з вівторка на середу, то в цьому місці мали б залишитися бодай якісь сліди злочинців», — стверджує «L'Etoile». У цьому місці важко одразу здогадатися, куди хилить автор. А він, виявляється, хоче випередити можливе заперечення щодо своєї теорії, а саме: тіло пролежало на березі дві доби, де воно розкладалося швидко, набагато швидше, ніж під водою. Він припускає, що в цьому разі воно мало б спливати вже в середу, і вважає, що піднятися воно могло лише за таких умов. А відтак автор дуже поспішає вказати на те, що труп не залишали на березі, оскільки тоді «у цьому місці мали б залишитися бодай якісь сліди злочинців». Гадаю, ти посміхаєшся через відсутність логіки в цих міркуваннях. Ти не можеш розуміти, яким чином сам лише час перебування тіла на березі впливає на збільшення кількості слідів, які залишили злочинці. Для мене це також залишається загадкою.

«А ще вкрай мало ймовірно те, — продовжує наша газета, — що лиходії, які скоїли цей злочин, скинули тіло у воду, не прив'язавши до нього ніякого тягаря, хоч їм неважко було б ужити таких застережних засобів». Зверни увагу на комічну непослідовність припущень! Ніхто, навіть «L'Etoile», не заперечує той факт, що жінку, труп якої знайшли в річці, було вбито. Ознаки насильницької смерті аж надто явні. У автора «L'Etoile» лише одна мета: переконати, що ця небіжчиця — не Марі. Він прагне довести те, що Марі не вбили, а не те, що взагалі не було скоєно злочину. Але його міркування підтверджують лише останнє. Ось тіло, до якого не прив'язали ніякого тягаря. Вбивці, кидаючи труп у воду, обов'язково прикріпили б до нього щось важке. Звідси маємо, що злочинці взагалі його у річку не вкинули. Якщо цей аргумент щось і доводить, то лише це. Питання щодо особистості небіжчиці навіть не обговорюється, а «L'Etoile» тепер докладає чималих зусиль, аби заперечити твердження, яке було висунуто раніше: «Ми цілком переконані в тому, що тіло, яке знайшли, — труп убитої жінки».

І це не єдиний випадок, коли наш автор мимоволі заперечує сам себе лише

у цій частині своїх міркувань. Я вже наголошував на тому, що він усіляко намагається зменшити проміжок часу між зникненням Марі та виявленням тіла. Тим часом автор наполегливо підкреслює, що жодна людина не бачила дівчини з тієї хвилини, як за нею зачинилися двері материнської домівки. «У нас немає доказів, — пише він, — що Марі Роже ще ходила серед живих по дев'ятій годині ранку в неділю 22 червня». Через те, що його аргумент явно односторонній, автору слід було взагалі про це не згадувати, оскільки, якби знайшовся свідок, який бачив Марі, скажімо, у понеділок чи вівторок, то проміжок часу, про який йдеться, значно б скоротився, а відтак, згідно з міркуваннями самого журналіста, зменшилася б і вірогідність того, що знайшли труп саме нашої гризетки. Кумедно спостерігати, як наполегливо «L'Etoile» звертає увагу на цю деталь, щиро вірячи, що в такий спосіб підтверджує загальний хід думок.

Тепер перечитай ту частину статті, де йдеться про те, як мосьє Бове проводив упізнання. Що стосується волосин, тут «L'Etoile» явно хитрувала. Мосьє Бове аж ніяк не бовдур, а тому він не став би наводити як доказ наявність волосин на руці. Волосини є на кожній руці. Невизначеність твердження «L'Etoile» перекручує свідчення. Він, мабуть, мав на увазі своєрідність цих волосин: особливий колір, густоту, довжину чи розташування.

«Її нога, — пише автор, — була маленькою, як і тисячі інших жіночих ніжок. Її підв'язка, як і чобітки, не може виступати вагомим доказом, адже те й те продають у великій кількості. Те саме можна сказати і про квіти на капелюшку. Мосьє Бове особливо наголошує на тому, що застібка на підв'язці зміщена. Та це нічого не доводить, оскільки більшість жінок вважають за краще, придбавши підв'язки, припасовувати їх удома, а не приміряти в лавці». Важко навіть припустити, що журналіст стверджує це серйозно. Якби мосьє Бове у пошуках тіла Марі знайшов труп жінки, який би статурою та зовнішністю схожий був на зниклу дівчину, він мав би всі підстави стверджувати (навіть не беручи до уваги одягу), що відшукав саме мадемуазель Роже. А якби, крім загальної схожості, він виявив ще й ті своєрідні волосини, які бачив на руці Марі, його впевненість зросла б прямо пропорційно до незвичайності цієї прикмети. Якщо і в Марі, і в трупа були маленькі ступні, то ймовірність того, що це тіло належить саме Марі, зростає не в арифметичній, а в геометричній прогресії. Додай до цього чобітки, точнісінько як ті, що були на ній у день зникнення, — хоча таке взуття й «продають у великій кількості», — і твоє припущення перетвориться на певність. Те, що саме по собі не є точною ознакою особи, завдяки місцю й низці інших прикмет стає майже незаперечним доказом. Якщо взяти до уваги ще й такі самі квіти на капелюшку, які носила зникла дівчина, то впізнання можна вважати завершеним. Достатньо було б і однієї квітки, але ми маємо не дві й навіть не три. І кожна з них не

просто збільшує нашу певність, а посилює її у сотні, ні, навіть у тисячі разів. А тепер виявімо на небіжчиці такі самі підв'язки, які мала дівчина, — й подальші дослідження стають просто безглуздими. Застібки на цих підв'язках переставлені так, щоб припасувати їх до ноги, але саме це Марі й зробила, перш ніж піти. Тож після усього цього сумніватиметься лише божевільний чи лицемір. А якщо «L'Etoile» наполягає на тому, що таке вкорочення підв'язок — справа цілком звичайна, це вказує лише на упередженість автора статті. Власне еластична природа підв'язки вже є доказом незвичайності такої перестановки застібки. Якщо річ може вкорочуватися сама, необхідність докладати до цього додаткові зусилля — аж ніяк не звичайна справа. Те, що підв'язки Марі потребували такого припасування, стало випадковістю у найточнішому сенсі слова. Однієї цієї деталі було б достатньо для встановлення особистості. Але ж на трупі не тільки знайшли самі лише підв'язки зниклої дівчини, чи її чобітки, чи капелюшок, чи квіти з її капелюшка; не тільки виявилось, що ступні небіжчиці теж маленькі, що в неї такі ж волосини на руці, що вона статурою та зовнішністю нагадує Марі... — були наявні всі ці прикмети! Якби вдалося довести, що автор статті «L'Etoile» за таких обставин ще сумнівається в особистості небіжчиці, його можна було б оголосити божевільним і без висновку медичної експертизи. Він вирішив, що з його боку буде розумно вжити професійну лексику адвокатів, які задовольняються повторенням загальних юридичних понять. Хочу зауважити одну цікаву деталь: більшість із того, що суди відмовляються вважати доказом, для кмітливого розуму є найпереконливішим аргументом. Оскільки суд керується загальними принципами, які визначають, що може бути доказом, а що ні, тобто використовує принципи, закріплені кодексом, він не відступає від них у конкретних випадках. Звісно, така непохитна вірність принципу разом із повним ігноруванням винятків, які йому суперечать, може стати способом виявлення істини — але за довгий проміжок часу. В цілому така практика має своє філософське пояснення, проте правильно й те, що вона призводить до великої кількості індивідуальних помилок. [\[71\]](#)

Що ж до інсинуацій, спрямованих проти Бове, я вважаю, що ти, не вагаючись, їх відкинеш. Тобі, певно, зрозуміла сутність характеру цього чоловіка. Він — не надто мудрий романтик, який охоче лізе у чужі справи. Кожна людина, якій притаманні ці риси, у серйозних ситуаціях поводить таким чином, що викликає підозру в тих, хто вирізняється кмітливим розумом, чи у тих, кому вона не подобається. Мосьє Бове (грунтуючись на твоїх нотатках) особисто розмовляв із редактором «L'Etoile» і зачепив його самолюбство, наполягаючи на тому, що труп, незважаючи на теорію газети, без сумнівів, належить Марі Роже. «Він, — заявляє автор статті, — вперто стоїть на тому, що це — тіло Марі, але не може навести доказів переконливіших, ніж ті, про які ми

вже згадували». Не повертаючись до питання, що «переконливіших доказів» узагалі не існує, треба підкреслити важливий факт: у таких ситуаціях людина може бути цілком певною, але не мати доказів, які задовольнили б інших. Важко дати точне визначення тому враженню, яке у нас викликає та чи та людина. Кожен легко впізнає своїх знайомих, але далеко не кожен може дати логічне пояснення, яким чином він їх упізнав. Автор статті в «L'Etoile» не повинен ображатися на мосьє Бове лише тому, що останній не в змозі підкріпити свою переконаність доказами.

Пов'язані з ним підозрілі обставини набагато легше пояснити, базуючись на моєму уявленні про нього як про романтичну особистість, що охоче лізе в чужі справи, ніж на припущенні про його вину, на якому наполягає журналіст. Якщо ми поставимося до цього чоловіка добродивно, то відразу ж зрозуміємо і появу троянди в замковій шпарині, і «Марі» на грифельній дошці, і як він відштовхнув убік родичів чоловічої статі, і небажання, щоб рідні Марі побачили тіло, і застереження, яке він залишив мадам Б***, вказуючи на те, що вона не повинна нічого розповідати жандарму до повернення самого Бове, і врешті його рішучий намір «не дозволяти нікому брати участь у розслідуванні». Я ні на мить не сумніваюся в тому, що Бове залицявся до Марі, що вона кокетувала з ним і що він прагнув переконати всіх, ніби користується її довірою та прихильністю. Я не маю наміру особливо застановлятися на цьому, оскільки факти цілком спростовують твердження «L'Etoile» стосовно байдужості матері та інших родичів Марі — байдужості, яка б дозволила мати сумніви в щирості їхнього переконання, що знайшли справді труп Марі, — надалі ми вважатимемо, що питання про встановлення особистості небіжчиці вирішене на нашу користь.

— А що ти думаєш, — спитав я, — про теорію «Le Commercial»?

— Я вважаю, що ця газета заслуговує на значно більшу увагу, ніж усі інші теорії, які були оприлюднені. Висновки, які робить «Le Commercial», мають філософське підґрунтя, вони досить мудрі, але принаймні у двох випадках передумови базуються на неточних спостереженнях. «Le Commercial» указує на те, що бандити схопили Марі недалеко від матеріної домівки. «Не може бути, — наголошує газета, — щоб дівчина, яка користувалася такою великою популярністю, пройшла непоміченою три квартали». Таке припущення міг висловити лише корінний парижанин, публічна людина, яка зазвичай ходить лише певними вулицями у діловій частині міста. Йому рідко вдається пройти шість кварталів од своєї контори без того, щоб його хтось не впізнав і не заговорив до нього. Він знає, наскільки широке коло його знайомих, порівнює власну популярність з популярністю продавчині з парфумерної крамнички і не вбачає в цьому суттєвої відмінності, а відтак робить висновок, що Марі мають упізнавати на вулицях так само, як і його. Але це було б можливо лише тоді, якби дівчина, як і він, ходила тим самим незмінним шляхом у межах певної

частини міста. Він ходить своїм маршрутом у певні години, і той пролягає вулицями, де він на кожному кроці зустрічає людей, які цікавляться ним через спільність занять і справ. Марі ж навряд чи гуляла тими самими стежками. А в нашому разі найправдоподібнішим буде припущення, що дівчина обрала шлях, який дуже відрізнявся від тих, якими вона ходила зазвичай. Зіставлення, яке, згідно з нашими припущеннями, мала на увазі «Le Commercial», було б імовірним, якби двоє згаданих людей пройшли б через усе місто. В цьому разі, за умови однакової кількості знайомих, були рівними і їхні шанси на однакову кількість зустрічей. Я ж вважаю не тільки можливим, а й найвірогіднішим те, що Марі пройшла від своєї домівки до тітчиної оселі, не зустрівши ні душі з тих, кого б знала вона чи хто знав би її. Отож ми маємо пам'ятати про значну невідповідність між колом знайомих навіть найвідомішого парижанина та кількістю населення Парижа.

Якщо ж навіть після цих міркувань припущення «Le Commercial» не вважатиметься спростованим, його неодмінно похитне посилення на час, коли Марі вийшла з дому. «Та й вийшла вона з дому о тій порі, — стверджує автор статті, — коли на вулицях було повно людей». Насправді ж це не зовсім так. Була дев'ята ранку. Справді, о цій порі на вулицях буває повно народу в будь-який день тижня, окрім неділі. Але в неділю о дев'ятій ранку парижани зазвичай вдома, готуються йти до церкви. Будь-яка спостережлива людина, понад усякий сумнів, помічала, що недільного ранку з восьмої до десятої години на вулицях ледве чи можна зустріти двох-трьох перехожих. Між десятою та одинадцятою годинами місто справді пожвавлюється, але не раніше, не о дев'ятій ранку, коли дівчина залишила домівку.

«Le Commercial» не виявила достатньої спостережливості й ще в одному випадку. «Від однієї з нижніх спідниць сердешної, — вказує автор, — відірвали клапоть завдовжки два фути й завширшки один фут, зробили з нього пов'язку, що проходила під підборіддям й затягнута була на потилиці. Певно, усе це зробили для того, щоб не дати дівчині кричати, а відтак можна припустити, що злочинці не мали носовичків». Наскільки це твердження обґрунтоване саме по собі, ми обговоримо пізніше, зараз же відзначимо те, що під «злочинцями, в яких не було носовичків», маються на увазі неприторенні мерзотники. Але навіть в останнього голодранця завжди є носовичок. Ти, напевне, помітив, що за останні роки для всієї місцевої потолочі носовик став конче необхідною річчю.

— А що ти скажеш про статтю в «Le Soleil»? — спитав я.

— Дуже шкода, що її автор не народився папугою, бо став би найвідомішим папугою в усьому світі. Він просто повторив деякі твердження, які вже були опубліковані, старанно зібравши їх з різних газет. Цитую: «Ці речі пролежали там не менш як три-чотири тижні, й не виникає жодних сумнівів у тому, що

місце жахливого злочину врешті знайдено». Факти, які переказує «Le Soleil», аж ніяк не розганяють моїх сумнівів, але ми обговоримо це згодом, у зв'язку з іншими аспектами справи.

А поки нам потрібно розглянути інші питання. Ти, певна річ, не міг не помітити, з якою надзвичайною недбалістю оглядалося тіло. Так, особу небіжчиці встановили досить швидко, але ж багато чого залишилося нез'ясованим. Наприклад, чи нічого не зникло. Чи надівала дівчина, коли виходила з дому, коштовні прикраси. А якщо так, то чи знайшли їх на трупі. Усі ці важливі питання залишилися поза увагою слідства, так само як і не було досліджено й інші, не менш суттєві моменти. Тож ми маємо самі задовольнити власну цікавість. Так, необхідно переглянути роль Сен-Есташа. У мене немає щодо нього підозр, але слід міркувати логічно. Ми ретельно перевіримо його письмове свідчення про те, де і коли він був тієї неділі. Такі свідчення часто бувають украй ненадійними. І якщо ми не знайдемо в них жодної суперечності, то нам не доведеться більше займатися Сен-Есташем. Але його самогубство, хоча й могло б зміцнити підозри у разі, якби ми довели неправдивість цих свідчень, цілком можна пояснити, якщо вони щирі, а тому не будемо через нього змінювати звичайні методи аналізу.

А зараз я пропоную поки що не розглядати безпосередньо трагічні події, а зосередитися на обставинах, що їм передували та їх супроводжували. Однією з найгрубіших помилок при розслідуванні, подібному до нашого, є те, що досліджується лише власне факт, а усі події, так чи так із ним пов'язані, цілковито ігноруються. У суді, до речі, поширена злочинна практика: розглядаються лише ті докази та свідчення, які безпосередньо й очевидно пов'язані зі справою. Та як показує попередній досвід і як завжди покаже справжня філософія, значною мірою істина виявляється завдяки дослідженню обставин, що на перший погляд здаються недоречними. Саме дух, якщо не літера цього принципу, лежить в основі схильності сучасної науки спиратися на непередбачене. Але, можливо, тобі не зрозуміло, про що я веду мову. Історія людських знань постійно доводить одне й те саме: найбільша кількість найвизначніших відкриттів пов'язана із супровідними, випадковими чи непередбаченими обставинами, а тому при огляді перспектив на майбутнє виникла необхідність відводити не просто неабияке, а значуще місце майбутнім винаходам, які з'являться завдяки випадковості, за межами звичайного очікування. Зараз прогнозування майбутнього, що спирається лише на минулий досвід, аж ніяк не співвідноситься з філософією. Основу таких прогнозів складає випадок. Ми перетворюємо непередбачуваність на предмет точних розрахунків. Ми підпорядковуємо несподіваність і неймовірність математичним формулам.

Я вже наголошував на тому, що найчастіше істина виявляється завдяки

побічним обставинам; і відповідно до принципу, що криється за цим фактом, я перенесу розслідування з протоптаної, але хибної стежки на інший ґрунт — поговорімо власне про обставини, що супроводжували подію. Тимчасом як ти перевірятимеш правдивість письмових свідчень Сен-Есташа, я повернуся до газет і спробую подивитися на інформацію об'єктивніше, ніж ти. Поки що ми тільки провели попередню розвідку; але буде досить дивно, якщо те всебічне ознайомлення з пресою, до якого я маю намір узятися, не відкриє нам які-небудь побічні подробиці, що визначать напрям подальшого дослідження.

Виконуючи доручення Дюпена, я ретельно вивчив свідчення колишнього нареченого Марі й переконався в їх істинності, а відповідно і в невинності Сен-Есташа. Тим часом мій друг із надзвичайною ретельністю, яку я вважав непотрібною та недоцільною, переглядав публікації. А за тиждень він поклав переді мною такі газетні вирізки:

Приблизно три з половиною роки тому схожі хвилювання спричинило зникнення тієї-таки Марі Роже з парфумерної крамниці мосьє Леблана в Пале-Роялі. Але за тиждень Марі з'явилася на своєму звичному місці за прилавком, жива та здорова, хоча й трохи засмучена. Мосьє Леблан і мадам Роже заявили, що дівчина просто їздила до подруги за місто; на тому справа і скінчилася. Ми вважаємо, що й зараз дівчина зникла з тієї ж причини і що за тиждень, а може, за місяць ми знову її побачимо.

Вечірня газета, ^[72]понеділок, 23 червня.

Вчора одна з вечірніх газет пригадала перше таємниче зникнення мадемуазель Роже. Нам відомо, що увесь той тиждень, коли її не було в лавці мосьє Леблана, дівчина провела в компанії молодого морського офіцера, який має репутацію розпусника. Припускають, що вони посварилися, завдяки чому дівчина, на щастя, повернулася додому. Ми знаємо ім'я цього Лотаріо, ^[73]який зараз перебуває в Парижі, але зі зрозумілих причин ми його не розголошуємо.

«Le Mercurie», ^[74]вівторок, 24 червня, ранковий випуск.

Позавчора на околицях нашого міста було скоєно жахливий злочин. Надвечір, коли вже сутеніло, якийсь чоловік найняв шістьох парубків, які каталися на човні по Сені, щоб вони перевезли його з жінкою та дочкою через річку. Коли човен дістався протилежного берега, троє пасажирів зійшли і вже встигли відійти досить далеко, аж раптом дівчина згадала, що забула в човні парасольку. Вона

повернулася за нею, але бандити схопили її, заткали рот кляпом, відпливли на середину річки, вчинили над нею наругу і врешті висадили на берег поблизу того місця, де вона сіла в човен разом із батьками. Злочинцям пощастило втекти, але поліція вже їх вистежила і найближчим часом дехто з них опиниться за ґратами.

Ранкова газета, [75] 25 червня.

Ми отримали декілька листів, мета яких — довести, що винуватець нещодавнього жорстокого злочину був Менé, [76] але оскільки офіційне слідство зняло з нього усі обвинувачення, а докази наших кореспондентів продиктовані радше охотою знайти негідника, ніж надійними свідченнями, тож не вважаємо за доцільне їх публікувати.

Ранкова газета, [77] 28 червня.

Ми отримали декілька гнівних листів, що їх, скоріше за все, писали різні люди, проте усіх їх об'єднує певність у тому, що сердешна Марі Роже стала жертвою однієї з численних бандитських зграй, які наводнюють околиці нашого міста щонеділі. Ми повністю погоджуємося з цим припущенням і згодом опублікуємо деякі з цих листів.

Вечірня газета, [78] вівторок, 30 червня.

У понеділок один із човнярів, який працює в митному управлінні, помітив порожній човен, що плив униз за течією Сени. Вітрила були складені й лежали на дні човна. Човняр відбуксував його до своєї пристані. Наступного ранку човен забрали звідти без відома жодного зі службовців. Стерно човна зараз у конторі біля пристані.

«Le Diligence», вівторок, 26 червня.

Прочитавши ці вирізки, я не тільки не побачив жодного зв'язку між ними, а й ніяк не міг збагнути, яким чином вони стосуються нашої справи. Тож мені нічого не залишалось, як чекати на пояснення Дюпена.

— Я поки що не зупинятимуся на першій і другій вирізках, — почав мій друг. — Я дав їх тобі головним чином для того, аби продемонструвати надзвичайну недбалість нашої поліції, яка, наскільки я зрозумів зі слів префекта, навіть не переймалася тим, щоб дістати бодай якусь інформацію про

згаданого морського офіцера. А стверджувати, що між першим і другим зникненням Марі не може бути ніякого зв'язку, принаймні нерозумно. Припустімо, перша втеча з дому закінчилася сваркою і зраджена дівчина повернулася до матері. Тепер другу втечу (якщо нам відомо, що то також була втеча) ми можемо розглядати радше як свідчення того, що зрадник знову став залицятися до мадемуазель Роже, ніж як результат нових стосунків дівчини з іншим чоловіком, — нам простіше вважати її відновленням старого роману після примирення, ніж початком нового. Я припускаю майже зі стовідсотковою вірогідністю, що колишньому коханому, який одного разу вже вмовив дівчину втекти з ним, знову вдалося їй на це підбити. А тепер дозволь мені привернути твою увагу до того факту, що проміжок часу між першою — очевидною — втечею та другою — можливою — лише на кілька місяців перевищує звичайний термін далекого плавання наших військових кораблів. Мабуть, першого разу коханцю завадив здійснити лихі наміри наказ відпливати, тож після повернення він знову взявся до виконання свого мерзотного плану, який не встиг завершити... чи принаймні не завершив сам... Але про це нам нічого не відомо.

Ти, звісно, заперечуватимеш, мовляв, у другому випадку не було ніякої втечі. І матимеш рацію, але чи можемо ми стверджувати, що її не планували? Окрім Сен-Есташа й, можливо, Бове, в Марі не було визнаних прихильників, які залицялися до неї відкрито й зі шляхетними намірами. Ніде не згадується про когось іншого. І хто ж цей таємний коханий, про якого родичам (у кожному разі більшості з них) нічого не відомо, і з яким Марі зустрічається вранці у неділю, і якому довіряє настільки, що без вагань залишається з ним аж доти, коли дикі хащі поблизу застави Дюруль огорнули вечірні сутінки? То хто ж цей таємничий коханий, знову питаю я, про якого рідні дівчини навіть гадки не мають? І що означає дивне пророцтво мадам Роже, яке вона вимовила після того, як Марі пішла? Що вона мала на увазі, коли казала: «Боюся, я вже ніколи не побачу Марі»?

Але якщо нам важко уявити, що мадам Роже знала про можливу втечу, то чи так уже недоречно припустити, що сама Марі її планувала? Виходячи з дому, вона сказала, що збирається навідати тітку, яка живе на вулиці Дром, і попросила Сен-Есташа зайти по неї ввечері. На перший погляд ця обставина ніби повністю заперечує моє здогадку, але міркуватимемо логічно. Достеменно відомо те, що дівчина з кимось зустрілася, вирушила з ним на той берег річки і десь о третій годині дня опинилася на околицях застави Дюруль. Але погоджуючись на прогулянку з незнайомцем (байдуже, з якою метою), Марі не могла не подумати про те, як вона пояснюватиме свою відсутність, а також про підозри, які виникнуть у її нареченого, коли, прибувши по неї у призначену годину, він з'ясує, що дівчина там навіть не з'являлася, а потім, повернувшись додому з такою тривожною новиною, не побачить її і там. Я повторюю, вона не

могла не подумати про все це. Марі мала передбачати відчай Сен-Есташа і всі підозри й плітки, які породить її зникнення. Після такого їй було б важко повернутися додому, але Марі могла не турбуватися про все це, якби, скажімо, вона від самого початку і не збиралась повертатися.

Припустімо, вона міркувала так: «Мені потрібно зустрітися з чоловіком, щоб утекти разом із ним, або з будь-якими іншими намірами, про які знаю лише я. Необхідно влаштувати все так, щоб нам не завадили, необхідно виграти час, щоб уникнути переслідування. Тож я скажу, що збираюсь провести цілий день у тітки на вулиці Дром. Я проситиму Сен-Есташа не заходити по мене, аж поки не посутеніє, і таким чином моя відсутність не викличе ні в кого ані хвилювання, ані підозр, а в мене буде доволі часу. Якщо я звелю Сен-Есташу зайти по мене лише надвечір, певно, що він не з'явиться там раніше; якщо ж я промовчу, то матиму зовсім мало часу, оскільки вдома чекатимуть, що я прийду раніше, і моя відсутність спричинить занепокоєння. Якби ж я збиралась повернутися — скажімо, мала наміри лише прогулятися з чоловіком, — то я б узагалі не просила Сен-Есташа зайти по мене, оскільки тоді б він обов'язково з'ясував, що я його обдурила, в той час як мені було б неважко приховати правду — я просто нічого йому не говорила б, повернулася б додому раніше, ніж почне сутеніти, а потім повідомила б, що провела день у тітки на вулиці Дром. Але оскільки я не збираюсь повертатися — або ж не раніш як за кілька тижнів чи тільки після того, як вживу певні застережні заходи, — то головним завданням для мене є виграти час».

У твоїх нотатках зазначено, що від самого початку суспільна думка щодо цієї трагічної події схилилася до того, що Марі стала жертвою бандитів. А за певних обставин суспільною думкою не можна нехтувати. Коли вона виникає сама по собі, так би мовити спонтанно, то це радше інтуїція, якою наділені геніальні особистості. І в дев'яноста дев'ятьох випадках зі ста я з нею погоджуся. Але необхідно твердо знати, що вона ніким не продиктована. Ця думка має бути лише думкою власне суспільства, але таку відмінність часто досить важко сприйняти й пояснити. У нашому разі суспільна думка про банду могла виникнути через подібний випадок, детально описаний у моїй третій газетній вирізці. Новина про те, що знайдено труп Марі, молоді вродливої дівчини, яка вже привертала до себе увагу публіки, схвилювала весь Париж. На її тілі залишилися сліди насилля, труп витягнули з річки. Але одразу ж стає відомо, що тоді ж або приблизно тоді, коли було скоєно вбивство, якійсь мерзотники згвалтували й іншу дівчину, яка, на щастя, залишилася живою. Що ж дивного в тому, що достовірні дані про жорстокий злочин вплинули на формування суспільної думки з приводу іншого злочину, про який поки що немає ніякої точної інформації? Суспільна думка шукала винних, і вона знайшла їх завдяки обставинам іншої трагедії! Адже тіло Марі витягли з тієї

самої річки, на якій було скоєно й інший злочин. На перший погляд, зв'язок цих двох подій настільки очевидний, що було б дивно, якби публіка не помітила цієї подібності й не вхопилася за неї. Але насправді те, у який спосіб було скоєно перший злочин, радше доводить, що другий, хоч і стався приблизно в ту ж годину, мав зовсім іншу природу. Якби виявилось, що в той час як одна згряя мерзотників у певному місці робила свою лиху справу, інша банда на тих самих околицях того ж таки міста, за таких точно обставин, у ту ж пору вчиняла таке саме паскудство, то в це важко було б повірити! А от суспільна думка, яка склалася під впливом навіювання, прагне нас у цьому переконати.

Перш ніж я продовжу, поговоримо про можливе місце злочину, а саме про хаці поблизу застави Дюруль. Необхідно зауважити, що це зовсім близько від громадської дороги. Глибоко в нетрях знайшли три-чотири великі камені, з яких зробили подобу стільця зі спинкою та ослінчиком під ноги. На верхньому камені лежала біла нижня спідниця, на нижньому — шовковий шарф. Поряд лежали парасолька, рукавички й носовичок. На останньому було вигаптуване ім'я «Марі Роже». Клапті сукні висіли на колючому чагарнику. Земля була втоптана, кущі зламані — усе свідчило про боротьбу.

Незважаючи на те, що преса надавала неабиякого значення цим знахідкам, та попри однастайне рішення, що місце трагедії врешті знайдено, досі залишається місце для вагань. Я особисто можу вірити чи не вірити, що злочин було скоєно саме там, але існують досить вагомі підстави для сумніву.

Якщо наслідувати «Le Commercial», яка припускає, що драма сталася десь поблизу вулиці Паве-Сен-Андре, то її учасники, якщо вони залишилися в Парижі, звісно, жажнулися від того, що привернули увагу спільноти, і люди з певним типом мислення обов'язково почали б вигадувати щось, аби відвернути публіку. А оскільки хаці біля застави Дюруль уже викликали певні підозри, у злочинців могла виникнути думка підкинути речі дівчини в те місце, де їх потім і знайшли.

У «Le Soleil» немає ніяких реальних підстав стверджувати, що речі пролежали там більш як три-чотири тижні, оскільки існує чимало непрямих доказів, які вказують на те, що неможливо було не помітити сукню, парасольку, шарф, рукавички й носовичок протягом двадцятьох днів між фатальною неділею і вечором, коли їх знайшли хлопчики. «Внаслідок дощів, — пише „Le Soleil“, повторюючи думку інших видань, — вони запліснявіли та злиплися. Навколо вже виростає трава, яка почала проростати й крізь них. Шовк на парасольці був цупким, але його складки склеїлися, а верхня зібгана частина так запліснявіла та прогнила, що коли його розгорнули, він увесь розлізся...» Що ж до трави, яка «виростає навколо й почала проростати крізь» речі, про ці факти свідчать лише слова, а відтак і враження двох маленьких хлопчиків, оскільки діти віднесли всі знайдені речі додому і ніхто більше їх не бачив. Але

за теплої та вогкої погоди (саме така була в ту пору, коли скоїли вбивство) трава, буває, виростає на два-три дюйми за добу. Якщо покласти парасольку на траву, то за тиждень її повністю сховають високі бадилини. Що ж до плісняви, на яку автор статті в «Le Soleil» так уперто посилається, що тільки в одному уривку, який я процитував, він наголошує на цьому декілька разів, то невже ж цей журналіст не знає її природи? Невже йому треба пояснювати, що це один із різновидів грибків, а вони можуть вирости та згнивати протягом доби?

Тож ми бачимо: «найвагоміші» докази того, що речі дівчини пролежали в хащах «не менш як три-чотири тижні», не обґрунтовані. З іншого боку, важко повірити, що вони могли залишатися в цьому місці довше, ніж тиждень, тобто довше, ніж від одної неділі до наступної. Люди, які живуть на околицях, добре знають, як важко знайти там безлюдну місцину, хіба що дуже далеко від передмістя. В цих лісках і чагарниках немає жодної невторованої стежки, жодної незайманої галявинки. Нехай охочий до споглядання природи, який задихається від спеки та пилу мегаполіса, спробує навіть у будень насолодитися самотністю серед чарівних мальовничих пейзажів! Йому це не вдасться, оскільки чи не щохвилини заважатимуть голоси, або ж поява якого-небудь волоцюги, або ж весела компанія міських шарпаків. І в пошуках спокою він марно шукатиме затишної місцини в гущавині дерев і чагарників. Саме там збирається чи не найбільша кількість волоцюг, саме ці храми найчастіше оскверняють. І з тугою, що стискає груди, повернеться наш блукач назад до Парижа — настільки спаплюженого, що опоганення не так впадає в око. Але якщо околиці міста такі багатолюдні в будень, то уяви, що там має зчинитися в неділю! Саме тоді там збираються всі покидьки столиці, які на день звільнилися від необхідності працювати чи від можливості коїти свої звичні злочини, але не через любов до мальовничої природи, яку вони стиха ненавидять, а для того, щоб скинути з себе заборони суспільства. Їх приваблює не чисте повітря та яскраві барви дерев, а повна відсутність нагляду. Десь у трактирі чи під завісою лісової зелені, подалі від сторонніх поглядів, вони в товаристві своїх друзів по чарці поринають у пияцтво, беззаконня й розпусту. І повторюючи, що у будь-яких хащах на околицях Парижа знайдені речі не могли б пролежати непоміченими від неділі до неділі, я стверджую лише факт, із яким погодиться кожен неупереджений споглядач.

До того ж є й інші достатньо вагомі підстави підозрювати, що речі Марі навмисно підкинули у нетрі поблизу застави з метою відвернути увагу від справжнього місця злочину. В першу чергу мені б хотілося, щоб ти зауважив, якого числа знайшли речі. Зістав цю дату з датою випуску п'ятого видання, звідки я зробив вирізку, і помітиш, що це відкриття сталося майже одразу після повідомлення вечірньої газети про отримані «гнівні листи». Їх написали різні люди, які, втім, хилили до одного: називали винуватцями злочину банду

негідників і вказували на заставу Дюруль як на місце трагедії. Певна річ, нерозумно вважати, що хлопчики пішли в ліс і знайшли там речі Марі Роже під впливом гнівних листів і надмірної уваги, яку ті до себе привернули; але не можна й нехтувати вірогідністю того, що хлопчики не знайшли речі раніше, оскільки раніше їх там просто не було, і що їх залишили там лише тоді, коли газета повідомила про листи (або незадовго до цього).

Ці хащі — дуже своєрідні, я сказав би, незвичайні. Вони напрочуд густі. А в їхніх нетрях знайшли каміння у вигляді стільця з ослінчиком під ноги. І ці дивовижні нетрі були за сто кроків од трактиру мадам Делюк, а її ж сини жодного кущика не пропускали, збираючи кору сасафраса. Якщо я поставлю тисячу франків проти одного, що бодай хтось із хлопчаків, а все ж таки лазив у цю тінисту природну альтанку і сідав на кам'яний трон, чи можна мій заклад вважати безглуздом? Якщо хтось відмовиться запропонувати таке парі, він або ж ніколи не був хлопчаком, або ж забув своє дитинство. Тож я знову повторюю: важко зрозуміти, як ці речі пролежали непоміченими в хащах понад два дні; а тому, попри категоричні заяви «Le Soleil», ми можемо припустити, що їх підкинули туди нещодавно.

Але це ще не все: існують і вагоміші підстави для такого припущення, ніж ті, що я вже назвав. Дозволь звернути твою увагу на вкрай неприродне розташування речей Марі. На верхньому камені лежала біла нижня спідниця, на нижньому — шовковий шарф. Поряд знайшли парасольку, рукавички та носовичок із міткою «Марі Роже». Саме так розклав би речі не дуже розумний чоловік, метою якого було б зобразити все якомога натуральніше. Насправді ж картина — цілком неприродна. Речі мали валятися на землі й бути геть потоптані. В цій альтанці замало місця, тож якби там відбувалася боротьба, спідниця й шарф навряд чи залишилися на каменях, їх обов'язково скинули б додолу. «Земля була втоптана, кущі поламані — все свідчило про боротьбу», — заявляє газета, але нижня спідниця і шарф були розкладені, немов на поличках. «Обривки сукні були три дюйми завширшки та шість дюймів завдовжки. Один виявився клаптем шлярки, а другий — спідниці. Вони мали такий вигляд, ніби їх видерли». Тут автор статті випадково вжив надзвичайно підозріле слово. Справді, за описом ці «обривки мали такий вигляд, ніби їх видерли», але навмисне і людською рукою. Лише у поодиноких випадках шпичак «видере» клапоть із такого одягу. Ці тканини такі, що колючка чи цвях рвуть їх під прямим кутом, утворюючи дві перпендикулярні проріхи, які сходяться в тому місці, де колючка зачепила тканину, але важко уявити собі «видертій» таким чином клапоть. Ні ти, ні я нічого схожого й не бачили. Щоб відірвати смужку від такої тканини, необхідно прикласти дві окремі сили, що діють в різних напрямках. Якщо у тканини є два кінці — скажімо, тобі заманеться відірвати смужку від носовика, — то лише тоді достатньо буде прикласти тільки одну

силу. Але в даному разі ми маємо справу із сукнею, у якої один край. Щоб колючки (про одну годі їй казати) видерли клопоть вище, де немає кінців, має статися диво. Біля нижнього краю для цього також необхідно не менш як два шпичаки, причому діяти вони повинні у протилежних напрямках. Але їй це стосується лише непідрубленого кінця тканини. Та навіть якщо він їй оторочений, все одно нічого такого статися не може. Тож ми бачимо, скільки є серйозних перешкод для того, щоб «колючки» «видерли» принаймні один клопоть, а нам наголошують на тому, що їх було декілька! До того ж «один виявився клопотем шлярки»! А «другий — спідниці», тобто шпичаки відірвали його не від краю, а зсередини тканини! Можна зрозуміти їй вибачити того, хто відмовиться вірити в усе це, але такі докази все ж таки викликають меншу підозру, ніж головна приголомшлива обставина: вбивці, які завбачливо забрали труп, залишили речі серед чагарників. Проте не зрозумій мене хибно, я зовсім не збираюся доводити, що вбивство було скоєне десь в іншому місці. Це могло трапитись і в хащах, або ж (і найімовірніше) нещасний випадок стався у трактирі мадам Делюк. Проте не розпорошуймо увагу на деталі. Ми прагнемо встановити не місце скоєння злочину, а з'ясувати, хто був убивцею. Я зробив усі ці пояснення лише для того, щоб, по-перше, показати, що рішучі й необачні твердження «Le Soleil» — повний абсурд, а по-друге — і головне — шляхом логічних міркувань підвести тебе до питання, чи винна згряя бандитів у вбивстві.

Ми повернемося до цього, але спочатку пригадаймо відразливі подробиці, встановлені в ході медичного огляду. Достатньо лише сказати, що висновок щодо кількості злочинців настільки безглуздий і необґрунтований, що викликав зневагу в усіх поважних анатомів Парижа. Звісно, лікар не припустив нічого неможливого, проте чи не знайшлося б достатньо підстав для будь-якої іншої здогадки?

Тепер перейдімо до «слідів боротьби». Дозволь спитати, а як доказ чого були сприйняті ці сліди? Як доказ присутності бандитів. Але хіба вони не свідчать про протилежне? Вибач, про яку боротьбу взагалі можна говорити — до того ж боротьбу настільки запеклу та довгу, що «все довкола» про неї говорило, — між слабкою беззахисною дівчиною та купою мерзотників? Та вони просто схопили б її, і все скінчилося б за одну мить і без зайвого галасу. У жертви сил не вистачило б навіть на те, щоб чинити опір, не те що вирватися. Але не забувай: докази проти того, що хащі і є місцем злочину, справедливі лише за умови, що негідників було декілька. Якщо припустити, що ґвалтівник був сам, то тоді (їй тільки тоді) можна уявити несамовиту й завзяту боротьбу, про яку «свідчило все довкола».

Підемо далі. Я вже наголошував, наскільки підозрілим ввижається мені той факт, що речі взагалі залишили там, де їх знайшли. Не могли ж про них просто

забути. У злочинців вистачило кебети забрати труп, але вони залишають на місці злочину докази переконливіші, ніж саме тіло (яке незабаром процес розкладу перетворив би на суцільну масу), — я маю на увазі носовичок з іменем і прізвиськом небіжчиці. Якби це сталося випадково, то причетність банди виключається. Подібне могло трапитися, тільки якщо злочинець був один. Давай поміркуємо. Людина скоїла вбивство. Вона стоїть перед трупом своєї жертви. Тремтить від жаху, не знає, як діяти далі. Вщух вир емоцій та пристрастей, і тепер серце стискає страх перед скоєним. Поряд ані душі. Є лише вбивця й небіжчиця. Як бути? Труп необхідно сховати. Вбивця несе тіло до річки і залишає у хащах інші докази свого злочину, оскільки забрати одразу все дуже важко, навіть неможливо, але він вважає, що повернутися по решту не становитиме труднощів. Та страх поступово зростає. Скрізь ввижаються людські голоси. Він чує кроки (чи це йому лише здається?). Навіть міські вогні лякають його. Й от, подолавши шлях із довгими й нестерпними зупинками, він приходить до річки і звільняється від своєї жахливої ноші, можливо, за допомогою човна. Але що тепер змусить самотнього вбивцю повернутися таким важким і небезпечним шляхом назад, у хащі, де повно страхітливих спогадів? За жодні скарби світу він не наважиться піти туди ще раз, хоч би чим це йому загрожувало. Він не зміг би повернутися, навіть якби й дуже хотів. Зараз у голові пульсує лише одна думка: бігти геть, якнайпрудкіше тікати. Вбивця назавжди повертається спиною до жахливих чагарників і втікає світ за очі.

Ну, а тепер уяви, як би діяла банда. Численність надала б цим мерзотникам певності — вже чого-чого, а її у запеклих злочинців завжди досхочу. Численність, я повторюю, позбавила б їх розгубленості й німого жаху, що паралізує свідомість самотнього вбивці, про якого я вже згадував. Якби навіть не схаменувся перший, то другий, третій, а то й четвертий довели б справу до кінця. Вони нічого не залишили б на місці злочину, оскільки забрати все одразу не становило б труднощів. Їм не потрібно було б повертатися.

Тепер пригадай, що з верхньої спідниці дівчини від пелени до талії було вирвано «смужку завширшки дюймів дванадцять, але її не відірвали повністю, а тричі обмотали довкола талії й зав'язали на спині». Це, звісно, зробили для того, щоб полегшити перенесення трупа. Але навіть декільком чоловікам такий маневр? Троє-четверо чоловіків могли нести тіло за руки та за ноги. Така своєрідна «ручка» потрібна була б лише тій людині, яка мала сама переносити труп, а це підводить нас до важливої обставини: «в огорожі між хащами та річкою виявили проломи, а сліди на ґрунті вказували на те, що тут тягли щось важке». Але невже кілька чоловіків ламали б огорожу для того, аби протягти труп, коли простіше перекинути його через верх? Невже декілька чоловіків волочили б тіло по землі, залишаючи сліди-докази?

І тут ми маємо звернутися до одного зі спостережень «Le Commercial», про

яке я вже згадував. «Від однієї з нижніх спідниць сердешної, — пише автор статті, — відірвали клапоть завдовжки два фути й завширшки один фут, зробили з нього пов'язку, що проходила під підборіддям й затягнута була на потилиці. Певно, усе це зробили для того, щоб не дати дівчині кричати, а відтак можна припустити, що злочинці не мали носовичків».

Я вже наголошував на тому, що у справжніх пройдисвітів завжди є носовики. Але зараз не про це. Хусточка, яка лишилася в хащах, доводить те, що аж ніяк не її відсутність змусила злочинця зробити своєрідну пов'язку (а саме на цьому стоїть «Le Commercial»), і потрібна була пов'язка не для того, щоб «не дати дівчині кричати», оскільки для цього він мав більш придатний засіб. Але в протоколі слідства йдеться про стьожку мусліну, якою «вільно обмотали шию й міцно зав'язали». Це вкрай невиразний опис, але він суттєво відрізняється від спостережень «Le Commercial». Навіть муслінова стьожка завширшки вісімнадцять дюймів є досить міцним мотузком, якщо її скрутити уподовж. А її знайшли саме такою. Тоді я можу зробити такий висновок: вбивця переніс труп на певну відстань (у хащах поблизу застави чи в іншому місці — неважливо), тримаючи його за пов'язку, що була закріплена на талії жертви, але згодом злочинцю стало важко. І він вирішив тягти тіло — сліди свідчать про те, що його саме тягли. Для цього потрібно прив'язати мотузку до шиї чи до ніг дівчини. Вбивця зав'язує мотузку на шиї, оскільки підборіддя буде стримувати мотузку. І тут злочинець подумав про пов'язку на талії, але для того, щоб її використати, необхідно було б розв'язати вузол, розмотати й відірвати пов'язку. Легше відірвати ще одну смужку від нижньої спідниці. Він так і робить, а потім зав'язує цей клапоть тканини на шиї небіжчиці й тягне тіло до річки. Те, що злочинець використав «пов'язку», виготовлення якої забрало певні зусилля та дорогоцінний час і яка погано відповідала своєму призначенню, свідчить про те, що вона знадобилася вбивці за обставин, які виникли тоді, коли носовика вже не було поруч, тобто, як уже було сказано, коли душолюб залишив хащі (якщо все сталося саме там) і йшов до річки. Але, можеш заперечити ти, свідчення мадам Делюк (!) не залишають жодних сумнівів у тому, що тоді (або приблизно тоді), коли стався злочин, поблизу цих нетрів вешталась якісь мерзотники. З цим я не можу не погодитися. Цілком імовірно, що на момент скоєння вбивства неподалік від застави Дюруль швендяло близько дюжини банд, подібних до тієї, яку нам описала мадам Делюк. Але згряя негідників, що повернула до себе особливу увагу цієї пані, свідчення якої досить запізні й викликають певні підозри, так от — це єдина згряя, яка, за словами чесною та делікатною власниці трактиру, їла її пироги та пила її пиво, не вважаючи за необхідне розплатитися. *Et hinc illæ iræ?* [\[79\]](#)

Але що саме засвідчила мадам Делюк? «У трактир ввалилася згряя розбишак, які галасували, не заплатили за те, що з'їли та випили, потім пішли у

тому ж напрямку, що й дівчина з парубком, повернулися до трактиру, коли вже сутеніло, а потім квапливо переправилися на той берег».

Мадам Делюк могло здатися, що бандити «квапляться», бо вона оплакувала долю своїх пирогів і пива й, можливо, потайки сподівалася отримати за них гроші. Як іще можна пояснити, чому вона так наполягала на тому, що вони «квапилися», коли почало сутеніти? Немає нічого дивного в тому, що ці пройдисвіти поспішали повернутися додому, оскільки насувалася буря, наближалася ніч, а їм потрібно було перепливти на той берег у маленьких човнах.

Я кажу «наближалася ніч», оскільки ще не посутеніло цілковито. А саме непристойний поспіх негідників викликав обурення мадам Делюк, коли тільки почало вечоріти. Та нам повідомляють, що того самого вечора пані та її старший син чули жіночі зойки неподалік трактиру. Як же саме назвала мадам Делюк той час, коли пролунали зойки? Вона їх почула, «коли стало вже зовсім темно». Але «стало зовсім темно» означає цілковиту темряву, а «почало сутеніти» припускає наявність денного світла. Таким чином, банда покинула околиці застави Дюруль до того, як мадам Делюк почула (?) лемент. Попри те, що у всіх повідомленнях про свідчення мадам Делюк ці показники часу наводяться тими самими словами, які я зараз використав у розмові з тобою, поки що ні журналісти, ні поліцейські не звернули увагу на суперечність у них.

Я наведу ще один доказ проти припущення, що винною є саме згряя бандитів, але цей доказ, принаймні на мій погляд, незаперечний. Оскільки за піймання злочинців визначили велику нагороду й пообіцяли цілковите виправдання бандиту, що їх викрис, то вже неодмінно знайшовся б зрадник. Потрапивши в таке становище, кожен член банди думає не стільки про гроші чи помилування, скільки побоюється зради з боку своїх спільників. Щоб випередити тих, хто може донести на нього, він намагається першим їх підставити. І те, що таємницю досі не розкрили, є найкращим доказом того, що це — справді таємниця. Подробиці вбивства відомі лише одній особі або ж, у крайньому разі, двом людям та ще Богу.

Тепер підведемо підсумки мізерних, але правильних висновків нашого довгого аналізу. Шляхом логічного міркування ми висунули дві гіпотези: або в трактирі мадам Делюк стався нещасний випадок, або ж коханець чи принаймні таємничий знайомий Марі вбив її у хащах поблизу застави Дюруль. Про нього ми знаємо лише, що це смаглявий парубок. Смаглявість і «морський вузол», яким зав'язали стрічки на капелюшку якнайпевніше вказують на те, що він моряк. Його стосунки з небіжчицею — непутящою, але перебірливою дівчиною — дозволяють припустити, що він не міг бути простим матросом. Це підтверджують і гнівні листи, про які йдеться в газетах. Обставини першої втечі, що описані в «Le Mercurie», підштовхують нас ототожнити цього моряка з

тим «морським офіцером», який одного разу вже звабив нещасну Марі.

А тепер пора звернути увагу на те, що наш смаглявий молодий незнайомиць досі не заявив про себе. Мушу зауважити: він був дуже смаглявий, майже чорний, і це настільки виняткова особливість, що і мадам Делюк, і Валенс не повідомили жодних інших прикмет молодика. Але чому він зник? Можливо, бандити його вбили? Але в такому разі чому залишилися тільки сліди убивства дівчини? Природно припустити, що їх мали вбити в одному місці. І де ж його тіло? Скоріше за все, злочинці позбулись би трупів в однаковий спосіб. Не можна нехтувати думкою, що моряк живий, але не хоче, щоб його знайшли, тому що боїться звинувачення у вбивстві. Проте це міркування справедливе лише тепер, на пізньому етапі розслідування, оскільки свідки бачили його з Марі, але не в той час, коли було скоєно злочин. Навпаки, невинна людина намагалася б якнайскоріше повідомити про те, що сталося, й допомогти поліції у пошуках бандитів. Така поведінка була б принаймні зрозумілою. Моряка бачили разом із дівчиною. Він переплив із нею через річку на відкритому поромі. Навіть бовдур утямив би: найвірніший, і до того ж єдиний, спосіб зняти з себе усілякі підозри — це знайти вбивць. А припустити, що ввечері в неділю він і не був винен у скоєному злочині, і взагалі не знав про нього, неможливо. Але тільки в цьому разі він, якщо лишився живий, міг не повідомляти про вбивство та не допомагати у викритті вбивць.

А що ми маємо для того, щоб з'ясувати істину? Ми побачимо, що в ході логічного міркування у нас з'являтимуться все нові й нові подробиці, які й допоможуть дізнатися правду. Давай до кінця прояснимо всі деталі першої втечі. Для цього потрібно ознайомитися з життєвим шляхом морського офіцера, дізнатися, де він зараз і де був під час убивства. Ретельно порівняймо усі листи, які надійшли до вечірньої газети і метою яких було звинуватити банду. Потім зіставмо ці листи — їхній стиль і почерк — із листами, які раніше прислали до ранкової газети. Після чого порівняймо усі листи з якими-небудь листами офіцера. Спробуймо ще раз допросити мадам Делюк, її синів і кучера, щоб дізнатися інші прикмети «смаглявого парубка». Якщо правильно поставити запитання, то хтось із цих свідків неодмінно згадає що-небудь, хоча зараз він може навіть не здогадуватися про те, що йому щось відомо. І ще простежмо шлях човна, який вранці в понеділок плыв за течією і який пізніше, але ще до виявлення трупа, хтось забрав із пристані — без відома начальника пристані й без стерна. Човна легко упізнає човняр, який його повернув, крім того, у нас є стерно, тож ці обставини, а також обачність і наполегливість допоможуть нам його знайти. Людина, якій нема чого боятися, не залишить напризволяще стерно від човна. І тут у мене виникає запитання. Про знайдений човен не було ніякого повідомлення. Його відбуксували до пристані, а наступного ранку він уже щез. Тоді як могло трапитися, що без будь-якого оголошення його власник

чи наймач уже вранці у вівторок знав, де човен, який знайшли у понеділок? Це дуже важко пояснити, якщо не припустити наявності певного зв'язку з морським відомством, певного обміну інформацією через спільні інтереси.

Коли я описував, як убивця волочив свою жертву до річки, то вже згадував, що потім він, можливо, скористався човном. Тепер ми розуміємо, що тіло Марі Роже скинули з човна. Інакше й бути не могло. Хто ризикнув би залишити труп на мілині біля берега? Дивні рубці на спині та плечах дівчини наштовхують на думку про шпангоути на дні човна. Це припущення підтверджує і той факт, що тіло викинули у воду без тягаря. Якби його кидали з берега, то до нього неодмінно прив'язали би щось важке. Таку хибу легко пояснити поспіхом убивці. Коли він уже викинув труп, то, звісно, втямив свою помилку, та було запізно. Він готовий був на будь-який ризик, аби тільки не повертатися до того клятого берега. Тільки-но злочинець позбувся своєї жахливої ноші, він, без сумніву, поквапився до міста. Там він зіскочив на темну пристань. Але човен? Чи прив'язав він його? Звісно, ні, бо не хотів марнувати дорогоцінний час. Ба більше, це було б найбільшим доказом його винності. Злочинець намагався якнайшвидше позбутися всього, що нагадувало йому про вбивство. Він не тільки неоглядки втікав із пристані, але й ніяк не міг залишити там човен. Тож, певна річ, човен поплив собі за течією. Але не зупиняймося, а уявімо, як розвивалися події далі. Дізнавшись уранці, що човна зловили і відбуксировали туди, де цей мерзотник буває чи не щодня і де він, можливо, виконує службові обов'язки, офіцер жахнувся. Тієї ж таки ночі, не наважившись забрати з контори стерно, він краде човен. Де тепер цей човен без стерна? Ось що перш за все ми повинні дізнатися. Відомості про нього стануть нашим першим кроком на шляху до встановлення істини. Човен дуже швидко приведе нас до того, хто плыв ним опівночі тієї фатальної неділі. З'являтиметься одне підтвердження за одним, і ми знайдемо вбивцю...

[З причин, яких не називатимемо, ми дозволили собі вилучити з рукописів подробиці того, як використані були докази, котрі знайшов Дюпен. Вважаємо за доцільне тільки повідомити, що мета була досягнута і префект, хоч і не дуже охоче, виконав умови свого договору з шевальє. Оповідь містера По має саме такий кінець. — Ред. [\[80\]](#)]

* * *

Сподіваюся, всім зрозуміло, що будь-яка схожість розслідування з реальними подіями — лише збіг. Всього того, що я розповів у зв'язку зі справою Марі Роже, має бути досить. Сам я нітрохи не вірю в надприродне. Жодна розумна людина не стане заперечувати природу та Бога. Звісно ж, Господь

може на своє бажання керувати природою і змінювати її. Я кажу «на своє бажання», оскільки тут ідеться саме про волю, а не про владу, як це припускає безумство логіки. Звісна річ, Усевишній може змінювати Свої закони, але ми ображаємо Його, вигадуючи необхідність таких змін. Ці закони від самого початку були створені так, щоб охопити всі випадковості, які містить у собі майбутнє. Для Бога все — лише зараз.

Повторюю, усе, про що тут ішла мова, я розглядаю як збіги. І далі: в моїй розповіді неважко розгледіти, що між долею нещасної Мері Сесилії Роджерс — наскільки нам про неї відомо — та історією такої собі Марі Роже до певного моменту існує паралелізм, надзвичайна точність якого просто вражає. Це неважко побачити. Але не потрібно думати, ніби я продовжив сумну історію Марі після згаданого моменту і простежив увесь шлях розкриття таємниці її смерті з прихованими намірами, бажаючи натякнути на подальші збіги, або ж навіть навести на думку, що заходи, які були вжиті в Парижі для викриття вбивці гарненької гризетки, чи заходи, які спираються на подібний аналіз, дали б такі самі результати.

Не варто забувати про те, що при такому ході міркувань навіть найменша відмінність у фактах двох випадків могла б призвести до значної помилки, оскільки тут шляхи цих подій почали б розходитися. Точнісінько як в арифметиці: незначна помилка після множення та ряду інших розрахунків дасть результат, який відрізняється від справжнього. До того ж слід пам'ятати, що теорія імовірності, на яку я вже посилався, забороняє будь-які думки про продовження такого паралелізму — забороняє настільки рішуче, наскільки довгим і точним є цей паралелізм. Це одна з тих аномалій, які, хоча й приваблюють людей, далеких від математики, все ж таки зрозумілі лише для математиків. Наприклад, майже неможливо переконати звичайного читача в тому, що під час гри в кості дворазове випадання шістки дає всі підстави побитися об заклад на велику суму, що втретє шістка не випадє. Але пересічний розум цього не зрозуміє. Два кидки, які належать минулому, аж ніяк не можуть вплинути на кидок, який поки що існує лише в майбутньому. Ймовірність випадання шістки, здається, залежить від того, яким чином упаде жереб. І це уявляється настільки очевидним, що всі спроби заперечити викликають радше іронічну посмішку, аніж бажання чомно вислухати й погодитися. Сутність такої грубої помилки я не можу розкрити через існуючі тут обмеження, але людям із логічним мисленням не потрібні пояснення. Тут достатньо буде підкреслити, що це неправильне бачення належить до нескінченного ряду хибних думок, які виникають на шляху розуму через його схильність шукати істину в деталях. [\[81\]](#)

Мої маленькі читачі — це рідні улюблені діти. Їхню любов я відчуваю щодня, отримуючи величезну кількість листів не лише від окремих читачів, а й від цілих класів. Тому мене дуже непокоїть, коли дітлахи віддають перевагу комп'ютерним іграм, телебаченню, а не книжці.

Із великої кількості книжок, написаних вітчизняними і зарубіжними письменниками, я сам дізнавався про різні країни, відкривав для себе дещо нове, пізнавав добро і зло, поринав у фантастичні мрії, і тому мені дуже хочеться, щоб юні читачі також зачитувались творами Марка Твена, Жуля Верна, Майн Ріда і багатьох інших авторів.

Читайте, читайте і ще раз читайте!

В. Нестайко

Всеволод Нестайко

ISBN 978-617-538-165-6

9 786175 381656

notes

Примітки

1

Римський імператор з династії Северів з 218 по 222 рр., відомий розпусною поведінкою. — Прим. пер. (*тут і далі*).

2

Деталь чоловічого костюма, вид сюртука.

«Судова бібліотека» (лат.). Передбачення майбутнього (фр.).

4

Назва міста Братислави. В період з 1536 по 1784 — столиця Угорщини.

Видатний німецький філософ (1762–1814); пантеїзм — доктрина, яка стверджує, що всесвіт є ідентичним з Богом; редукція Бога до всесвіту або всесвіту до Бога.

Теорія німецького філософа Шопенгауера про те, що воля людини ніколи не помирає, а заново виявляє себе в нових індивідах; Піфагор (580–500 рр. до н. е.) — давньогрецький філософ, релігійний та політичний діяч.

Видатний німецький філософ, ідеаліст (1775–1854).

Англійський філософ, один із основних представників англійського емпіризму та Просвітництва (1632–1704).

«Супутники мої повідали мені, що, може, полегшає біль мій, коли прийду я на могилу кохання» (*лат.*). Ібн Зяят — арабський грамати́к і поет IX ст., писав елегії на смерть рабині, котру кохав.

10

Людина, що страждає на галюцинації, видіння; провидець.

Місто в Нідерландах на ріці Рейн.

Шквалистий гарячий вітер з піщаною чи пиловою бурею в пустелях Аравії та Північної Африки.

Грецький письменник першої половини II ст. до н. е.

Рослина, що згідно з грецькими повір'ями про Асфоделеві луки в царстві померлих, вважалася символом забуття.

У давньогрецькій міфології дружина царя Кеїка; після його смерті кинулася в море, боги перетворили її на рибалочку; за легендами під час зимового сонцестояння є сім спокійних днів, щоб Алкіона могла висидіти пташенят у гнізді, що плаває хвилями.

Французька балерина і балетмейстер XVIII ст.

Кожен її крок сповнений почуття (*фр.*).

Кожен її зуб сповнений змісту (*фр.*).

«Усі неправі» (1761) — комедія Артура Мерфі. Цитовані в епіграфі рядки По приписує Мерфі помилково.

Ян Сваммердам (1637–1680) — відомий голландський біолог і ентомолог.

21

Приблизно 1 м.

22

Приблизно 90 см.

23

Приблизно 80 см.

24

Приблизно 157 кг.

Царська горілка — суміш концентрованих соляної і азотної кислот.

Голконда — один із мусульманських султанатів Центральної Індії, який уславився своїми алмазними копальнями.

Іспанські моря — район Карибського моря, місце найбільшої активності морських піратів.

На північний схід і на північ (*northeast and by north*) — напрямок, який у моряцькому компасі відповідає $11^{\circ}15'$ на північ від позначки «північний схід», тобто рівно посередині між позначками «північний схід» і «північний-північний схід».

29

Приблизно 46 см.

30

30,5 см.

Дивний (фр.).

Свято (фр.).

Незалежно від досвіду (*лат.*).

Перша літера втратила колишнє звучання.

Прокляття (*фр.*).

Чорт (*фр.*).

Боже мій (*фр.*).

Я їх виконував (*фр.*).

У зворотному порядку (*фр.*).

Римська богиня прибутку, покровителька злодіїв.

Заперечувати те, що є, та патякати про те, чого нема (*фр.*). Руссо.

Для мудрості немає нічого огиднішого, ніж хитрість. Сенека (лат.).

На четвертому поверсі будинку № 33 по вулиці Дюно передмістя Сен-Жермен (*фр.*).

Обізнані (*фр.*).

Вигадливі (*фр.*).

Буквально: нерозподіл середнього (*лат*). — одна з класичних помилок у формальній логіці.

Найвищої міри (*фр.*).

«Можна побитися об заклад, що будь-яка поширена ідея, будь-яка загальноприйнята умовність є дурістю, тому що вона прийнята найбільшою кількістю людей» (*фр.*).

Круговий рух (лат.).

Сумління (лат.).

Сила інерції (*лат.*).

Легкий спуск в Аверн (лат.).

Анжеліка Каталані (1780–1849) — відома італійська співачка.

Огидне чудовисько (*лат.*).

...План такий зловісний, що гідний якщо не Атрея, то Фієста (*фр.*).

Вперше «Марі Роже» було опубліковано без виносок, бо тоді у цьому не було потреби. Та оскільки з часів трагедії, що лежить в основі цього оповідання, минули роки, виникла потреба зробити виноски й написати невеличкий вступ, який би пояснював суть справи. Поблизу Нью-Йорка було вбито молоду дівчину Мері Сесілію Роджерс, і хоча ця подія викликала бурхливу реакцію та довго залишалося у центрі уваги, справу ще не розкрили на момент, коли було написано та опубліковано це оповідання (листопад 1982 року). При цьому, описуючи долю французької гризетки, насправді автор точно і в подробицях описав основні факти вбивства Мері Роджерс, використавши паралелізми лише в несуттєвих деталях. Таким чином, усі аргументи, що наведені в оповіданні, мають безпосередній стосунок до реальних подій, а дослідження цих подій стало метою автора. «Таємницю Марі Роже» По писав далеко від сцени трагедії, а тому міг користуватися лише повідомленнями, які друкували у газетах. Отже, він багато що прогавив, що могло б стати йому у пригоді, якби він особисто побував на місці злочину. Хай там як, варто зазначити, що зізнання двох осіб (одна з них фігурує в оповіданні під ім'ям мадам Делюк), які було зроблено незалежно одне від одного та через значний проміжок часу після опублікування оповідання, повністю підтвердили не тільки загальний висновок, а й усі основні припущення, на яких ґрунтувався цей висновок. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Подібність її імені та прізвища до імені та прізвища нещасної продавчині сигар одразу ж впадає в око. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Нассау-Стріт. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Андерсон. — Примітки до повного видання 1845 року.

В Гудзоні. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Віхокен. — Примітки до повного видання 1845 року.

Пейн. — Примітки до повного видання 1845 року.

Кроммелін. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Нью-Йоркська «Мерсигу». — Примітки до повного видання 1845 року.

Нью-Йоркська «Brother Jonathan». — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Нью-Йоркський «Journal of Commerce». — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Філадельфійська «Saturday Evening Post». — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Адам. — Примітки до повного видання 1845 року.

Див. «Убивства на вулиці Морг». — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Нью-Йоркська «Commercial Advertiser». — *Примітки до повного видання 1845 року.*

«Теорія, яка ґрунтується лише на якостях певного предмета, перешкоджає тому, щоб він розкривався відповідно до своєї мети; а той, хто впорядковує явища, беручи до уваги самі лише їхні причини, вже не оцінює їх відповідно до результатів. Таким чином, юриспруденція будь-якої країни свідчить про те, що тільки-но закон стає наукою та системою, він одразу перестає бути правосуддям. Неважко побачити помилки, яких припускалося звичайне право, що сліпо дотримувалося принципу класифікації, якщо простежити, як часто законодавчим органам доводилося відновлювати вже втрачену справедливість» (Лендор). — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Нью-Йоркська «Express». — Примітки до повного видання 1845 року.

Розбійник і вельможа водночас, персонаж роману Ш. Нодьє «Жан Сбогар».

Нью-Йоркська «Herald». — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Нью-Йоркська «Courier and Inquirer». — Примітки до повного видання 1845 року.

Мене́ був одним із тих, кого спочатку заарештували, але потім відпустили через повну відсутність доказів. — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Нью-Йоркська «Courier and Inquirer». — Примітки до повного видання 1845 року.

Нью-Йоркська «Evening Post». — *Примітки до повного видання 1845 року.*

Чи не звідси гнів? *(лат.)*.

Примітка з журналу, в якому оповідання було надруковано вперше.

Примітка авт. до повного видання 1845 року.